

✕
225.791

198

A BAKONY,

TERMÉNYRAJZI ÉS RÉGÉSZETI

VÁZLAT.

—•••••

IRTA

Dr. RÓMER FLÓRIS,

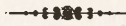
PANNONHEGYI BENCÉS, GYŐRI FŐGYMNASIUMI TANÁR ÉS MUZEUMÓR.

~~~~~  
A SZERZŐ TULAJDONA.  
~~~~~


A BAKONY,

TERMÉNYRAJZI ÉS RÉGÉSZETI

VÁZLAT.

IRTA

Dr. RÓMER FLÓRIS,

PANNONHEGYI BENCÉS, GYŐRI FŐGYMNASIUMI TANÁR ÉS MUZEUMŐR.

~~~~~  
A SZERZŐ TULAJDONA.  
~~~~~


NYOMATOTT SAUERVEIN GÉZÁNÁL GYÖRÖTT, 1860.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

~~N~~ 225.791

Országos Széchényi Könyvtár

Leltári szám:

V441-5131/1965

VENDEGSZERETŐ

BAKONYI BARÁTIMNAK

Országos Széchényi Könyvtár

HÁLÁS EMLÉKÜL.

ELŐSZÓ.

Midőn a mult évi szünnapok alatt tett utazásom tanulmányai eredményének közzétételére magamat elhatároztam, sem alaposságot fitogtató szörszálhasogatókra, sem elkényeztetett — egyedül regényekben gyönyörködő — közönségre nem számítottam. A honismertetés ezen, eddig járatlan, terén kalauz nélkül indulva, magamnak mintegy utat törve, szerzett tapasztalattal másokat hasznosan mulatni, és mulatva tanítani volt főcélom.

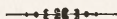
Ki néhány óráig, mint tudvágyó utitárs, akar kísérni, és tüzetes kimerítést — mi e vázlatnak körét túlhaladja — nem követel, ha mindjárt nem egészen kielégítve, úgy hiszem, legalább némi kellemes utóízzel teendi félre igénytelen kísérletemet; mi maga fáradságomat már eléggé megjutalmazza.

Ha pedig akad, ki ezen utmutatás által mintegy felbuzdítva utánam indul, és terjedtebb tudománynyal, avatottabb tollal, fényesb sikerrel festendi e vadregényes szép vidék terményi- és régészeti nevezetességeit; én leszek az első, ki neki őszinte köszönetet szavaz.

Kisérletem rugója nem dicsvágó volt, hanem inkább azon ohajtás, hogy buzgó közreműködésemmel is segítsen fenntartani a Bakonyban elszórt becses régiségeknek emlékét; ezenkívül hogy e táj terményeinek bővebb vizsgálatára serkentsem azok barátait. Igyekezetemet jóakaróim helyeslék; remélem, hogy a magyar olvasó közönség tetszésével is találkozandik

a szerző.

T A R T A L O M.

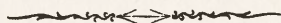
Bevezetés.

	Lap.
I. A Bakonyt nem ismerjük. Mikor és miért szerettem meg anynyira. Gyakori kirándulásim a Bakonyba. Szünnapi leveleim eredete	1
II. Az általam leirt Bakony határai, alakja és általános benyomása	4
III. Földtani észleletek. A tavak feltünő hiánya. Gazdag források s patakjainak hiánya	6
IV. Viránya és állatai	9
V. Legrégibb lakói. Őseink általi elfoglaltatása. Virágzása. Törökök kora hazánkban	12
VI. Uj gyarmatosok. Nemzetiségük. Foglalatosságaik. Jólétük és némely szokásaik. Bakonyi zsványok. Megnyugtató	15

Szünnapi levelek.

I. Pozsony. Dévény-Ujfal. Zohor. Sz.-György	21
II. Szőnyi műemlékek	27
III. Igmánd. Kis-Bér. Hanta. Moor. Bodajk	35
IV. Csókavár. Forna	44
V. Csákvár. Vértes-kereszturi apátság	51
VI. Római emlékek. Zámoly. Kerek-Sz.-Tamás	57
VII. Csurgói kunhalmok és Tatárhegy	64
VIII. Isztimér. Hegymagaslat	69
IX. Iparhoz Magyar! Csóór. Sár-Pentele	73
X. Magyar vendégszeretet. Csernye	80
XI. Csernye (Folytatás)	85
XII. Súr. Csátka. Ács-Teszér	91
XIII. Aka. Veleg. Bakony-Szombathely. Szolgagyőr	97
XIV. Bánk. Réde	103

	Lap.
XV. Lázi. Gyirót. Bakony-Sz.-László. Fenyőfő	115
XVI. Porva	115
XVII. Borzavár. Zirc. Nána. Dudar	119
XVIII. Csetény. Szápár. Dolosd. Jásd.	127
XIX. Pere. Olaszfalu. Rátót	133
XX. Kádárta. Sóly. Öskü. Palota. Peremarton. Berhida	140
XXI. Bánta. Pusztá-Palota. Tés	147
XXII. Ismét Zirc. Kis-Esztergár. Csesznek. Ákli. Pénzeskút	151
XXIII. Bakonybél	155
XXIV. Ugod. Homok-Bödöge. Német- és Ádász-Tevel. Tapolcafü.	
Pápa	162
XXV. Ganna. Döbrönte. Polány. Ajka-Rendek. Kis-Lőd	169
XXVI. Városlőd. Úrkut. Vásonykő	175
XXVII. Mencsel. Csicsó. Antalfa. Felső- és Alsó-Dörgicse. Örvényes.	
Tihany. Balaton-Füred. Savanyú-víz	181
XXVIII. Palaznak. Alsó- és Felső-Örs. Sz.-Király-Szabadja. Veszprém.	
Vámos. Tálod.	187
XXIX. Vöröstó. Magyar-Barnag. Pécsöly. Halimba. Devecser. Sz.-Gál.	
Herend.	195
XXX. Bánd. Essegvár. Szücs. Lovászpataka. Kájár. Felpéc	201

B E W E Z E T É S.

I.

A Bakonyt nem ismerjük. Mikor és miért szerettem meg annyira. Gyakori kirándulásim a Bakonyba. Szünnapi leveleim eredete.

Nincs magyar ember, de még külföldön is ritkán találni művelt egyént, ki a világon annyira elhírhedt Bakonyt legalább névszerint ne ismerné. De csak is névszerint; mert még honfiainknak legnagyobb része is olyannak képzei a Bakonyt, mint a szenvedélyes regény-olvasók az Abruzzokat: utak nélküli áthatatlan sűrűségű őserdőnek, melyben minden fa mögött egy útonálló lappang; kényelmesen bútorzott, a vidék minden kincseit rejtő sziklabarlangokkal, melyek titkos bejárása egy ropant kövel van elzárva; illemes rablóvezérekkel, kik jó pénzért szívesen visszaadják foglyaikat övéiknek. — Mit eddig Bakonyunkról tudunk, azt főleg helyirati sovány vázlatokból vagy hírlapi eltorzított zsványkalandokból tanultuk. De mióta Pap Andor, Milfait, Sobri már csak a népdalok és fonóházi mesékben él, mióta a többnyire szökött katonákból alakult egyes csoportok erélyes üldözése is felesleges, hála Isten csak néha-néha hoznak lapjaink egyes kalandokat, s így szünik lassankint a Bakony borzadalmas hirneve is.

Ifjukorom óta nem mindennapi előszeretettel viselttettem ezen erdő rengetegei iránt, és midőn újonckoromban mesterrünk annak természeti szépségeit: az ős bükkök majd égig nyúló száz és száz éves fáit, egyes hegytetők angolkertszerű serdülő pagonyait, a korlátolatlan Gerence egerfákkal jelelt kigyózdó tekervényeit, és a telített zöldben pompázó, tengernyi illatos virággal tarkított verőfényes réteit, továbbá hajmeresztő útait, regényes hegyszorosait leírá; sovárgó szemeimet nem egyszer irányzám délfelé, hol a sok csodaszépségű helyeket rejtő sötét

hegylánc, Csesznek vára festői romjaival, Sz. László felett ülő óriási nyergével és a Kékhegy kincset rejtő csucsával elterül, s alig várám hogy tudós Guzmics apát védszárnyai alatt a bakonybéli Apátság világtól elzárt falai közt folytathassam tanulmányimat. Fel is használtuk szabad óráinkat a terjedelmes erdő minden iránybani bebarangolására. Mondhatom kedvesen lepett meg bennünket a bükkösök azon sajátsága, hogy a csalit és bokor a majdnem örökös árnyék miatt nem tenyészhetvén, a fák alját egészen tisztának találtuk, s mindezzért, mind pedig mivel a csordák az ágakat mindenütt egyenlő magasságra rágták le, köröskörül jó messze elláthattunk. Valóban elragadó ezen eredeti színfalak közt, hogy ott a fát, csalánt s gombát gyűjtő emberekből, és vig kolompolás közt legelő marhákból oly változatos csoportozatok tűnnek fel szemünk előtt, mintha megfordított távcsövön néznénk. A Kertes- Fehér- Hegyes- és Odvaskő nevű óriás sziklák, — melyek sz. István idejében a gazdag apátság határait képezték, ma pedig részben a hatalmasb szomszédok határain jóval belül fekszenek, — továbbá a Köris-, Som- és Gáthegy, valamint az időjósító Tönkölös gyakran valának csőtörtőki kirándulásink végpontjai. Készítettünk pálcikákból mal-mokat, melyeket a sokszor rakoncátlan Gerence csendes hullámira bízunk; süttgettük önözvehordta száraz ágak parázsa alatt a Bakony föterményét a jó lisztes burgonyát, míg Vilmos bátyánk, magányunk patriarkája, nagyhirű méhésze, eleven naplója — kirándulásinkban társunk és vezetőnk — kis mozsara durroztatásával a százszoros viszhangot készíteté feleletre. Rákasztunk saját készítményű varsával, epréztünk, vargányásztunk, és hosszú kirándulásinkból visszatérve többnyire a páratlan szépségű hármass forrás terebélyes bükkjei alatt nyugodtunk meg. Borostyánkutnak hívják e bájos helyet — a nép pedig szent kut név alatt ismeri és szájában mai napig is fennmaradt azon jámbor hit, miszerint a régi jobb időkben az apátsági templomból az angyalok éjjelenként, elragadó égi hangokon zengedezvén az Ur dicsőítésére zsolosmáikat, látogatók ezen szent helyet. És valóban nem is lehet helyet képzelni, mely ájtatos fohászokra jobban buzdíthatna, mint szent kutunk varázsló környéke, hol a patakcsa szünetnélküli gyenge moraja, Isten szelleme által át-lengedezett ezredéves bükkök lombjainak susogásával olvad egybe. E szent helyen önkénytelenül vevők le a gyéren áttörő

sugarak fényében uszó megváltásunk jele előtt főveginket — és elevenítőik összhangzó ájtatos dalainkkal e gyönyörű magány csendét. A hegy- völgyről visszatérő munkás nép — a földművelő, talicskacsináló, szénégető vagy taplós megáll, és imája sohajtási énekeink hangjaival egyesülvén, illatos áldozatképen emelkedtek a teremő szármolyához.

Ilyenek a télen ugyan borzasztó s az egész világtól elzárt, nyáron azonban édené átváltozó Bakonyrai első, legkellemesb, soha elmémből ki nem törülhető ártatlan visszaemlékezéseim! — Összejártam szép hazám majd minden megyéjét többnyire gyalog, sokszor lóháton, igen ritkán kényelmes uri fogaton, bámultam két ízben a mindenható szép világát a felhőkön túl emelkedő lomnici csúcsról épen úgy: mint az alföld határnélküli — leirhatlan benyomásu pusztáin, melyeken majd térdig érő sárban, majd övemet haladó Tisza-kiöntvényekben gázolván, a pusztai betyár buvóhelyein nem prédát, sem vadat, hanem a szeretetre méltó tudomány kedves magzatit keresém fel. Láttam Erdély tájképileg gyönyörű fensíkjait, a Balaton összevethatlan tempéjét, a Mecsek terményekben dús, szépségekben gazdag vidékét; de szívem csak vissza és vissza csalt ifjúkori ábrándim színhelyére, — megkedvelt Bakonyom ismerős rengetegei közé.

Alig mult egy év is, hogy ünnep- vagy szünnapjaim egy-néhányát itt ne töltöttem volna; — s majd a festészet, majd a virány, majd a földtani kutatások vezetének e kedves erdőm közé. Akárhányszor látogattam e gyönyörű völgyeket és ormokat s akármennyiszor hallgattam valami mohos s a zajgó hegypatak csapdosó hullámival dacoló szikla síkjáról órákig mélázva a vidám madárkak bájos énekét: mindig találtam valami ujat, valami meglepőt, úgy, hogy honunk e nagy remetesége folytonosan szebbnek, szeretetre méltóbbnak tetszett.

Fogják-e egykor ezen apátság békés falai, ezen szent berkek örökké mormogó forrásai a törődött vándort felvidíteni; a kedves Bakony, vagy az égtisza tükrű Balaton fogadandják-e végső fohászimat — azt csak Te tudod Mindenható Lény! — de messze a csalfa városok zajától engedd leszállni a sorstól ideoda hányt-vetett búvárt nyughelyére ott, hol szent kezéd legnagyobb csodáit oly bőven tárád ki teremtményeid számára.

Ezek után tán nem csodálkozik már senki, ha a tavali május végén a Bakonyban töltvén néhány kellemes napot, felébredt

bennem azon vágy, ennek többi ismeretlen részeit is tanulmányozni, átkutatni és idővel — hozzájárulván az ide vonatkozó kultúrák szorgalmas átforgatása — észleletem és fáradságmim eredményét a nagy közönséggel is közölni. Ezen terjedelmes munkámnak mintegy előfutójául írásművem szünnapi leveleimet, melyek által két havi működésemről akartam barátimnak mintegy számot adni, és a magyar érdekelt olvasó közönséget — némileg előzetlenül — tanulságos és buzdító könnyű olvasmányokkal meglepni. Nálam a tett az eszmétől csak kis lépésnyire fekszik; megvallom kissé szorongatott kebelrel ugyan, de a nemessé olvasó kegyes elnézésében bízván, felbátorodva fogtam Bakonyt tárgyaló leveleim közzétételéhez.

II.

Az általam leírt Bakony határai, alakja és általános benyomása.

A Bakony, melyet leveleim tárgyául kitűztem, nem foglalja magában a régi világ Bakonyát. Ez, mint a hagyományból tudjuk, Balaton szélétében Rábától egész Dráváig terjedt. Kutatásim sokkal kisebb térre t. i. főleg Veszprém megye azon részére szorítkoztak, mely a legújabb térképeken ezen névvel neveztetik. Képzelsen magának a nyájas olvasó Pápától Kisbérig, innen a vasut vonalát követve Csúrgón át Csórig; továbbá a Palota-Veszprémi úton vonalat, kövessen ezen utolsó várostól Örsön át a Balatonig és ennek regényes partján Akalig, majd innen Nagyvásonyon és Gyepesen keresztül vissza Pápáig és meg van határozva szünnapi kirándulásom térképe.

Igaz, ha az általam minden irányban átszelt, mintegy 42 négyszög mértföldnyi tért valami divatos, mulatságból utazó kalandor által tett uttal összehasonlítjuk, ki hol gyorskocsit, hol gőzhajót használván hihetlen gyorsasággal repül át egyes országokat, öszve kell zsugorodnom a Bakonyban tett e tenyérnyi körutammal. De lássuk mit hoznak rendesen haza azok, kik mintegy szünetlen kábulás közt lélekzet nélkül rohannak a fővárosok gyűjteményein, színházain, templomain és legdiszesebb szállodáin keresztül, folytonos izgatottságukban azt sem tudván mihez kapjanak előbb? — Mit hoznak? A külföld szerfeletti magasztalását és túlbecsülését és a honiak meg nem érdemelt

kicsinylő fitymálását, a mohó falásból eredt emészthetlenséget, és legfeljebb annyinak tudását, a mennyit vezetőjüktől már megtudtak elindulások előtt; — hanem azért a világ őket utazott embereknek ismeri — és feljogosítja miszerint mindenben eldöntő szavazattal birjanak. Nekem csak igen szerény czélom lehetett: hazám egyik hirneves részének megismertetése, annak szeretetére és látogatására való buzdítás, a tett tapasztalatok haszonrai fordítása. Akármily csekélynek tessenek is a tér, kiszabott szünidőmhez képest még is elég nagy vala az; mert kit minden egyes helység érdekel, ki mindenhol talál szemlélésre méltót, kinek az időjárás kedvezőtlen voltával kelle majd mindig küzködnie, annak nagy és hosszú út ez is.

Bükkös Bakonyunkat általán tekintve mondhatjuk, miszerint hegyei — melyek a Somhegynél 2110' és Körishegynél 2238' nál magasabbra nem emelkednek — kevés kivétellel dom- vagy kupidomua, s így a havasok ábrándos alaku csucsainak festői változékonyságával nem mérközhetnek; azonban csodálatosan bonyolódott láncolataik, mély hasadékaik, és messzeterjedő legillatosabb és fölötte tarka viránynyal diszlő, majd kalász és burgonyát termő hasznos fensikjaik, nincsenek minden tájképi eredetiség és szépség nélkül; sőt a Som- de még inkább a Köris-hegy gúláiról kínálkozó kilátást méltán mondhatjuk egyik legregényesbnek széles hazánkban. Lábunk alatt délre huzódnak el a kékeszöld bükkösökkel mezelt gerincek, a mélyedések sötétebb csoportjaitól kellemesen árnyékolva, — itt-ott hajló nyergeik közt — a fényben uszó Balaton ezüsttükrenek és a sárga-homoku veszprémi partoknak némi kis tért engedvén; — keletre az erdők sűrűségéből az elszórt falvak fehérlő tornyai s díszes urilakok színes tetői bukkannak ki, a háttérben pedig az éggel egyesülő határnélküli magyar síkság terül el, — délnyugotra emelkednek a Balaton partján festői alakban ama borágaikról híres ormok, melyek sélye idomukkal sajátságosra tünnek fel. Eme nagy hegyesaládnak elszórt tagjaiként jelennek meg a végtelennak látszó Rábalapályból — mint óriás sirhalmok, vagy már elenyészett nemzetek által rakott határdombok rögtön emelkedvén — remek költőink által gyönyörűen megénekelte Somlyó a testvér Sághegygyel; nyugotról a láthatár homályában az austriai havasok, északfelé pedig a Kiskárpátok szalagszerűen terjedő előhegyei sötétlenek.

III.

Földtani észleletek. A tavak feltünő hiánya. Gazdag források s patakjainak irányai.

Valamint külső alakjukat illetőleg, úgy földtani tekintetben is kevés változatossággal kínálkoznak a kis- és nagy magyar róna közt délnyugottól északkeletfelé nyújtózó Bakony magaslati. A Sárvíz és Rába vízválasza vonalán — mely Tót-Vásonytól kezdve Úrkut — Herend és Feketehegyen keresztül, Lókut, Csetény, Csatkán és Akán át a móori síkon végződik, terjednek el a legrégebb kötömegek; ezeket környezi a kimondhatlanul tulnyomó eocaen képlet, melyhez főleg észak és északkeletnek agyag és homoküledékek támaszkodnak. A pénzige (numulit) képlet, valamint a hippuritmész, főkép a Bakony dereka körül mértföldekre terjed. A régiebb meszek a Liasképlethez, jelesen pedig a dachstein — és az ezeket rendesen beburkoló adnethi rétegekhez tartoznak.

Balaton felé — Nagy-Vásornál és Köveskálnál — az alsó Triasképlet mint kagyosmész számtalan kövületekkel találtatik; mint tarka homokkő pedig — werfeni képletek — leginkább Örs táján lelhető fel.

Kimondhatlan sok állatmaradványt tartalmaz a bántai homokkő is, melytől a kemény, Csurgó körül elszórt homoksziklák — Tatárhegy — megkülönböztetendők.

Tűzhegyi képletektől egyedül a Veszprémmegye déli határán fekvő Kab- és Somlóhegyet említjük, minthogy a Badacsony, Haláp és társaik, valamint ezek ikre a Sághegy már szorosan vett Bakonyhoz nem számíthatók.

A ki kutatásunk tárgyát a vadregényes bakonyi hegységet, és az abban található sokszor elég tág katlanokat figyelemmel vizsgálja, lehetetlen hogy azokat földünk legrégebb korában beltavak nélkül képzelhesse. A Bakonyt körülvevő tűzokádók többsége miatt igen sok valószínűséggel bír azon vélemény, miszerint ama néha órányira nyúló sziklaszorosok, melyeken át a duzzadó hegyipatakok rettentő morajjal zuhannak, részint a többszöri földrengések, részint az itt megoszlott és ismételt rázkódások által meggyengített gátok keresztül szakítása ál-

tal maguknak új medret erőszakoló vizek szüleményei. Az egész Bakonynak, a mi elég feltűnő, nincsen egy, nem mondom jelentékenyebb, de akármily csekély tava vagy víztartója, miért is régiebb időben az apátságok és kolostorok mesterségesen emelt gátokkal kénytelenítettek halastavaik számára felfogni a vizet; míg ellenben a Vértes, mely a Bakonynak mintegy a Dunáig nyúló folytatása gyanánt tekinthető, kiváltképen keleti részén számtalan kisebb nagyobb tavat ölel, melyek a vidéknek nemcsak rendkívüli diszül szolgálnak, de kimondhatlan hasznot is hajtanak.

A Bakony szembeötlő vizszükének okai úgy látszik: a vízhatlan földalaj hiánya; az erdők minden terv- és számítás nélküli irtásai; a Balaton víztükrének lecsapolások általi összeszorítása; — a Sárrét és más nagyobb posványos helyek kiszáritása.

Minden vidéknek, s így természetesen a hegyinek is egyik fő áldása a források bősége. Azért tekinték ezeket szenteknek már az ős világ lakói, azért telepedtek le szomszédságukban Magyarhon első hóditói is. Seholsem találkozunk ily csekély területen annyi forrásról elnevezett helylyel mint a Bakonyban; ezt bizonyítják a Csé- Gyertyán- Ihar- Ló- Kék- Hideg- Pénzes- és Úrkut, valamint a Feketeviz és Tapolcafő elnevezések; és mégis ma már ezen helyek közül több találtatik, mely mint például Lókut, annyira szűkölködik vízben, miszerint a nagy, kövel kirakott kutból száraz esztendőben pléh edénynyel merik az italt, nehogy a sok verekedés és taszigálás közt a cserép edények összetörjenek.

Vannak azonban még is nagyobb bőségű források is: Csóoron, Inotán, Palotán, Öskün, de ezek jobbadán délkeletre fekszenek. Itten az utakon kocsival haladván nem egyszer halunk tompa dörgéshez hasonló robajt, mintha csak valami hidon kelnénk át, alig lehet kételkednünk, miszerint ez vagy a mészszi- lákban létező víztartó üregeknek, vagy a földalatti vízvezető csatornáknak hangzata. Bir ugyan jeles forrásokkal Kádárta, Rátót és Nagy-Vásony is, de minnyájukat felülmulja a páratlan Tapolcafő, melynek vizokádó forrásai nem messze eredetüktől majd egyenlő bőségű- és hőmérsékletűek lévén, nemcsak a hasonnevű helység, hanem az egész — még télen által is ketyegő malmokkal áldott — vidék valódi kincstárának tekinthető.

Valóban bámulatos, hogy a Bakonyból az ég minden tája

felé folyó hegyi vizek kötpontja egy négyszögű mértföld negyedén túl nem terjed. Az ákli- lókuti határban ered a dűhében mindent döntő Gerence, mely a hármashatárnál a sz. gáli hegyekből lezuhanó fekete Gerencével és a Gellával egyesülvén, még is száraz években annyira vízszegény, miszerint félórányra Bakonybélről, a második malomhoz nem messze, sziklás medrében egészen elvész — és csak a Pápa feletti takácsi malomnál bukkanva ujlag elé, lomhán hömpölygeti az egyforma síkságon a Marcal felé vizét.

Ettől nem messze ered — a forrásához közel talán a tót szuhától (száraz) Cuha név alatt ismerős — a rónán Bakonyfolyásnak keresztelt, változatlanul északnak tartó, és a Dunával egyesülést siettető hegyipatak. Ez is száraz nyárazon többnyire vízhiányában szenved, szomorú ellentétül a vértesi vizeknek, melyek — tőle nem igen messze — télen nyáron teli erekkel a haza függere — a Duna — felé lüktetnek.

A Bakonynak harmadik patakja délnek iramlík, s a Séd vizével elegyedvén a Sárvizet segíti nevelni. — Míg a Gaja a közellévő esztergári határban vévén eredetét keletnek tart, addig a Torna ellenkező irányban folyik, és a Hajagós, Bitva, Sitt — tán jobban Séd — Tapolca és a másik északnak folyó — Sukoróntuli-Bakonyfolyás, — mind annyian a kártevő, kóborló Marcallal kelnek össze. Délfelé csak Kapos veszi útját; mert a balatonparti — a Bakonynyal egyenközüen húzódo magasabb előhegyek gátolják ennek természetszerű lefolyását — és így csak ezen hegyláncról csörgedező patakcsák vizei tartják fel e tájon a feltételezett, de tán még be nem bizonyított belforrásokon kívül a Balaton még alább szállítandó színvonalát. Ha ezen a földbirtok tulságos vágya által sugallott terv valóban kivetik, nem is említvén a hirneves vidék és csodaszépségű tájkép eltorzítását, az ugy is eleget szenvedő somogyi partokat meddő homoktengerrel előzőnlvén, néhány év elteltével valóságos kietlenné változtatva látandjuk; — de a Bakony viránya is silányulni, sok helyen száraz csúcsú fái törpülni fognak, s így erdeinek tönkretételével forrásai is kiapadással fenyegetnek, s így egynehány birtokos homokpartok utáni sovárgása, csak a Dunáig terjedő megyék közvetett kárával fogna kielégíthetelni.

IV.

Viránya és állatai.

Nem lehet ezen rövid általános bevezetésnek célja honfainkat a Bakony akár kimerítő virányával, akár tüzetes állatrajzával megismertetni. Elég legyen mintegy dióhéjban említeni, miszerint erdeinek majd kizárólagos fanemét a bükk képezi, melytől (Buche, tótul buk — innen bucon — vagy bükkhon — Bakony) szeretnék némelyek ezen erdőség nevét származtatni. A bükk itt 80' magas és terebélyes példányokban találhatók, hogy azokat három ember is alig bírja átölelni, — hogy némelyike 8 — 12 öl fát ad, és ha koronája tetejét látni kívánjuk, fővegünket vagy le kell vennünk, vagy kézzel fejünkhez szorítanunk.

De azért ne képzeljen magának senki oly ős-erdőszerű vadonokat; melyekben balták segítségével először csapást kellene vágnunk, vagy hogy itt naphosszat járván emberi lakokra nem is találunk, mert akármely emelkedettebb helyről tekintünk körül, a zöld, sárga vagy barna foltok legvilágosabb bizonyítékai a terjedő művelődésnek; s míg ezek egy részről a sűrű erdő komor színezetét felderítik, más részről az untató egyformaságot bájós virányaikkal elragadóvá teszik.

A cser és nyír ritkább, ugy szinte a fenyő is; az utolsó okszerű művelés eredményeként egyedül a zirci határban jő elő, sűrű erdőként régebben nagy mennyiségben létezett Fenyőfő mellett is, ugyszinte Rátót körül, hol manap is egyik dülő fenyős névvel neveztetik; elszórva leginkább az oszlopi és deveceeri határban találom.

Hogy az említett fanemeken kívül mások is, és pedig nagyobb mennyiségben léteztek egy helyen, azt eléggé bizonyítják a Som- és Kőrishegy valamint az Ihar- és Gyertyánkút-féle elnevezések. Ezeknek manap csak hirmondói maradtak; — a szil- a hárs- vad körtvély- és almafa, főképp pedig az erdők gaza a kecskefűz nem hiányzanak ugyan, de azért mégis megmaradunk amellett, mit feljebb állítottunk, — miszerént az egyéni számat tekintve a bükk minnyájukat tulszárnyalja.

A kisebb fák vagy cserjék közt említhetjük a bangitát, festő kökényt, kecskerágót, mogyorót, barkóczát, hályogfát és a venyigés bérce hajló szárától gyakran átkarolt galagonyát.

A baraczk és mondola valamint a szőlő nem érik meg a szabadban, s leginkább csak üvegházak körül vagy védő falak mellett tenyészhetik; de gyümölcsük ritkán élvezhetők. Nevezetesen még a mostani bakonybéli apátsággal tán egy idejű ritka vastagságu somok — melyek a kert bejárásánál — főleg gyümölcsérés idejében kellemes lugost képeznek.

Tisztás helyeken és vágásokban kiterjedt csoportokban jönnek elő: a kétlaki csalány, mely a sertések hizlalékony táplálékául gyűjtetik, — szénégetők elhagyott milehelyei körül az émelygős szagu földi bodza, a mérges nadragulya — a kedves földi eper, a gyógyitalnak használt szagos müge, és mogyoróskokban a szemérmes kapotnyak.

A pagonyokban és verőfényes helyeken Flóra istennő legszebb és legritkább szülöttjeivel találkozunk. Diszlenek itt a rangosok, hüvelyesek, violák, ernyősök, ajakosak, szigorállok, mécsvirágok, füvek és sások, nem különben a ritkább kosborosok számtalan fajai. Mind ezek közt épen úgy lelhetők fel a déli mészhegyek lakói, mint kelet europa jellemző fajai, mintha csak a növényvilágban is divatoznék a légyott adás. A pátkai, pápateszéri, koppányi, pereai, tündérmajori és palotai erdős réteken nagy bőségben tenyész a többször bár sikertelenül majd disznóvénynak, majd eledelnek, majd tiszta borszesz étetésre ajánlott fehér magzating. Somhegy tetején egy vastagsága miatt figyelemre méltó csikos kecskerágó körül nagy mennyiségben található a szárölelő gyapor, — továbbá a polyhós sálya, a gyűrűs csészepöre, a szász meténg, a szöszös repkény, piros ajkú mozsárvirág, rézszínű turbánliliom, nem minden bokor alatt található begyes lapic, tavaszi tákajak, a sertések kedves falatja, a csinos virágu türtszirom és a növényvilágnak ezer meg ezer más faja, melyek kellemesen jutalmazandják a szorgalmas fűvészfáradalmat, mindenfelé elég bőven diszlenek.

A nedvet és árnyékot kereső kontyvirágot valamint a sziklákön, vizes hasadékokban és rothadó fák tövén buján tenyésző megszámlálhatlan mohak, gombák, moszatok és harasztok családját nem is emlegetjük, mert lapokat kellene töltenünk, a nem fűvészt pedig mind ezek elszámolásával csak untatnók. Mindazonáltal megemlítésre méltónak találjuk, miszerint a havasalji hanga és afonya a bakonyi hegyekben mindeddig nem találtatott.

Az állatországot illetőleg nincsen kétség miszerint különö-

sen a gerinctelenek nagy seregéből itt még sok kincs, még sok ujság fedezhető fel; mert — Fridvalszkyt és Billimeket kivéve — nem tudok buvárt, ki Bakonyunkat e tekintetből vizsgálatai tárgyaul kitűzte volna. Ugy látszik, hogy a többi természetbarátot vagy a félelmes hírek, vagy a vizsgálgatás alatt itt leküzdendő fáradsalmak riaszthatták vissza; mi még is azon édes reményben ringatjuk magunkat, miszerint ezen hiány is főkép a lepkéket és rovarokat tekintve, — melyek közt már eddig is igen ritka fajok fedeztettek fel — nem sokára ki fog pótoltatni, és a Bakony érdekes faunájával is gyarapuland a természettudomány.

A hullókról, melyekre mindeddig kevés figyelmet fordítottam, nem is tudok semmi érdekes adatokkal szolgálni; — a vizek melege és alkalmas tavak nem léte miatt hiányzik a felvidék csemegéje a pisztráng és lazac — sőt a hegyi patakok kétes vizállása vögelt nélkülozi e vidék a többi nagyobb halakat is, mely szükség azonban a Balaton és Marcal vizeiből pótoltatik.

A madarak közül eltűntek ugyan a fajok, azonban tudtomra még ezeknek is maradt fenn némi nyoma a sávolyi pusztá fajdharasztja nevű dűlőjében. A sasfélék ritkák, szintugy a nagy hollók is; gyakoriabbak a kúszók közt a fekete és zöld harkály, a szajkók, fenyvesek; leginkább pedig a zenérek kedves és tarka serege az, mely az egyhangu erdők homályát vidítja. Az emlősök rendjéből is már sok kihalt, vagy gyérült, mely régi időkben minden bizonynyal tanyázhatott itt. Így már ritkábbak a vad-disznók és farkasok, a hódnak pedig, melynek emléke még némely helynevekben fennmaradt, többé nyoma sincsen. Gyakrabban jönnek elé a róka, borz és a menyétfajak, valamint a sünök, a pelék és evetkék is; gyéren látunk ugyan szarvasokat, de a sürűben még őzikék tartózkodnak. Az ember fegyverével, munka közti zajával és az oktalanul terjedő rendkívüli erdőirtással és pusztítással elriasztá a csendességet szerető állatokat, a nagy vadászat eme kedvelt tárgyait.

V.

Legrégibb lakói. Őseink általi elfoglaltatása. Virágzása. Törökök kora hazánkban.

Ha az emberi nem itteni első letelepedését kellene fűrkészünk, valóban legnagyobb zavarba jönnék. Nincsen kétség, miszerint ezen vidéken is laktak vadászat kedvelő telepítők, kik tán törrel vagy idomtalan fegyverrel ejtették el vadaikat és a bükk silány gyümölcsével beérték; azonban a történelem csak sejtelmekkel tudna fellépni; a műemlékek száma a kőkorból oly csekély, miszerint abból még alapos gyanuink sem lehetnek. Alig tudunk Tésen, Szépalmán és Pénzeskuton egynéhány köszekercét felfedezni, melyek a Bakonyban találtattak. Ezen kortól tán nem messze állnak azon sirhalmok, melyek a csurgói, bántai, gyepesi határokon láthatók; a kétes fenyőfői — a hathalmi — és a Körös- és Somhegy közt a szűcsi határba eső kérdéses Szászhalom valószínűleg ide tartoznak. Találtatnak hébe-korban mint Úrkuton, Öcsön, Ács-Teszéren, Ródén, Eplényben stb. a broncekor, de igen csekélyszámu maradványai; mert mind ezek ismerete, és a Bakony őslakói meghatározására fontos voltak mindeddig nem vétetvén kellő tekintetbe, sokban csak jövőre várhatók szemes barátimtól felvilágosító adatokat. — Jóval többet mutathatunk fel a hozzánk közelebb eső rómaiak itteni időzéséből. Ha mindjárt e nagy nemzet telepítvényeinek, — melyek nem csak ezen erdőszélein, de mostani belsejében is elég számosak és terjedelmeseek lehetének — neveit sem történeti munkáikból, sem hátrahagyott műemlékeikből nem tudjuk is meghatározni, azt legalább, hogy itten huzamosb ideig kellett lakniok, kézzel foghatólag bebizonyíthatjuk. Hogy a hatalmas világhódítók nem csak a kies, szőlőmivelésre igen alkalmas Balaton mellett, de a Bakony rengetegei közt is laktak, és huzamosban tartózkodtak, eléggé mutatják a Palotától Vásonyig és a Balaton északi partján mindenhol található római művek maradványai, — valamint Veszprém megyének a győri országot és a megye keleti határai közt fekvő erdőség északi lejtőjén is mindenhol felfedezett sirkertek, cserepek, fegyverek, oltárok, nevezetes — írással ellátott — réztáblák. A népvándorlás zavarteli korából az egymást

kölcsönösen kizorító nemzetek ideiglenes telepítvényeinek határai csak áltételeken alapszanak — a bizonytalan történeti adatok összefolynak, és tiszta határozott képpé, igen könnyen megfogható okokból nem állithatók össze; — fegyvereikből és házi eszközeikből pedig, nem különben ékszereikből bizonyosat épen nem hozhatunk ki; mert történelmileg bizonyítható, hogy ők az e nemű eszközöket nagyobb részint a művelt nyugoti és déli nemzetektől zsákmányképen erőszakolák ki. Nagyön csalódnék tehát az, ki ezekből akarná bebizonyítani a bárbarok műveltségi állapotját.

Rhispiának vagy Mestránának nevezetett-e a rómaiak által a mai Veszprém nem szándékom vitatni, mindazonáltal fekvése és erődítési művei eléggé mutatják, miszerint már akkor hatalmas várda lehetett, s ennek egyik maradványaul szeretik némelyek a maig fennálló vigyázó tornyot tekinteni. A szláv uralkodók idejében, melyből még tán a Veszprém, Tapolca, Szuha, Csesznek, Balaton (blato) Gerencsér és más tót hangzású nevek maradhattak fenn, királyi lakkal díszlett, sőt sz. Mihály temploma felszenteléséről már 866-ban tétetik említés. Ezen várt Uszubu vezér 10 napig ostromlá, míg Svatopluk királyt kiüzé, és a várt mint fővezéri ajándékot megkapá.

Nem csoda tehát, ha apáink e vadregényes, vadászatra igen alkalmas, és a közel fekvő Balaton mellett legszebb szőlőkkel bíró tartományt különösen megkedvelék és gedélék. Uszubu nemzetsége, hihetőleg már első királyunk előtt kihalt, mert már sz. István idejében Gizela királynét mint Veszprém vidéke egyik nagyobb birtokosát ismerjük. Ezen erős városnak előkelőségéről bizonyosságot tesznek: Kupa vezér széltépetett teste egyik részének ide küldetése — főkép pedig a püspökség és a gazdag nőzárdá alapítása, a püspöki széknak pedig a királyné cancellárságával, és a koronáztatási joggal való feldiszítése. Árpád házbóli királyaink a Bakony nagyobb részét nem csak sajátukként bírták, hanem — mint okmányaikban gyakran előfordul, — Veszprémen többször keresztül utazván a vadászat gyönyöreit élvezendők, őserdőnkben hosszabb ideig mulattak is. Szintugy a vegyes házboli királyok is többször fordultak meg itt; főleg a vadászat szenvedélyes barátja Hollós Mátyás, kinek ily alkalmakkori kalandjai széltében ismeretesek voltak hazánk erdős vidékein.

A hatalmas cseszneki, ugodi, debrentei, pápai, devecseri, valamint az essegvári, pécsölyi, vásonyi továbbá a csékuti, podmanicki, csiklini, hely- és bátorkői várak építése; a bakonybeli és veszprémvölgyi, később pedig a zirci és jádsi terjedelmes jószággal ellátott apátságok keletkezte; a hirneves örsi, rátóti, hantai prépostságok, és a népes és dúsgazdag lövöldi, vásonyi, csatkai, tálodi és porvai zárdák emeltetése nemcsak környékük anyagi jólétét mozdíták elő, de szellemi fejlődésére is bizonyosan jótékony hatással voltak; mert nem lehet abban kétségünk, miszerint azon korban a nép művelődési fokára a keblében létező kolostorok és más egyházi intézetek száma birt elhatározó befolyással.

De ezen jólét és boldogság csak addig tartott, míg a haza hatalmasbjai Mohácsnál elvérezvén a töröknek a véderő nélküli honban szabad uralkodást nem engedtek. A palotai, veszprémi, vásonyi és pápai várak viszontagságai az egész körülöttök lakó népre természetesen nagy befolyással voltak, azoknak többszörös el- és visszafoglalása a lakók folytonos rettegése a budai és fehérvári pasák támadásai elijesztették, vagy egészen tönkre tették a lakosságot; sőt a törököktől félelem annyira elharapodzott, miszerint még a várak őrségei is rettegtek a pogányok portyázó csapataitól, mert a cseszneki várurak beigtatási okleveléből tudjuk, hogy a várhoz tartozó jószágukba való beigtatásuk nem az uradalom főhelyén Csesznenen, hanem, mint az okmány nyíltan mondja: a törökök nyugtalanításai miatt a veszprémi várban, mint biztosb helyen, vitetett végbe. A Bakony népetlenítéséhez járult még azon ördögi gyakorlat is, miszerint a rablófészkeikhez közelebb eső helységeket — hogy szolgálai munkákra mindig elég számú rabjok legyen, némileg ki-mélték, a távolabbra eső reájuk nézve hasznavehetetlen, sőt fegyveres népeik által tán félelmesekké is válható csinos városokat, pompás templomokat és zárdákat pedig kirablák és elpusztíták, annyira, mikép a hagyomány szerint egész Bakonyban csak az igen félre eső és rejtett Dudaron, Csátáron és Csesznenen valamint Tésen is csak egynéhány lakos maradt volna fenn, mint a határt nem ismerő dühöncök vérszomjának gyászos emléke.

VI.

Uj gyarmatosok. Nemzetségük. Foglalatosságaik. Jólétük és némely szokásaik.
Bakonyi zsványok. Megnyugtatás.

1683 után viisszaszorítván az ozmán, az elhagyott telkek-
ből a nagy urak közül ez is amaz is foglalt mit legközelebb ért,
és kaphatott. Leghatalmasbak valának ekkor némely védelmi ál-
lapotban fennmaradt vár parancsnokai, s mi elébb a várak hű-
béréhez tartozott, a zavarok közt mint magánbirtokot maguk és
családjaik számára nyerék el. De mi hasznát vehették a bár-
minő roppant terjedelmű csak dudvát és kórót termő földnek?
mi értéke lehetett a leégett, pusztított falvak romjainak? vagy
a rengeteg erdő majd égis erő bükkjeinek munkás kéz és foly-
tonos ipar nélkül?

Bizonyosnak vehetjük, hogy a Bakony régi tót lakói leigá-
zása után egész a török elhatalmaskodásaig a lakosság tiszta
magyar volt; hanem ezen szomorú korban az ősz magyar nevű
helységek: Hagymás, Vámos, Szölös, Lövd, Csatár, Fenyőfő,
Kardosrét, Kenyeri, Gombás, Hodos magyar lakói vagy kardra
hányattak vagy biztos felvidékekre költözködtek. Hivattak azért
az uraságoktól népesebb, nem pusztított felső megyékből tótok
és németek, de jöttek a nagy német országból főképp Rajna vi-
dékeről is ügyes és szorgalmas gyarmatosok.

A tótok leginkább Zircről keletre telepedtek le és Borza-
várt, Szápárt, Csernyét, Jásdot, Súrta, a manap eltűnt Tót-Ré-
dét, Tót-Vásont népesíték, sőt elszórva egész a tatái határig a
Vértessalján is telepedtek le. Bakonybél, hol manap már az ag-
gastyánok sem beszélnek másként, mint magyarul, bár később-
kori, de szinte egészen tót telepítvény volt.

Sokkal messzebb terjeszkedtek a németek; mert nemcsak
a Bakony silányabb belsejét, de az egész környéket is annyira
elfoglalák az ezen ajku gyarmatosok, miszerint manap a legma-
gyarabb hangzású helységek közt is alig találni néhányat, mely-
ben a magyar nyelv mellett a német ne divatoznék; ellenben
eleget melyben a nép csak németül beszél, és az isteni szolgál-
lat is csak ezen nyelven tartatik.

Tönkre tétetvén és elszegényedvén országunk ezen szép

része, a hatalmasok várai pedig a puskaapor feltalálása után feleslegessé válván, és nagyobbára összedülésre kárhóztatván, nagy uraink egy része, kik már a háborgós időkben költözködének a kárpátok alatti városokba, resteltek újlag ezen árva elpusztult földre visszatérni, s az elszegényedett erdős vidéket többnyire csak mint biztos jövedelmi forrást, a nagy vadászatokra alkalmas birtokot, mint a nép valóságos urai — de nem egyszersmint mint alattvalóik atyái és gondviselői ismerék. Így csak a püspököt káptalanjával, a szegényebb ugyan de nem kevésbé jótékony szerzeteseket, a kisebb nemeseket találjuk a néppel a sanyaruságot, majd később a jobblétet is osztva és élvezve.

Az új gyarmatok kezdék az építést, az elhanyagolt földek és szőlők miveltését; emelkedtek itt-ott üveghuták, nyitattak kőbányák és sok helyen — még a fák mérték nélküli irtása a Dráva partjaira nem készteté kenyérkereset végett huzódni — hamuszir főzésből, szén- és mészégetésből éldegéltek. A szekerke és a fűrő a bakonyi faműves minden szerszáma, evvel készítik a teknőket, talicskákat, kendertilókat, villákat és lapátokat, melyekkel az ország minden részét bőven elárasztják. Az erdőben többnyire egymáshoz közel vesznek néhány alkalmas fát, ott készítik rendesen munkájukra kevesebb alkalmas hasábokból gunyhójukat, melyben a vasárnapot kivéve egész telüket nyarukat töltik. Manap minthogy ezen üzlet mindinkább csökken, már nagyobb része haza hozza a kiválasztott fát, és udvarában vagy fészere alatt dolgozza fel, mi által az erdő változékonyágából és életéből sokat veszített.

A nem rendesen hasadó, vagy bütykös s így szerszámnak nem való, sokszor több ölnyi legszebb törzsek sok városi ember csodálkozására és botránnyára, irigység tárgyaképen egyszerűen rothadásnak engedtetnek át. Nem volna épen lehetetlen — természetesen a Gerence sok költségű szabályozásával — mi által a termékeny utak is javulnának, az ölfát a Marcalba úsztatni — és a faszükében szenvedő Rábaközt és Győrvidékét olcsóbb fával ellátni; — volt is, ki ilyen tervvel foglalatzkodott, azonban biz az csak papíron maradt. Mily nagy haszna lenne ilyen vállalatból az illető uraságoknak! — új kenyérkereset nyílnék a nép számára és az egész Bakony jóléte emelkedhetnék. Megjön tán még az idő, pedig meg lehet, hogy egynehány évtized múlva,

midőn a tüzelőfa naponkint szaporodó fogyasztásánál a kimeríthetetlennek gondolt kincs maradékait is jobban fogjuk becsülni tanulni — csak aztán késő ne legyen!

Időjárástával mindinkább gyérültek az erdőmésztő számos huták; a somhegyi is — mint utolsó — ez évben záratik be, és a serény üvegfujobból szorgalmas földművelők válnak. Elhagyattak a szücsi vörös márvány- a fenyőfői mészkőbánya, s csak a cserneyi márvány- és bántai homokkőbánya tudtak legujabban valami jelentőségre emelkedni. A létezett gyárok közt csak a herendi országos hírü porcellángyár tartja még fenn régi fényét; szomszédjai iparunk egéről már jóval ezelőtt tűntek le. A szerszámkészítés mindinkább lankad, csak a szén- és mészégetés valamint a taplóüzlet maradt fenn; az első az emelkedett fogyasztáshoz képest gyarapítva, az utolsó a vén fák ritkaságával együtt leszállítva. Az előbbieik készítményeinek Pápán, Veszprémbe, Győrbe sőt Komáromban is jó piacuk van; a taplót rendszeren Zircre viszik, hol gyúanyaggá, divatos sapkákra dolgoztatik fel, vagy a tengeri hajók superozására küldetik Angolhonba.

Az iparosok osztályához nem tartozó többi lakók — menynyire a majd fölötte hideg, majd a tulságig forró égalj engedi, szorgalmasan üzik a földművelést, melylyel sok vidéken majd kizárólag a nők foglalatoskodnak, ha férjeik más üzlettel keresik a kenyeret. Az állattenyésztésben legelől áll a sok fáradságot nem igénylő, szegényebb gazdának kedveseledelt, uraságoknak pedig szép jövedelmet hozó — méltán elhiresedett — sertésenyésztés.

Átalán véve mondhatjuk, miszerint a csinos testalkatu Bakyoniak józanok, munkások, jámborok és vendégszeretők. A németek — főképp a Balaton táján lakók — kik a nagy Némethonból szakadtak ide, rendszeren jól birják magukat, és sok helyen a szomszéd tiszta magyar faluk birtokaiból is tetemes részeket vettek az elszegényedett, kevésbé szorgalmas lakóktól.

Noha már igen sokan jól beszélik az országos nyelvet, régi szokásaikat mégis megtarták öltönyükben, lakjaik- és lakodalmaikban. Vannak faluk, melyekben nincs példa, hogy új házájukban történt letelepedésök óta valaki akár a megye, akár a káptalan törvényszéke elé került volna. — A pap és a bírós, kiknek határtalan tekintélyök van, többnyire jó móddal végzik

netaláni viszályaikat; — ezek lakait szenteknek tekintik, az első előtt a főveget leveszik, még a másikéban a pipát mindig leteszik. A német falubeliek más német helységből hoznak maguknak nőt, vagy megelégszenek saját falubeliökkel; lakoma alkalmával a minden étel utáni levesnek nem szabad hiányzania. — Házaik kényelmesek, szépen fehérített oszlopos tornácaik, pallózott bolthajtásos szobáik, kemény fáju simított bútoraik városi tekintetűek, s minden esetre közönségesnél jobb létre mutatnak; sőt találhatunk köztük gazdákat, kiket 30—40 ezer forintnyi értékkel bírónak tartanak.

Ilyen, de még sokkal nagyobb gazdagság hírében állott Bakonybél néhány kereskedő családja is. A tehetős gazdák összevették tudni illik a szegényebb munkásoktól a kész szerszámokat és a győri, pozsonyi, pesti vásárookra fuvarozák. Itt is a pénz szakajtókban állott; senki, de maguk sem tudták a közvélemény szerint, mennyi birtokuk van; volt festett szoba, fénymázos bútor, elég ló és szekér; azonban mióta a munkások egy része az alkalmas szerszámfa szüke miatt kiköltözött, a kereskedők messés kincsei is lassankint leapadtak, és manap csak rege tárgyául szolgálnak.

Kereskednek, vagy inkább cserélnek itt a kevésbé vagyonosok is; többen egyesülve megraknak egy szekeret mindenféle készítménnyel és a Balaton vagy Pápa és Győr áldottabb vidékein buza nemükért becserélik; mások ismét a munkabérül nyert apróbb szerszámokkal megrakodván, az értük nyert életneműt fejükön zsákban vagy vékában hozzák haza. Ezt többnyire a szegény napszámos asszonyok teszik, s nem egyszer találkoztam kirándulásim alkalmával a falutól egy-két órányi távolságban piciny éhes gyermekekkel, kik Veszprém vagy Pápa tájáról hazatérő anyjuk elé mentek, hogy a majd hozandó kenyérrel jól lakhassanak.

Még egynehány szót a Bakony borzadalmas hírének okáról — a bakonyi zsványokról. — Egész napokon át, és gyakran még későn este is járkáltam a Bakony minden zege-zugában, és szegyenemre be kell vallanom, miszerént soha sem sikerült szemtől szembe szegény legényt látnom; mi magában véve még is csoda dolog, ha a közvéleményt vesszük, mely azt minden irányban rablócsoportokkal népesíti. Még a legmarconább arc is, mely a félénk utas vérét fagyasztani képes lenne „dicsértes-

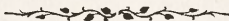
sék a Jézus neve“ vagy „szerencsés jó nappal“ közeledik. De mit is keresne a zsvány ezen erdő közt, melynek népe többnyire szegény, melyben oly ritkák a rablásra ingerlő kincshalmazok. Míg a fegyver annyira tiltott portéka nem volt, igaz, hogy a famunkások gyakran orvadászkodtak. Sok helyen a forgácsok közt lehetett volna elrejtett puskára akadni; de mit tehetett a jámbor faragó, ha a szarvasok vagy őzikék oly kíváncsian közeledtek tanyájához, miszerént a közönséges, de biztos kézben nyugvó fegyver áldozatává lettek. Volt a ki éjjelenként a szomszéd határba is átszökött, sőt meglöve és a kerülöktől üldöztetve törött csonttal, vérző tagokkal, négykézláb mászott haza. Nem mondjuk miszerént nem történnének marhák elhajtási, de ezekkel a valódi szerencsétlen szegény legény be is éri. Igaz, hogy kenyérből és szalonnából álló sarcot gyakran vetnek a magán álló puszták lakóira, uradalmi tisztekre, de aztán tovább is állnak, ha ezen kívánságaik teljesítenek. Mit is csinálna a pénzzel az, ki szüntelen csak az erdő sűrűjét és a sziklák üregeit keresi? ha szüre, élelme, fegyvere és dohányja van, minden mást nélkülözhet. Ilyen a vadon fia — kitől a lovagiaság némi színezetét el nem tagadhatjuk — jelleme; ott a hol aljas betörések, kegyetlen öldöklések, finomul kigondolt cselek történnek, többnyire szökött katonák — tapasztalt tömlöchősök és ügyes zsebmetszők a főcinkosok. A bakonyi szegény legények maguk közt szigorú fegyelmet tartanak, és nem egy esetet hallottam, hogy törvényeik áthágóit rögtönítélet útján végezték ki.

Azon bájos völgynek, mely Koppántól Bakonybélig terjed, s melyben az önféjű Gerence medrén 19-szer kell átgázolni, egyik oldalhasadékjában mutattak hajdan egy egyszerű fakeresztet, valamely szegény legény siremlékét. Ennek rövid története ez. Bakonybél maguk nyelvén Nebántsfalunak nevezik a szegény legények, és jaj azon cimborának, ki a bakonybéli embert bántani meri. Történt még is egyszer, miszerént az egyik pajtás valamelyik bakonybélinek uj kalapját megkivánta; megtudák a többiek és elítélék. Kihozatik bekötött szemmel a pap, és ajtosságát elvégezvén a bűnös, még nem haladhatott messze a gyóntató az ítélet helyétől, midőn a tompa durranás a szerencsétlen végső percét jelenté.

Csodálatos mikép a bakonybéli apátság — mely hajdan

vérbirói joggal is birt — évkönyveiben itten történt elítélésekről említés sem tétetik, és emberemlékezet óta itt soha senki ki nem végeztetett; de nem is hallottam soha, hogy a zirci vagy bakonybéli apátságban valami kárt tettek volna a szegény legények. Kértek ugyan többször élelmet, sőt tudok esetet, hogy palacsintára lévén étvágyuk, éjjélkor kellett a beteges tisztviselőnének kedvüket teljesíteni, de azután békével távoztak; — nem is tanácsolnám senkinek, miszerént ebbeli kívánságukat visszatartsa; — mert annak sem marhájáért, sem jószágáért egy pillanatig sem mernék kezeskedni.

Azért tehát kinek kedve van Bakonynyal megismerkedni, — legyen az honfi vagy külföldi — jöjjön bizvást és kalandozza be aggodalom nélkül e többnyire jó németektől és becsületes, értelmes magyar emberektől lakott erdőinket, és meg fog győződni, mily nevetségesek mind azon rémképek, melyek az utasokat és buvárokat mindeddig visszariasztották. Ha pedig utonálástól és orzástól fél valaki, annak az alföld pusztáin, vagy csendes falujában is épen úgy ki lehet téve, mint az ezerszemű rendőrség közelében is; mert a nagy városokban sem lehet egész biztossággal a betörések vagy gyilkolások eseteit kikerülni.

SZÜNNAPI LEVELEK,

**Ebenhöch Ferenc koroncói lelkesz
barátomhoz.**

I.

Szünnapjaim a munka napjai. A buvázkodás nehézségei. Leveleim természete. Ipolyihoz rándulunk. A pozsonyi káptalan könyvtára. Új utitársak. Dévény-hegyi visszaemlékezések. Újfalui alkalmatosság. Zohor. Ipolyi mint magyar író; könyvtára, gyűjteményei. Kirándulás Szent-Györgyre. A városi góth templom. A hajdani pozsonyi magyar plébánia.

Kedves Ferim! Csodálkozni fogsz, hogy a bakonyi levelek helyett — mert ígéretem után ilyeneket várhattál — szünnapiakat írok; azonban elértened a dolgot, ha tudositlak, miszerint előbbi szándékomtól — Bakonyt mindjárt augusztus elején felkeresni — elűttem, s régi tervemhez csak későbbben térhettem vissza. Remélem, hogy e cimen „szünnapi“ nem fogsz megütközni; mert nincsen szándékom mintegy „dolce far niente“ben mintegy unalomból pár sorocskát kedves magányod felé röpíteni; sőt inkább arról akarlak tudósítani: merre jártam, mit láttam, mit fedeztem fel újat, akár az utóérhetetlen szép természetet, akár az emberek remek műveit tekintve, s végre mit voltam képes — talán tulságig is ápolt teremtményem — a győri főgymnasiunmi muzeum számára megnyerni azon napok alatt, melyek reám nézve csak annyiból szünnapok, mert az iskolai port megszüntem nyelni, de valóban a nehezebb munka napjai; mivel félre téve a kényelem minden élvezit, a forró nap, az alkalmatlan szél és az egészséget fenyegető eső dacára bebarangolom hegy- völgyeinket, pusztáinkat, szikláinkat; felmászom elhagyatott váraink

ormaira, felkeresem életveszedelemmel falusi tornyaink harangjait, kúszom a dohos pincékbe és odvas barlangokba, és pedig sokszor minden kedvező eredmény nélkül, sokszor egy pár ködarab vagy elhányt cserépért, igen sokszor pedig azért, hogy meggyőződvn arról, miszerint az ajánlott helyen semmi sincs, többé oda ne fáradjak.

Indítom e leveleket kedves Ferim! a szünnapok első negyedének vége felé, mert eddig mindig kedvezett az idő, s azt jól tudod, hogy az írászthalhoz nem ülök, míg az Isten szép természetében gyönyörködhetem; de ha lett volna is alkalmam, nem volt kedvem, mert a kimondhatlan hőségben ellankadva még a gondolkodásra is rest voltam.

Ne várj, kedves barátom, kidolgozott mintarajzokat, mert nincs időm a fogalmazásra, annál kevésbé az átdolgozásra; úgy kapod eszméimet, észrevételeimet, mint azok első benyomáskor lelkemre hatottak; ne várj tudományos mélységet vagy okokkal támogatott értekezéseket, ezeket otthon lehetne írni szép éjjeli csendben, válogatott könyvtár használatával; de útközben, a hol csak kapkodva tehetek szert egy pár óranegyedre, ilyesmiről álmodnom sem szabad.

Azt már hallottad, hogy Ipolyi barátunk óvást tett bakoynyi kirándulásom ellen, minekelőtte őt Zohoron — mely csak általa kapott hirnévre — meglátogattam volna; mivelhogy ő neki elébb kötöttem le szavamat, melytől semmikép sem akara felmenteni. Meg is változtattam szívesen tervemet, minthogy a jeles férfitől egy-két nap alatt többet tanulhattam régészeti törekvéseimre nézve, mintha hónapokon át lapozgattam volna a legbecsesb könyvtár kincseit. Ipolyi maga egy eleven könyvtár — és terjedelmes tudománya mellett előadása oly világos, okai oly meggyőzők, ítészete annyira átható, miszerint mindenki lelki élvezettel hallgathatja honi, főkép egyházi régészetünk, ha tán nem egyedüli, bizonyosan legbuzgóbb, legtanultabb mesterét, apostolát.

A mint akaratom határozattá lön, feltettem magamban, hogy Ráth Károl közös barátunk és ügytársunk nélkül nem indulok. Elhárítottunk minden akadályt és már aug. 2-kán meglátogattuk nt. Boldizsár segédlelkész ur társaságában a pozsonyi káptalan híres könyvtárát. Knauz Nándor ekkor Füreden mulatott, nem élvezhettük tehát azon férfi társaságát, ki életét ezen a

magyar történelemre nézve kimondhatlan becsü könyvtár ismeretlen kincseinek szenteli. Azonban a vidám kedvű és nem kevésbé mély tudományu tanítványa is ama rövid idő alatt, melyet az áhitatot és tiszteletet parancsoló régi boltozatok alatt tölthettünk, mind azt megmutatá, mi reánk nézve érdekes, tanulságos lehetett.

Ebédre a m. tud. társaság köztiszteletű elnöke legjobb reményű egyetlen fiától gróf Desewffy Aureltől valánk meghiva; ezen alkalommal elhatároztuk, miszerént másnap az ifju gróf is kedves nevelőjével együtt, nt. Simon Endre urral, kit az egyház mint szellemdús író ismer, szinte kijőnek Zohorra, hogy rég adott szavukat ők is beválthassák. Mi ezen tervnek igen örültünk, mert a szellemi éleletekben annál nagyobb a gyönyör, minél több az élvező.

Pozsonynál a birodalom egyik leghosszabb alagutját elhagyván, átrobtunk a gyönyörű Malomvölgy tekintélyes mélysége felett emelkedő művészi köhidon. Nem sokára előtűnt a dévényi hegy alján mintegy elrejtett Hidegkut falu, honnan mint egykori akadémiai tanár oly gyakorta másztam fel tanítványimmal a szárölelő gyapor miatt mult században annyira elhiresedett tetejére. A falu felett fehérlik a kagylódús kőbánya, mely a pozsonyi alaguthoz, a malomvölgyi és a Morván átvezető óriás, merész ivezetű, hidakhoz, valamint sok más nagyszerű vaspályai építményhez szolgáltatá az alkalmas anyagot. Ezen bányából vándoroltak művezető mérnököktől lefoglalva ládaszámra a legszebb kövületek olaszboni muzeumokba, úgy hogy a dévényi hegy öslénytanával alaposan megismerkedni akaró buvár tán a majlandi muzeumban számíthat a legérdekeseb tanulmányokra.

Egy pillanat alatt elsubant mellettünk azon nagyszerű kupalaku halom is, melyről még manap sem tudjuk bizonyosan természet játéka-e vagy ikervére-e a dunán-túl Német-Óvár mellett emelkedő kitünő magasságu pogányhalomnak?

Végre kibujnak a festői kilátás miatt a pozsonyiaktól oly gyakran látogatott dévényi Kogelcsúcs alatt elnyuló homokhegy ábrándos sziklaalakoktól tarkított sárgás falai, melyek alatti dűledékekben valami szerencsés véletlen találtatta Abaffy Sándor kedves tanítványom által a többé egy darabban elé nem került, s így talán e földön egyetlennek tekinthető Psephophorus dolygonatus Mey. maradványt. Valahányszor erre utazom, min-

dig benső örömmel és kegyeletteljes érzelemmel tekintek fel azon kedves helyekre, melyeken oly sok érdekes terményt gyűjtöttem, hol szeretett hallgatóim fürge, s a tudományok szomjától ösztönzött seregével, oly sok élvezetes s tán hasznos napokat is töltöttem.

Dévény-Újfalú végén kiszállván a gözkocsiból, addig kagylóztam — és pedig nem minden siker nélkül — ezen világhírű homokhegy legalján, míg lovakat kaptunk; de minthogy ezek egyenesen az ekéből fogattak ki, és már az idő este felé laladt, nem csoda hogy a kocsis minden biztatásának dacára is — ellentétben a gözkocsin való haladással — béketűrésünket igen kinos próbára tévék. Végre majdnem Zohor előtt dült ki egyik lovunk a hámból s így egy gebével hajtánk a kertek alatt a tágas piacra, melynek a csinos templomon kívül földíszes a terebélyes gesztenyefától árnyékolt, ékes virágkerttől övedzett paplak.

Ipolyink nem vala honn; nyájas anyjától és kedves hugától legszívesebben fogadtatván, rövid pillanatot vetettünk egy falusi pap erejét — főleg ha a javadalom oly silány és terhes mint barátunké — majdnem felülhaladó gazdag könyvtárára, és a régészethez vágó sokféle s igen érdekes darabokat tartalmazó gyűjteményeire. — Megjött végre sétájából szíves gazdánk, ki oly valódi örömmel, oly nyílt őszinteséggel fogadott bennünket, mint ezt egyedül ugyanazon szak avatottjai közt tapasztalhatni, úgy, hogy ezen élvezetes pillanat bizonyosan még sokáig fog szívünkben visszatükrözni.

Nem lett vége-hossza a sok kérdésnek, tanácsnak, utasításnak, jegyzéseknek, felvilágosításoknak, bámulásnak és jövőre való terveknek. És mind ezen másoknak tán unalmas- és hasztalannak tetsző ide oda való beszélés épen oly érdekléssel folyt köztünk, mint a minő érdekléssel és elragadtatással, sőt nem ritkán legkomolyabb arccal tánc- színház- divat- kopóik- vagy istállóikról értekeznek mások.

Ráth barátom az oklevelek és történelem, — én a régészet felé irányzám a beszédet, míg mindenik saját szakmájából valami ritkaságot választván lecsendesedett, vagy hogy a tanulmányos beszéd számára el ne vesszen, az érdekes és drága régészeti munkákat lapozgatá.

Ki Ipolyit minden tudós sajátjaival ismerni akarja, —

hogy pedig ezek az ember jelleme tökéletes felfogásához szükségesek, úgy hiszem senki sem fogja tagadni — az keresse fel őt saját házában. A gazdaszat, minden kellemetlenségeivel, édes anyja kezében nyugszik, ez pedig igen jól tudja, milyen szolgálatot tesz a hazának, midőn fiát felmentvén a háztartás ezer apró bajaitól, egészen átengedi hivatalának és az irodalomnak. Bár mennyire buzgó is barátunk a templomban és az iskolában, még is marad elég ideje az írásra is, minthogy legnagyobb gyönyöre: visszavonulva mindentől mit a csalékony világ nyujthat, nappalokat, éjjeleket könyvei közt tölteni; és ha nagyra becsüli magát mint pap és tanító, sokkal magasztosb fogalmai vannak önnön kötelmeiről mint magyar íróról, mi annál dicsegetesebb, minthogy németstől nyelven épen oly könnyűséggel és szabatosággal képes értekezni mint anyanyelvén. Magyar írónak lenni tehát legszebb büszkesége, mert maga nem egyszer mondja: ezt vagy azt tehetném mint zohori pap, de mint magyar író nem tehetem.

Sok s minnyájunkra nézve igen érdekes tárgyalások közt természetes, hogy álmodásról szó sem lehetett, — nem is tudom mikor kerestük légyen a nyugalmat, mely azon remény fejében, hogy a virradóra várt vendégekkel sokszorozva élvezendjük a tudományos társalgás gyönyöreit — annál édesebb és üdítőbb vala.

Mig a zohori templomot és az iparkodó tót nép zöldségek kertjeit — melyeknek minden arasznyi tére százszoros kamatot hoz mióta a népség természetnyeit a pályán oly könnyen szállithatja Bécsbe — nézők, bekocogattak pozsonyi vendégeink is. A kölcsönös üdvözlések után azonnal a válogatott, szakavatottsággal összeállított könyvtár szemlélésére indulánk. Ez több ezer kötetre terjedvén, magában foglalja mind azt, mit a honi és külföldi régészet és történelem terén a mult századok érdekest hoztak, és a jelenkor kitünőt felmutathat.

Azon észszerű elrendezésnél fogva, miszerént minden munka illő helyén áll, és azon ritka tájékozási tehetség segédelmével, melylyel Ipolyi bír, ezen nagy kincs tulajdonosa soha sem jő zavarba, ha szakmája akármely ágában kívánsz is tőle felvilágosítást; és a források oly bősége és választottsága mellett épen nem csoda, miszerént a világ zajától visszavonult tudós falusi pap, kit viszonyai annyira a helyhez kötnek, hogy alig távozo-

hatik magányából egy pár napra, vetélkedhetik fővárosi tudósainkkal, kik az ország szívében, hol tudományosságunk minden kincsei felhalmozvák, válogathatnak az irodalom és művészet minden segédforrásaiban. Milyen dolgozatokkal diszíthetné ezen fáradhatlan írónk irodalmunkat, ha minden gondtól mentve egyedül a tudománynak szentelhetné munkás életét!

A könyvtár vizsgálatára szentelt több óra után áttértünk a régészetet képviselő gyűjteményekre. Van itt pecsét- czimer- oklevelekből annyi összeszedve, miszerént egy nagyobb közintézetnek is ékességül szolgálhatna. Sokáig vizsgálattuk mindezeket a szíves háziur érdekes magyarázata mellett, leginkább magukra vonták azonban figyelmünket a Celtek és Quádok maradványai. — Az elsöket több más gyűjteményben is láttuk; az utóbbiakra először itt figyelmeztettünk. Feltűnő volt t. i. már első beléptünkör a sok cserép, mely minden alakban fel vala halmozva; jobban figyelvén láttuk, hogy az anyag többnyire egyféle; de az azokoni rajzok igen különbözök. Mutatott barátunk munkát, melyben ezen különféle minták le valának rajzolva és némelyek közülök megegyeztek azokkal, melyeknek Ipolyi jelenleg birtokában van. E cserépgyűjtemény hazánk többféle vidékein lakott bárbár népektől származik, kiknek temetői sok ilyen edénytöredéket tartalmaznak.

Minthogy még Pozsonyban hallottuk, hogy ft. Bartek szentgyörgyi lelkész ur Ipolyink jelenlétében fel akarja bontatni a városi templom régi kryptáját, kirándultunk Ipolyi és Boldizsár barátink kellemes társaságában a pozsony-nagyszombati magyarországi első vasuton a hajdan oly híres szent-györgyi grófok székhelyére. — Kertjében találtuk a szíves plebánus urat, és bámultuk, hogy ezen oly csekély terjedelmű helyet többnyire különöni fákkal és virágokkal, annyi izléssel és jó tapintattal volt képes diszíteni. Még inkább csodáltam Ipolyi emlékezetét, ki valaha növendékével b. Mednyánszky Dénessel több izben mintegy mulatságból kísérvén fűvészi kirándulásimkor — most pedig 12 év múlva, midőn sem ösztöne, sem gyakorlata nem volt e szakban, mégis könnyen és biztosan tudá megnevezni a növények legnagyobb részét.

Midőn Sz. Györgyre értünk, a sirbolt már ki volt bontva, és a többnyire újabb időből koporsók más kész sirboltokba vitettek át, minthogy a kryptául szolgáló oltár alatti helyiséget ká-

polnává akarja változtatni a buzgó lelkész ur. — A plébánia templom minden részleteit figyelmesen megtekintve, több sarkő régi felírásait kibetűzve — feltűntek tudós vezetőknek a jobb oldali egyik oltár ablakjának üveg festményei, melyek tudomására eddig elsők honunkban, és általa minden esetre legközelebb megfognak a hazával ismertetni. Felmentünk innen a templom melletti fatoronyba, hol a két régi harang — mindenesetre a nagyobb ritkaságok közé számítandók — írásait, melyeknek egyike 1400-ra másika 1460-ra mutat, pontosan lemásoltuk.

Visszatérvén Pozsonyba 5-kén reggel Ipolyival felkeresém a góthépitészet remekét, hazánk egyik e tekintetben legkitűnőbb egyházát a hajdani pozsonyi magyar plébániát, a sz. Ferenciek templomához épített sz. János kápolnáját. Itt töltöttünk majdnem egy álló órát, és ámbár minden szépségeire figyelmeztetett szakértő vezetőm s dacára annak, hogy ő maga azt már igen gyakran látogatta, mégis helylyel közzel előtte is tűnt fel valami, mi eddig figyelmét elkerülte, s mi mindenkit csak arra ösztönözhet, miszerént az ilyen remek építményeket minél többször látogassa; mert mindezeket nem csak nézni de tanulmányozni is kell, mint valami költeményt vagy kitűnő munkát többször átlapozgatunk, míg a régi művészet lelkületébe behathatunk, és a művész testté vált gondolatit tisztán felfoghatjuk.

Elváltunk Ipolyitól azon édes reménynyel, hogy a győri püspöki kápolna egészen eredeti stilbeni átépítése befejeztetvén, ez és a sz. mártoni könyv- és levéltár elég vonzó erővel birand kedves barátunkat hova hamarébb körünkbe csalni. — Az esti vonattal Győrbe értünk.

II.

Elnapolt továbbutazás. A szényi reform. egyház régiségei. Római köveknek alapokba való beépítése. Kököporsók és más ujabban kiásott emlékek feliratai. A tudományt és művészetet ne centralizáljuk. Remények a győri muzeum érdekében. A fűvész gróf.

Azon oly szépen tervezett természettani kirándulásból, melyre a nyáron, édes Ferim! összebeszéltünk, úgy mint azt terveztük, semmi sem lett. Buzgó fűvészünk lemondott egészen

vétetlenül beállott gyengélkedése miatt, rovarászunk pedig a kitűzött napon nem ért reá velem eljöni, míg vállalatunk lelke, a földtani szakot képviselő, már előbb adott szavát teljesítendő, Bakony helyett Trencsinmegye északi részét választá szünnapi kirándulásai tárgyává. Soha sem hatott távirat oly kellemetlenül reám mint ezen utolsó lemondás. Utoljára is csak magam maradok e szép terv kivitelére. Nyugtalanul vártam azon kedves pillanatot, midőn a Kisbértől fogva egészen ismeretlen vidék előttem feltárandja kincseit; minden napot melyet máshol, mint feladatom helyén, a Bakonyban kellendett töltenem, vesztettnek tekintvén, tovább nem maradhattam, s azért ha már célomhoz közelebb nem juthaték, elhatároztam miszerént az elkésés napját, a Szőnyön kiásott római régiségek, melyeket úgy is rég ohajtottam látni, vizsgálatára használok fel. Leendő utitársom a komáromi erődítéshez tartozó s a Szomód szomszédságában fekvő leshegyi mészkőbányához vezető magán vaspályán adott rendelkezésemre fogatot, melyen a monostori erőd köréből elég korán érkezém azon helyre, mely Bregetio név alatt mint a római uralom hatalmas telepítvénye honi régészeink előtt eléggé ismeretes. Ezen hely a mult század végével oly hirre kapott salétromfőzése által, miszerént Magyarország első salétromfőző városának Kállónak is elébe téteték.

A pályától legelőször utamba esvén a református egyház, betértem nt. Varjú István lelkész urhoz, kitől legszívélyesb készséggel fogadlatva, az egyházra vonatkozó igen érdekes adatokat nyertem. Szent edények után kérdezősködvén előmutatá lelkész ur az 1670-ből való kelyhet, melyet Káposztás Mihály ajándékozott a gyülekezetnek.

Ennél sokkal nevezetesebb a keresztelelnél használt mence, mely valószínűleg a reformatio előtti időből maradt az egyháznál. Fenekén Gabriel főangyalnak a boldogságos szűznéli köszöntése ábrázoltatik. Átmérője ezen sz. edénynek mintegy 1'-nyi lehet, a két körben, — melyek belsőjének széle 1'', a külsőé pedig körülbelül 1/2''-nyi lehet, — alig olvasható barát írás foglaltatik, — mint gyanitom szokás szerént a keresztségre vonatkozó sz. írásbeli mondat lesz, -- azonban olvasását és közzététét máskorra tartom fenn magamnak. Kértem az igen nyájas lelkész urat, miszerént ezen ritka ereklyét a mindennapi használattól felmentve, a felette álló cinkorsócska további kop-

tatásától sziveskedjék megóvni, mit a legnagyobb készséggel meg is ígért.

Van a külföldiektől kincsei miatt leginkább bámult, honfiainktól pedig — mint minden a mi nem külföldről jön — fitymálóg félreismert — vagy legalább nem eléggé méltányolt nemzeti muzeumunk régiség osztályában is több ilyen keresztelő tál, sőt emlékszem miszerént sok év előtt a bazini kath. templomban is mutattak ilyen régi tálat. Mily érdekes lenne ezeket és más hasonló edényeket lerajzolni, és valami magánirat tárgyaul kitűzni.

Innen a kath. lelkész urhoz siettem, de őt otthon nem találván, csak azt mondhatom, miszerént a renaissance stilben épült csinos templom 1779. évből való. Nem hagyhatom említés nélkül, mit a mult század végével egy buzgó régészet-kedvelő írónk feljegyzett, t. i. hogy Szöny akkori birtokosa, Neffzer ur ő méltósága idejében történt templomépítésnél a tudatlan köművesek által számtalan igen nagy teriméjű, írásokkal ellátott római kő az alap megerősítésére, de egyszersmind a tudomány kimondhatlan kárára tán örökre — befalaztatott, eltemettetett — úgy hogy több, még tudós Schoenwisner és Weszpremi által felemlített és lemásolt emlék, manap többé fel nem lelhető.

Mult századbéli írónk szinte említik, miszerént a komáromi várnak általellenében fekvő csillagerődnek építése alkalmával a Szönyön kívül fekvő ugynevezett Pannonia dűlőből számtalan faragott kő vitetett oda, sőt hogy a komáromi várfalak egyik része római emlékek maradványiból és pedig a helybeli mondaszerént a fogoly református lelkészek által épült; nincs tehát kétség, miszerént itt is eleibe tétetvén a pillanatnyi anyagi haszon a szelleminek, a történelem pótolhatlan veszteségére igen sok felíratos kő a föld sötét gyomrába temettetett.

A vidéken több kökoporsó is ásott fel. Ezek nehánya manap itató válúnak használtatik -- nehánya a nemzeti Muzeum földszinti tornácaiban, más része helyben vagy másutt is kertekben és udvarokban állítatott fel. Egyike, melyet Schoenwisner mint a szőnyi templom temetője előtt fekvőt említ, jelenleg Ácson az urasági kertben egy — különösen e kökoporsó és más kövek fentartására készült — sirboltban van felállítva; — mennyire gyertyavilágnál ki lehetett venni, Schoenwisner igen hiányos olvasását így egészítem ki:

PERPETVAE SECVRITATI M{AT} *)
 ACONISTA . . S GLEBA ET CLARE
 PRIMANIVS QVINTINVS
 PARENTIBVS MATACONIVS
 AVGENDVS HS

az utolsó szót Schoenwisner PATRONIS-szal pótolja. Találtatik az ácsi kertben több, az akkori birtokos gróf egyik őrnagy barátjától, koholt vagy hamisított emlékfelirat is, melyeket már Fényes Komárommegyéről irt munkájában említ.

Figyelmemet ki nem kerülhette az Ácson lakó és a Szönyön kiásott műemlékekre gondosan ügyelő Malek utibiztos ur udvarában hosszabb idő óta felállított többféle római faragvány, melyek, hogy minél előbb kerüljenek muzeumunkba, már a szükséges lépéseket kellő helyen meg is tettem. Az első mi ott szembe ötlik, egy fehér mészkőből csinosan faragott Hygieia. Hajai csomóba összekötvék, egész testét fedő ruházata szép redőkben ömlik, jobb kezében lába mellett lecsüngő kigyót tart hiányzó bal keze felé, melyben alkalmasint csésze volt. Feltűnő ezen alaknál, miszerént jobb lába egy harántos keresztbe font szalagoktól övedzett golyón áll. — Két oltárnemű kövön ezen eddig kiadatlan feliratok olvashatók :

MINERVE	és	GENIO
SANCTE EI		CENTVR
STIANVS		IAE L. SE{PT}
H . . LEG XIII		. . . CON
GEM. V. S. J. A.		STANS
		SIGNIF . .
	
	

Vannak még más kissé durvább faragásu, vörös festékekkel mázolt háttérü kövek is, de minthogy ezeken a felirásoknak semmi nyoma, mint kevésbé érdekeseket le sem írom számodra.

Visszatérvén Szönyre említenem kell a gróf Zichy Miklós ő

*) A feliratokban előkerülő összefont betűket mindig ezen jel { } közt adjuk.

mltsága udvarában fekvő és igen jó karban lévő kökoporsót, melynek következő felirása vagyon :

M. AVR. CANDIDO. Q. VET. EX
IMAG. LEG. I. ADI. M. H. M. ÆLIA
MERCATILLA. VXOR. ET. AVR.
EMERITVS. FILIVS. ET. HEREDES.
F. C.

Ugyan ezen CANDIDVS családhoz és ugyan azon Legióhoz is tartozott ama katona, kinek Billegen — nem messze Szőnytől — létező kövének felírását Schoenwisner Itin. Geograph. II. 279. l. így közli :

D. M.
Q. VALERI
O CANDIDO
MIL. LEG. I. AD.
TITVS CAN
DVS SIG. POS.

Hallottam, hogy a fennemlitett sarcophag kútválúnak volna szánva; beh kár volna azt egy pár év alatt elrontatni, mit a föld oly sokáig megőrzött számunkra. Ha a méltóságos gróf, kihez szerencsém nem lehetett, tudná, mily becses ajándék lenne ezen koporsó a győri muzeum részére, nem kételkedem, hogy általánosan elismert nagylelkűségénél fogva azt megőrzés végett nekünk átengedi. A felhozatal a szőnyi állomástól kevés bajjal járna; mert hisszük miszerént a dunagőzhajózási társulat szívességében nem csalatkozunk, ha reméljük, hogy a tudományos cél végett egész a győri partig valamelyik teherhordó hajóján felhozatná.

Ha valaki tán fennakad azon, hogy mind ezeket a nemzeti muzeum mellőzésével saját tárunkba kívánom felvitetni, annak megnyugtatólására azt jegyezhetem meg, miszerént e nemzeti intézetnek nincs nálamnál melegebb szószólója, s hogy annak virágzását és diszét senki sem kívánja jobban mint én; mert ha rajtam állana, mindent mi maga nemében egyetlen, kitünő és becses, — ha még ott nem találtnék, ha mindjárt több példányban is — szeretném felállíttatni. De hogy minden, mit az

ország nevezetést bír — főkép a műemlékek osztályából — Pestre vitessék, se ki nem vihető, se a hely szűke miatt nem létesíthető. — Meg nem foghatom miért kellene egyik vagy másik hősünk sirkövének Pestre vándorolnia, midőn eredeti helyen sokkal érdekesebb, és azt mintegy szentesíti, a jelenkort a mult dicsőségére és utánzására buzdítja. Ezen szerény véleményre azon ellenvetést tehetné valaki, hogy a vidéken elenyésznek az emlékek! Elég sajnós, hogy azokat a nemzet legutolsó tagjaig kellőleg nem tanultuk megbecsülni. Tegyük fel, hogy minden előkelőbb városnak lenne műcsarnoka, hol a vidék nevezetességei nyilvánosan felállítatnának, ez által bizonyosan nőne az ilyen ereklyék iránti tisztelet, mely az egész nemzetre csak dísz és méltánylást hozna. Hogy ezen eszme nem új, annak bizonyítására felhozom Czech János polgármester urat, Győr városa tudós régiség buvárát, ki az itt talált római emlékeket magán kertjében megőrzés végett gyűjté és befalaztatá. A kert átváltoztatásával ezen jeles emlékek is szétszórattak. Hasonló nézetben volt Sina báró ömsága is, ki Sz. Miklóson a vasutvonal melletti ugynevezett római dombon, azon helyen, hol több római sír találtatott, egy esinos házikót parancsolt építetni, melyben mind az, mi pénzek- karperecek- mécsesekből, valamint korsók-fazekak- és más efféle maradványokból szerezhető volt, különös felügyelőtől őriztetik. Ezt láttam Pettau városában is, hol a régi vár egyik tornya muzeummá alakítatott.

A központosítási eszme kivihetőségét nehezíti azon körülmény is, hogy először bajos az összes műkincseknek a fővárosbani felhalmozása, de másodszor káros is lehet, és pedig azért, mivel valami szerencsétlenség p. o. tűz alkalmával egy csapással mindenünk tönkre tétetnék; továbbá ha minden szépet és jót csak a fővárosba viszünk, ha minden művelődési segédszert csak ott pontosítunk össze, mi lesz azon szegény vidékiből, kinek sorsa nem oly fényes, hogy a fővárosban élhessen s magát ott tökélyesíthesse. Ha kérjük mi tulajdonképen Németország elismert magasabb és általánosb műveltségének főrugója, azt kell felelnünk a decentralisatio a tudományok és művészeti intézetekre nézve; mert minden még oly csekély államban van egyetem, vannak muzeumok, gyűjtemények és a tudományt vagy művészetet előmozdító társulatok. Ha tehát nem ohajtjuk, hogy csak Pesten legyen főbb iskola, csak ott legyenek szép épületek, gyárok,

színházak stb. hanem kívánjuk miszerént hazánk minden egyes részében legyenek arányos segédforrások a műveltségi haladásra, törekedjünk arra is, hogy minden nagyobb városban létező főbb tanintézetek mellett legyenek gyűjtemények a vidék nevezetességeiből, mi annál könnyebben kivihető, ha a nemzeti muzeum sokszoros — és így minden esetre felesleges — példányai, mint a terv már meg is vagyon, a többi intézetek keletkező gyűjteményeinek fognának kiosztatni. Nem kétlem, miszerént e nem épen érdektelen tárgyban osztod véleményemet!

Kutatásimat folytatva átmentem gróf Zichy János ur ő méltósága tiszti lakába, melynek folyosója csupa nagyobb teriméjű római téglával van kirakva, néhányon még a LEG. I. ADI. P. F, LEGXIOPF, VIIIBR{ANV}? bélyeg tisztán olvasható; kár, hogy legalább ezek nincsenek olyan helyre téve, hol e bélyeg a jövő nemzedék számára és tanulmányozás végett sértetlenül tartatnék fenn!

Az uradalmi nagy magtár mellett sok római faragott négy-szögkő hever; közülök csak kettő érdekeseb: egyik — mind igen sok más ilyenféle kövön látható — három alakot mutat t. i. a kezében papirtekercset tartó atya, anya, közben magzatukkal. Némely ájtatosak, de a régészetben járatlanok, ezen faragványban a szent családot akarák tisztelni. A másik emlék oltár, ezen felirattal:

I. O. M.
C. MARCIVS
VERVS
DEC. M. B{RI}G.
V. S. L. M.

Kéz alatt tudomásomra jutott, hogy bizton remélhetjük, miszerént a minden nemest és jót pártoló gróf urtól ezen emlékeket megkapjuk *) s akkor Győrbe jövén Te is megláthatod azokat. Hiszen így magának a kormánynak nézetével találkozunk,

*) Legujabb tudósítások szerint állithatom, hogy mind Zichy János mint Zichy Miklós gróf ő méltóságai a birtokukban lévő emlékeket a győri muzeumnak kegyesen átengedék.

mely erélyesen akarja, hogy az ilyen emlékek azon helyhez, melyen találtattak, legközelebb fekvő régészeti tárokbán őriztesse és tartassanak fenn; minthogy pedig a győri főgymnasiumi muzeumnál közelebb ily helyet nem ismerünk, jogosan reméljük is, hogy azon emlékek, melyek Ó-Szönyben ásatnak fel, ha csak különösen a cs. bécsi vagy nemzeti muzeumba el nem kéretnek, a győri művelt közönség gyönyörködésére és a főgymnasiumi ifjuság további kiművelésére fognak felállítatni. — Ó-Szönyben nem csak a régiségek buvára, hanem a fűvész is talál szemlélni valót Zichy János gróf ur fűvészkertjében. A gyönyörű angol kertet ő méltósága ritka előszeretettel és avatottsággal művelteti — sőt a virágok tenyésztését nem csak kedvtelésnek tekintvén, évenként egyes fűvészekkel szokott kirándulni és ültetvényeit — főleg havasi ritkaságokkal — gazdagítani. Üdvözljük a szaktudósok sorában a méltóságos ügyfélt! Hol a nagyok oly melegen pártolják a tudományt, hogy annak gyakorlatát magukon alulinak nem tekintik, ott az egész nemzet nem sokára utánuk fog indulni; mert ily fényes példák utánzásra buzdítják mindig az alantabb állókat is.

Minden árviz után számtalan pénzt, cserép- téglá- veder-mécesdarabot találnak a szőnyi dunaparton. Feltűntek a gyönyörű pecsétviasz-szinű, legszebb diszítványokkal ékesített táltörödékek p. o. BILISA, . . . CVSA, IIVB . . . bélyeggel, a szobák festett pallói és oldalfalai. — Ifj. Fülöp Mihály szőleje végén a dunaparton áll egy kőkoporsó ezen felirattal:

M AVRA {AN} . . . IO{TAV}
I{AN}O D¹⁾ EX CIVITATE
ZEVGM²⁾A QVI VIXI(T)
ANN XXV ELIODO
RVS F PATRI D V I F C.

Visszatérve az országon láttam, hogy itt a kavicsozás rendszeren az út mellett kiásott római sírok és építmények másra hasznavehetlen kő- és tégladarabjaival történik.

¹⁾ A Dben egy o foglaltatik. ²⁾ Az M első vonása hiányzik.

III.

Igmánd nem adózik a győri muzeumnak. Kishér mint cs. kir. lótenyésztő intézet. Temploma. Vörös barátok. Hantai prépostság. Vaspályai mozgalmak. Muzeumunk gyarapítása. Moor. Véletlenül talált ismerősek. Kapucinusok zárdája és könyvtára. Ős magyar szent. Az atyák mint művészek. Vendégszeretők. Alázatos főpásztor. Szűk cellák, nagy kert. Egy kis madár gyűjtemény. A régiségbarát. Gaja völgye. Harc és háboru a csimpaj ellen. A sziklaormon. Bodajki edények. Hála a jötevőknek.

Kedves Barátom! aug. 10-kén feltűnt végre a kedves nap, melyhez hónapok óta oly sok reményt, annyi élvezetet kapcsoltam képzeletemben! Kényelmetlen, rázó parasztszekér helyett csinos uri hintóval lepettünk meg, és már korán reggel indultunk a monostori homokhegyi szállásunkról, nehogy a nap forróságában kénytelenitessünk az út porfellegeit nyelni. A nyugodt jó futók villám sebességgel iramlottak a vaspályai síneken át Igmánd felé. A kis-igmándi kápolna oldalába falazott sírkövet, mely a helybeli tanító bizonyítása szerint a szent-mihályi pusztán találtatott, hamarjába leírtam:

D. M.
CABRIAE
PRIMIGE{NI} {AE}
VXORI PIEN
TISSIMAE
APVLONIVS FI
C . . . D SEC . . . D
.

Az igmándi tavak egész esztendőn át bővelkednek legritkább vízi madarakkal, azonban mindeddig nem sikerült csak egy pehelymintát is azon sok ritkaságból látnunk; mert talán vitéz Hári Jánoson kívül — kinek mint rokkant katonának már jobban illik a toll, mint a duplacsöví kezébe, — a nemes urak közül senki sem olvasá a „győrvidéki vadászat kedvelőkhöz“ írt felszólításomat — vagy már Igmánd, mivel más megyében fekszik és más helytartósági osztályhoz tartozik annyira elidegenedett volna tőlünk? — vagy végre azt gondolják nagy bölcsen az

igmándi puskázó urak : ha akar valami belőle lenni, nálunk nélkül is majd csak kiteremtik valahogyan? — Komolyan szólva uraim! vízi madarakban nagy szükségünk van; önök egy vad luddal, ritkább kacsával, bukdárral kevesebbet esznek, — a tanuló ifjuságnak pedig és a természet-kedvelő közönségnek folytonos élvezet szereznek!

Úri forspontunk csak Kisbérig szolgált. Míg az ebéd ideje eljött, és az új előfogatot ki tudák állítani, körülnéztünk kevéssé a csinos városkában. Kisbér két ezernél több lakost számlál, és hajdan mint Batthyány Kázmér gróf egyik urodalmának székhelye, ékes úri kastélylyal, terjedelmes tóval díszített angol parkkal, gazdag üvegházakkal, kéjlakkal, szobrokkal és mesterséges barlanggal birt. Átmenvén e szép uradalom az állami kincstár kezébe, a főúr pompás nyaralóját felválták a katonai lótenyésztéshez szükségelt épületek. Egész Kisbér jelenleg egy katonai telepítvény színét ölté, és a parknak is nagyobb része korlátokkal zárva el, a tenyészkanecáknak és csikóiknak futkározásaira kényelmes, fáktól árnyékolt térül szolgál, míg a katona-szolgák faluszerű házikói szép sorban felállítva a többi építményeknek kellemes háttérül szolgálnak. Mind az állat, mind az ember legnagyobb kényelemmel van itt ellátva; azon rend és gond, mely mindenhol uralkodik, azon páratlan tisztaság és a látogató iránti figyelem, mindenkire a legkellemesb benyomást teendik. Megnéztük a kastélyhoz közeledő istállósort is, valamint az ispotályt mindennel, mit ezen nagyszerű intézet érdekest mutathat. A hátramaradt időt vízi bogarak fogdosására szántuk. Legalkalmasb volt erre egy törött zsilip környéke, hol a tóból kifolyó langyos vízben ezer meg ezer különfajú rovar részint kápráztató körökben csillogott szüntelen, részint egymást üldözvén folytonosan vickándozott, részint pedig a fenékről felemelkedvén hálójukat lemerülés által nyilsebességgel kerülé ki.

A rövid ebéd után megnéztem a csinosítás alatt lévő díszes templomot, és mint a nt. lelkész urtól hallám, a műbecsű képek is értő kezek által fognak felélesztetni. Az oratoriumban akadtam egy használaton kívüli harangra, mely nem annyira régiségre, mint arra nézve érdekes, mivel, mint felírása bizonyítja, Rómában öntetett; felül olvashatni: Ave Maria. Ao 1766; alól: Opus Angeli et Felicis Fratr. de Casinis. Rom. Fund. Sac. Pal. Apost. Azonkívül a celi sz. Mária képével ékeskedik. —

Hagyomány szerént a kisbéri plébánialak hajdan a vörös barátok zárdája volt, mely hiedelem mindenütt feltűnik, a hol valami régi kolostorral vagy annak romjaival találkozunk. Nevezetes miszerént oly lakhelyeket is, melyekről bizonyosan tudjuk, hogy a pálos magyar rendhez tartoztak — kiknek fehér öltözetük volt — vörös barátoknak tulajdonítják, sőt a győri megyei névkönyv is a hantai prépostságról szólván azon helyen vörös keresztes barátokat említ, melynek bebizonyítása azonban még csak hosszabb kutatás és a külfölk ítészeti felhasználása után lesz lehetséges. Egyébiránt manap is gyakran elcsesérik a szerzeteseket ruháik színére nézve. Így a pápai lakosok öregei a fekete ruhás benecéket még mindig fehéreknek hívják, minthogy jelenleg a pálosok házában laknak; — a nagyszombatiak pedig ugyan azokat — mivel a Trinitariusok kolostorát foglalák el — Krizsákoknak nevezték.

Régi időben nem volt ritkaság, hogy a szerzetek ugyan egy zárdában kicseréltek. Látjuk hazánkban is, mind férfimind nőkolostorokban, miszerént újabb, szigorubb fegyelmű rendek feltüntével a régiebb, hanyatló vagy szabadosabb életük kiűzetek, úgy hogy egykorban a cisterciek, prémontreiek, ferenciek, domonkosiak, főkép pedig a pálosok hazánkban a többieket helyettesíték. — Kedves Barátom! nem akarom kétségbe vonni, hogy eredetileg ugyanazon helyeken templomosok is lehettek; de minthogy ezeket a nép főleg e vidéken — hol a fehértvári ispotályos vitézek oly nagy szerepet játszottak — könnyen összezavarhatá, ez addig fog tartani, míg az ez érdemben fáradozott nagy hírű báró Mednyánszky Alajos minden ide vonatkozó okmányai és dolgozatai elorzása által történt kimondhatlan kár ki nem lesz pótolva, s így ezen oszolhatlan homályba burkolt vitéz papok élete, hatása és honunkbani kiterjedésük még sokáig csak a hagyomány és kétes rege ingatag terén fog mozogni.

Kisbérhez közel esik a hantai prépostság is, melynek egyedül hiteles pecsétje maradt fenn; mert a templom egyik fala 1858-ban ugyan még fennállt, de manap, mint hallom, az is elpusztult, és így tán félszázad mulva azt se fogják megmutathatni, hol székelte legyen e nevezetes káptalan. A sz. mártoni országhírű fekete könyvben található egyik okmány szerént már ezen káptalan 1252-ben működött, de még 1520-ban is létezett; mert akkori prépostja Ferenc Füredi Péter pannouhalmi ben-

cést — midőn füredi nemes birtokáról Sz.-Mártonba hazatérne — emberei által elfogatta, bebörtönzé és Füredet illető okleveleiről megfosztá.

Térjünk vissza a kispéri parochiára; ennek szűk folyosója és a kisebbszerű szobácskák eléggé mutatják, miszerént ez — ha mindjárt nem régi épület is — egy-két század előtt szerzetes ház lehetett; minden esetre érdekes lesz a győri egyházi-megye történetírójának mindezeket biztos kútfőkből bebizonyítani. Anyakönyvét e plebánia 1727-ig viszi fel. A többi egyházi könyveket is oly érdekeseznek találtam, miszerént a nt. lelkész úr megelőző szivességével igen sok érdekes adatot jegyezhettem, melyeket — ha közelebb akarod vizsgálni — útítárcámban mindenkor fellelhetsz.

Végre eléállván előfogatunk uzsonna tájban a rekkenő meleget elkerülvén tovább indultunk.

Kis-Béren túl kezdődik valódi célja idei utazásomnak, t. i. a Bakony vizsgálata. Jobbról balról a legszebb tölgyesek, melyek Sárkány felé nyárfákkal kevervék; az első a hirneves Bakony, az utóbbiak a regényes Vértés előőrsei. A kevés kavicsos talaj vegyes termőföld az említett helységnél homokossá változik át. Föltűnő volt, hogy estve 6 óra tájban aug. 10-kén a fecskék megolvashatlan számmal repkedtek körül a templom tornyát, mi mindig téli szállásukra költözésük előjele szokott lenni, ez pedig rendesen még csak egy egész hó múlva történik.

A falun kívül a szőny-fehérvári pálya igen mély bevágásához értünk, hol a földrétegek minéműségét följegyezve arról tudósíttattam, miszerént itt köszén nyomára jöttek, — és igen jó vizü forrást is, mely a mult napok forróságában valóban isteni adomány volt, fedeztek föl. — Nem hagyhatom említés nélkül, hogy kövületek után kérdezősködvén, G i o v a n n i A l z a n o fölügyelőtől egy igen szép öslófoggal ajándékoztattam meg, valamint ezt L ö w urról is kellett volna előbb említenem, ki minden fölszólítás nélkül Kis-Béren egy hasonló fogat és egy szép fakövület-darabot tett le muzeumunk oltárára. Kisérje az ajándékozó urakat azon öntudat, hogy nem háládatlanok kezébe kerültek szép ajándékaik. — A dobosi pusztá körüli magas töltések szomszédsága hatalmas agyagrétegekből áll, melyek a 4 ölet fölülhaladják.

Itt egy egész raj ember a lehető legserényebben dolgozott

a sárkányi vágásból nyert anyagot ide szállítván és avval a tá-
tongó mélyedést föltöltvén; mondják ugyan, hogy Mindenszen-
tek napja táján át fog adatni a közönségnek az addig elkészült
pálya, — de ámbár már némely vonalai egészen készek, úgy
hiszem, itten alig lesz befejezve a munka, mert az egész vonal
e pontján kell a vállalkozóknak a legnagyobb akadálylyal meg-
küzdeni.

A dobosi pusztától Moorig visszavonult az erdő, mindkét-
felől a homokot az ekének és a vincellér késének engedve át.
Késő volt és meglehetősen sötét, azért nem is mondhatom, mi-
lyen benyomást tett volna ezen város első látása. Csak azt irha-
tom, hogy a vendéglő majd minden helyiségeit elfoglalá a Fű-
redről ide szorult Fourreau-féle műlovasok társasága.

Moor, elég rendes utcákkal bir, tágas piacán több csinos
házat láttunk. Mivel itt rendszeren egy lovas ezred törzse székel,
azért a megkívántató épületek, minők: a főtiszi lak, kóroda és
fedett lovarda föllehetők. Legnagyobb éke a piacon álló két
urasági kastély. Moor mintegy 6000-nyire menő lakói az iparon
kívül nagyobb részt szőlőműveléssel foglalkoznak. Nem is ké-
telkedhetünk miszerént e városka a vaspálya által igen sokat
nyerend már csak, azért is, mivel a vidéken igen keresett jó
borait könnyebben fogja mindenfelé szállithatni.

Moorott, édes Ferim! úgy léptem ki a vendéglőből, hogy
magam egészen a véletlenre bízom. Azonban régi szokásom sze-
rént minden városban, hol ismeretlen vagyok — pedig Moorról
azt hittem, — először is fölkeresem az orvosokat és gyógyszer-
részeket, mint a természetnek természetes fölkenntjeit. Esetleg tör-
tént, hogy a gyógyszerértárba menni szándékozván egy győri kék
reverendás papra akadtam, ki barátságosan előmbe jövcn, magát
mint a gyógyszerész testvérét mutatá be. A kölcsönös megis-
mertetés után kiltunt, hogy a gyógyszerész ur maga még tanuló
korában, mikor egy évtized előtt Győrben a bence-növendéke-
ket a természettanban oktattam, gyakrabban följárt hozzám a
muzeumba. Elmondván utazásom célját, nem volt uj barátomnak
mit hamarább tennie, mint régészeti és őslénytani válogatott
kincseit előttem kitérni és azokat szabad választásomra bizni.
— Innen az itten jártas és előzékenyen barátságos kispapom
kíséretében a kapucinus atyák zárdáját látogatám meg, s a házfő
urtól — ki egyszersmind városplébános is — mint egyik sze-

retett szerzetestársának egykori iskolapajtása legszívesben fogadtatván, a kisdéd, de theologiai, főkép régiebb munkákban tán több érdekességet foglaló könyvtárt vizsgáltam. Föltűnt itt négy nagy réztábla, melyek igen szép metszeteket mutatnak. A tárgy allegóriai képekből áll, melyek nyomatai, mint a fölírásokból kitetszik, valami próbatéten I. Leopold és I. József császár idejében, alkalmasint jogtani tételek elejébe valának ragasztva. Sajnos, hogy ezen igen szép metszvények hiányosak, mert az össze nem illő részek miatt egy képpé nem egészíthetők ki; vajha ezen maradványok gondos felügyelet alatt őriztetnének, és valami szerencsés eset által a kiegészítő részek is előkerülnének. Valószínű, miszerént Hochburch János, kinek családja a catholica vallást nem csak Moorrá, de a vidékre is visszahozó kapucinus atyák kitűnő jótévői közt tündöklök, munkája ezen ekét itten őrizet végett tevő le.

A templom 1701-ben Széchenyi Pál érsek által szenteltetett föl, és nem különbözik ezen szerzet szegénységét tanusító egyéb egyházaitól. Bemenetnél látni jobbra — cimertanilag véve — szerafikusz. Ferencet, balra Magyarország egyik saját szentjét, szent István rokonát, Günthert ezen fölírással: **SanCtVs GVntherVs anaChoreta CognatVs sanCtI StephanI RegIs, ab hIs ILLVstrIssIMIs ConsortIbVserereCtVs**; ezen utolsó szavak mindenik kép alatt álló ugyan azon kettős cimerre vonatkozók: egyike mutatja Wunschwitz báró cimerét, hármassal bírcen jobbra ugró szarvassal; a másik gróf Lamberg családét; látunk ezen négy táblát, közülök mind a felső jobbikon, mind az alsó balon két vizirányos szalag fut, melyeket közepén egy függélyes szalag határol, a felső bal valamint az alsó jobbik a Lambergeknél mutatja. E kettős cimert körülövedző szalagon ezt olvashatni: Joannes Antonius Cajetanus Liber B. de Wunschwitz — és Maria Anna Barbara Nata Comitissa de Lamberg.

Nevezetes még itt az is, miszerént a moori oltárkép — valamint a bécsi kapucinusok templomában lévő is — Baumgartner Norbert kapucinus atyától festettnek mondatik, és hogy az ebédelőben álló nagy zenés órát egy igen ügyes hazánkfia Vörös Bonaventura hozta helyre, kihez az egész vidék küldi igazítás végett óráit, és pedig a nélkül, hogy a zenében maga jártas lenne. Mennyire vihetné ügyességét a szerény Pater, ha alkalma lenne

gépészeti talentumát, melyhez a festészet iránti szenvedély is járul, valami fővárosban kiművelni. Tudjuk, hogy a klastromi csendes élet és az idővel való szabadabb rendelkezés legnagyobb tényezői voltak is, lehetnek is a legjelesebb művek kiállításának.

Az ősi vendégszeretet a lelkes atyák közt kitünőképen honos; ennek és tán még a rendkívüli szivességü házfü urnak köszönheti e jeles zárda, hogy a bodajki fürdő gyógyhatását évenként felkereső ezen egyházmegye szeretett főpásztora szállását rendszeren ezen sz. falak közé teszi. Láttam azon egyszerű cellát, melyben az alázatos barátok közt a fürdőszak alatt, minden földi kényelemről lemondván, lakik a megye főpapja, és szent áhitattól elragadtatva áldám istenemet, ki szentegyházunknak ily szerény, ily emberséges előjárót rendelt.

Megnéztem a terjedelmes zárda többi részeit is, dicséretre méltó tisztasága ezen rend többi házaival bátran vetélkedhetik. Egyik folyosón épen tisztogatók a szűk cellákat az ide átteendő szerzetes tanulók számára. Istenem! mily csekély tér szükséges e nagy világban, hogy valaki boldog és megelégedett lehessen, ha sovárgó szíve kívánalmat nem a mulandók buborékjaihoz, hanem a megfoghatatlanok, örökké kívánt, e földön el nem érhető élvezekhez köti!

Végig jártam a kolostor megett hegyen-völgyön elterülő, szőlőkkel és ezeken tul fekvő erdőséggel összekötött nagy kiterjedésű kerten is. Nem kételkedem, hogy az ügyes tisztelendő kertészek maguk annyit természetnek zöldség- és gyümölcsből, mennyi a mértékletes atyák és majd mindennap jövő menő vendégeik számára szükséges. Gondolom, hogy ezen szép, árnyékos lugasok elégségesek arra, hogy a magukba vonult szent atyáknak a csalékony világba való kijárást tökéletesen pótolják.

Innen siettem dr. Soltész Miksa mintegy 30, de igen szép — és némely ritkább példányokból álló — madárgyűjteménye megtekintésére. Ezen collegánk is európai hírű, kipótolhatlan Petényink tanítványa. Előtted érdekes lesz, miszerént a kanálos gém, a nagy füles bagoly, a lármás sas, a sziklai rigó Gánthról és a Gaja völgyéből kerültek a lelkes orvos ur gyűjteményébe.

Hallván, hogy gróf Lamberg jószág-igazgatója Seidel Ignác urnál némely e vidéken talált régiségek láthatók, azok megsemlélhetésére kértem fel az igen nyájas birtokost. Több az itteni bányákban kiásott kövült cápafogakon kívül, mutatott a meg-

előző igazgató ur egy 10 hüvelyknyi üres római téglát, valószínűleg valami fürdő meleg-vezetőjéből, mely a látahegyi szőlők közt találtatott; és Antonius, Constans és Valens császároktól eredő érmeket, melyek ugyanazon helyen ásattak ki. Mind ezen jeles darabok jelenleg győri tárunkat ékesítik és sokáig emlékeztető jelekül szolgálandnak azon kedves órákra, melyeket a kies fekvésű Moor falai közt töltöttem.

Az igen szép délutánt Gaja völgyében töltöttük. — Bodajkon túl leereszkedtünk tölgy és bükk vegyületből álló erdő közepén elég veszedelmes uton a roppant mészkőrétegeken keresztül törő Gajához. A vidék vadregényes; de mennyivel szeledebb azon borzasztó sziklanyílásoknál, melyeken áttör ezen folyócska a nánai fürészmalomnál! Az iszapos partokon találtam — először tövén — a széplevelű hunyort, és kimondhatlan mennyiségben a szemtelenségig elharapódzó tövises csimpajt. Látni, mily kevés gondot fordítanak gazdáink ezen kártékony növényre, melynek kiirtására nemcsak egyesek, hanem természettudományi gyűlések és egyletek is számtalanszor fölszólították városainkat, sőt egész országunkat. Még 20 év előtt, mint tudod, a mi vidékünkön csak a győri szállásoknál lehetett belőle néhány példányt látni, az országuton egész Pozsonyig csak itt-ott bujkált egy-egy bokor az árkok mellett; most már mint országos csapás követik az embert a legkeskenyebb völgyeken át legmagasabb, legelrejtettebb lakásihoz, elárasztják hold számra réteinket, betolakodnak mindenhol földjeink közé. Hagyjuk ezen gazt még egynehány évig kedve szerént bántatlanul terjeszkedni, s legtermékenyebb telkeinket borítandja el. Azért irtó háborút ellene! Megérése előtti lekaszálása egykét évig állhatatosan folytattatván, véget vethetne ezen oly borzasztóan elharapódzó nyügnek, — de ne hagyjuk addig oly kényelmesen tenyészni, míg nem kiirthatlan lesz. — Dacára annak, hogy a kötöredékek közt nem vala legkellemesb a fenyegető sziklákhöz való közeledés, mégis fölmásztam, nem minden veszély nélkül, azok egyik legmagasb ormára, hogy hasadékaiból az igen szépen virágzó sárgahagymát és a halaványabb kösziklai fülfüvet szedjem számotokra. — Lenéztem a szédítő magasságból — az előtttem tátongó mélységben oly kicsinyeknek látszó — utitársaimra, s gondolám, mily parányinak kell még tetszeni minden világi nagyságnak, ha azt lelkileg emelkedettebb szempontból tekintjük.

Visszatérvén a fürdőbe nem nyughattam, míg az urasági számtartósági épületbe ki nem sétáltam. Nem tartván a sok ugató eb üldözésétől, kik estve az idegent még nagyobb dühhel támadják meg, kedves kispapom kíséretében kiértünk az elég hosszú helység majd utolsó házáig. — Ebéd alatt a moori zárdában sárkányi lelkész ur igen tisztelt barátomtól hallám, hogy a bodajki uradalmi szűrűskertben holmi római edények ásattak ki, és hogy azok jelen birtokosa Bögözi Mihál ur nem igen vonakodnék ezen kincset átengedni, minthogy az elbeszélő lelkész urnak már oda is ajándékozta.

Mi Bögözi urat legnagyobb sajnálatunkra honn nem leltük, sőt szomorúságomra még azt is mondák cselédjei, miszerént a talált edények már a mélt. uraságnál lennének letéve. Visszaindultunk sötétségben hosszú és már most unalmas utunkra, melyet minden eredmény nélkül tevénk, midőn egyik férficseléd utánnunk szalad és bizalmasan visszahítt, mert a hamvveder, mint mondá, a tekint. ur szobájában látható. De hogy is nem mentem volna vissza, ha szükség még tizszer is! — A gyertyavilágnál vizsgálván az igen érdekes edényt, láttam, hogy az nem római, hanem valami bárbár néptől származik: mert nem korongon, hanem egészen szabad kézből készült, a miért feneke is kajsza, és mind kívül, mind belül láthatni a készítő ujjainak nyomát. Ezen edény magassága 10'', legnagyobb öblössége 11'', szája nyílása pedig 6''; verhenyes színezetű minden fénymáz és rajz nélkül. Örömmel jelentem a győri muzeumot pártoló közönségnek, hogy szünnapjaimból visszatérvén ezen jeles darabbal lepettem meg; kérte azt tudakozódásom után több nagy ur is, gyűjteményét vele gazdagítandó, de Bögözi ur lelkes levelét olvasván láttam, hogy ő azt — igyekezetemről sárkányi lelkész barátom által értesítvén — minden elsajátítási kísértéseknek dacára is csak a mi tárunknak szánta. Azért nyilvános hála mind a sürgetőnek, mind a nagylelkű ajándékozónak! Mig tárunk fennáll, áldva s tisztelve legyen mindazok neve, kik akármi csekélységgel mozditják is elő ügyünket. — A fennemlített hamvvederrel kiásatott egy edénytöredék, melynek egyik oldalán fülkéje és diszitményként ujj hegy benyomások látszottak; azonkívül fekete agyagból cserepei olyan edényeknek, mint a csurgói kunhalmok közt találtattak. Ezekből szintén igen szép darabokkal kedveskedett bodajki jóakarónk, s így más temetkezési helyekről hozot-

takkal együtt tanubizonyságot teendnek arról, miszerént ezen sírok ugyanegy népe s ugyanazon korból valók.

IV.

Jó barátok a régi időből. Mért van oly sok ismerősöm. Csókahegyi vár. A vidék törökök alatti pusztítása. Törösi rom. Forna. Sajátságos ajánlás. Puszták pusztája. Élénkség a csendéletben. Magyar konyha. Véletlen akadály. Fornai kövületek a császári muzeumban. A természetiekben még sok a felfedezendő. Sikertelen fáradozás.

Kit a magyar ember egyszer felkarol, azt viszi, és addig viszi míg csak viheti; és ha csak ugyan elhagyja, bizony ott kell valami különös bibének lenni. Engem is ugyan felkaptak moori ismerősim, kiknek száma óráról órára szaporodott. Találkoztam oly kedves régi ismerősökkel, kiknek ittlétökről nem is álmodoztam. Az elsők közt említem az itteni főbiró urat, kit mint győrit Te is ismersz, kit mint egyik fivérének tanára ifjukorától fogva szerettem, s kivel a boldog emlékezetű pozsonyi országgyűlések alatt gyakran találkoztam. A mily szívélyes annyira örvendetes vala reám nézve ezen nem is sejdített felfedezés.

Nem kevésbé lepett meg egy köztisztelteben álló másik megyei tisztviselő ur látogatása is. Mily kár, hogy e férfiú, ki tanítványim közt legkitünőbb észszel áldatot meg, nem szentelheti kizárólag a tudományoknak életét! Emlékszem és örömmel gondolkodok vissza azon világos, szabatos, beható feleletekre, melyek a tanári kar közcsodálkozását idézik elő, emlékszem azon örömkönyekre, melyeket szemünkbe csalt, midőn Czuczor collegám próbatétén, Kölcsseinek a nemzeti színház érdekében mondott remek beszédét elszavalván, oly meghatóan adá azt elé, hogy önkénytelenül dicséretére ragadtattunk mindnyáján. — Nehéz évek viharzottak el fölöttünk, mióta őt utólszor látám; — ha jól emlékszem Nyitramegye egyik töltésén váltottam akkor vele pár szót, — s most itt tölténk újlag néhány örvendetes pillanatot, melyek reám nézve annyival érdekesebbek valának, mert általán szerettem is, szeretem is tanítványimat — ha jobban nem mint szülőik — tettleg bizonyára nemesebben, forróbban; mert bennük nem egyedül a fejlődő gyermeket — de a tett

embereit, a haza egykori hasznos munkásait szoktam sejdíteni; és minden dicsőségükben, minden helyes tettükben, minden családi boldogságukban részt veszek; mert igaz ugyan, hogy az ifju — midőn férfivá fejlett — sokat magáénak tart, mi még is mások által, hasonlóan a csirázó maghoz hintetett egykor fogékony keblébe. Évek mulnak, míg az egykor gondosan elhintett eszmék kifejlődnek, és ezért tartja őket sajátjának, holott mások vetették azokat egykor arcuk veritékével el, és a hosszú idő, mely kikeltükig lefolyt, elfelejteti vele a gondos munkást; vagy tán néha jól is esik magát azon édes csalódásban ringatni, hogy a nemes növény önmunkásságunk szüleménye? — Találkoztam egyik játszópajtásom s tán első barátom nővérével. Ezer meg ezer gyermekkori emlékeink közt multak a röpke pillanatok, áldottuk elhalt szülőit és innen távol eső véreit. — Találtam — a gyakorlaton kívül a tudományok mezején szünet nélkül — sérénykedő orvost, kinek szülőihez évek előtt a tátrafüredi jó nemtő — a becsületességéről országszerte ismerős Rainer vezérlet s kiktől akkor legelőzékenyebben fogadtattam. De minek irom számodra mind ezeket, kiknek csak elsejét ismered? Miért? mert ha a vaspálya közlekedik, Te is ide fogsz velem jöni, és tapasztalásból meggyőződni arról, hogy barátod, — ha mindjárt első pillanatra úgy látszanék is — feleslegesen semmit sem csodál vagy magasztal.

A dolog így állván, — magam sem tudom mikép történetelt, hogy Moorott — oly közel Győrhez — ismeretlennek tartám magamat, midőn széles e hazában alig van város vagy falu, hol valami ismerősöm vagy olyannak rokoni ne lagnának. Ki annyit járt kelt jó és rossz időkben, — kinek annyi iskolatársra és tanítványa volt különféle városokban, úgy, hogy mindezek hazánk minden zegezugában mindennemű állásban működnek, — ki országunk minden tájáról összegyűlt nevezetességeivel majd a természetbúvárok gyűlésein, majd másutt is, a honon belül és határin kívül élt és éltetett — hogy ne volna annak sok ismerőse!

Azért ritkán sikerült barátimnak — kik midőn valamely egyénről szó vagy, mosolylyal szokták kérdezni, ismerem-e, nem volt-e iskolatársom, tanítványom vagy kirándulásimban kísérlőm és több effélét — engem zavarba hozni; sőt inkább ez mulatóságomra szolgál, minthogy zajgó és viharos multamnak legtöbb-

ször kellemes, néha azonban bánatos emlékeit is újítja fel lelkemben.

Az uradalmi igazgató ur nemcsak tisztelt házánál látott igen szívesen, de aug. 12-kén délelőtt már a messziről feltűnő — meredek sziklatetőt övedző — Csókakőhöz is felvitt. Csókahegy oldalain a legjobb bor terem; volt itt a hajdan hatalmas Jezsuitáknak szép szőleje, csinos mulatóháza, mely még manap is a grófi birtokhoz tartozik. Innen mentünk fel a csúszós pázsiton a várkapu alá, hol én, mennyire időm engedé, és a romba dült falakból kivenni lehetett, ezek alaprajzát kísérlém meg felvenni. Tüzetesen vizsgálván a vár alkotását, bámulatra ragadott az építők merénylete, kiket a sziklák meredeksége sem vala képes a munkától visszajeszteni. Feltűnt a vár körül a csodálatosan elhatalmaskodott üröm, mely a növény-helyirók szerént mint a csalán, paréj, redősirom az emberek lakta — vagy elhagyatott telkeken leginkább díszlik.

Midőn a vár tán hajdankori előudvarából a gyönyörű kilátást élvezők, nyájas vezetőm egy régiebb okiratot húzott ki zsebéből, és belőle a körülfekvő falukat és pusztákat, valamint a berkeket és réteket magyarázgatá, melyeken hazánknak — még a török előtti — fénykorában szintén emberi lakok álltak. Ezen érdekes okiratot Knauz Nándor barátunk számára kértem el, tudván, hogy Magyarország törökvilágban földleiratához kedves adatokat fog nyújtani. Ellenkező irányban fekszik egy fiatal tölgyes szélén a törösi pusztá; itt találtam egy a törökök által elpusztított, tán a falusi templomocska, fájdalom! csak alapköveit. A kápolna hossza 4°, széle 2°, félkörű oltárfülkéje nem egészen 1°. A romok egyedül terméskövet mutatnak minden építészeti jelentőség nélkül.

Nem akartam mélyebben a Bakonyba ereszkedni, mielőtt a Majer Móric — jelenleg pécsi tanár s nagyhirű természetbuvár — barátom által fölfedezett kővületek által oly híressé lett Pusztá Forná-t, mint németül nevezik, tulajdonképen a fornai — Csákvárhoz közel fekvő és azon urodalomhoz tartozó — pusztát újra meglátogatnám. Azt híven, hogy az igazi lelhely nem az erdőben van, hol már a tavali szünnapok alatt a hirneves kővületeket gyűjtögettem, magától a pusztá uradalmi bérlőjétől, kinek vendégei iránti páratlan szivességéről sokat hallottam, szándékoztam utasítást kérni, jól tudván, hogy Majer barátom is innét

tevé kirándulásait; s remélém, miszerént a valódi hiteles helyet fogom eredménydúsan kutathatni.

Hogy az ismeretlen házi urtól szivesebben fogadtassam, ajánló levelet kérék szeretett öcscsétől, a moori főbiró urtól, kinek barátságos ajánlásától igen sokat vártam. A szerfeletti hivatalos irományokkal úgy is elfoglalt főtisztviselő az ajánló levélnél rövidebb és hathatósbb bemutatási módot talált, s engem egyenesen saját díszes alkalmatosságán Fornára indított. Megtették „Károl öcsém“ lovai Feri bácsinál a kellő hatást, s nem telt bele öt perc, és ezen fesztelen kedves család közt egészen otthonos valék.

Ha a fornai pusztát olyannak képzeled kedves Barátom! mint a rokonnevű alföldi, változatosság nélküli, végtelen rónát rajzolja, nagyon csalódot. Ott elkerülhetlen az egyszínű tiszta ég, határtalan bokor és fa nélküli zöld vagy sárgás pázsit, előterén az egyensúlyozó kutágas — e mellett a nap égő sugaraitól összevissza repesztett fehérlő sár, az utolsó békától is elhagyott mocsár maradéka! szélén pedig az összehuzott nyaku melabús golya. Ilyennek festik többnyire az alföldi pusztát. De Forná, — melyet puszták pusztájának szeretnék elneveztetni — nem azért, hogy még ezeknél is magányosabb, de mivel a magyar fő jellemét, a vendégszeretet itt lehetőleg magas fokon találtam — csak azért érdemli a pusztá nevét, mert manap sem város sem falu, — bár nálánál már kisebb falukat is ismerünk, és ha a hagyománynak hitelt adhatunk, itt régebben nagyobb város állhatott. De környéke sem oly pusztaszerű; mert akár az északi nagyobbra kopár hegyvonalat nézzük az alatta elterülő városkával és csinos helységekkel, akár a tág mezőket színlilág záró, mindenfelé a legszebb kilátást engedő erdőket és berkeket, meg kell vallanunk miszerént mindezek egyetembe véve szép tájképet nyújtanak.

Aztán még a major és úrilak körüli zsibongás és tolokodás! A kordéba fogott csacsi — a fentülő gyerekráj nagy hűhózása közt nagyobb gyorsaságra ösztönöztetvén — rövid lábaitól kikerülő sebességgel iramlík az úriház felé, úgy hogy a jó vérű lovakkal alig érhattük utól; a hazatérő csorda kolompolása, a vállravett szerszámot délcegen vivő munkások csevegése és nevetése; az itten nagy számmal tenyésztett, a felvert porfellegek közt hazatérő birkák bégető nyája, a pókák hurukkolása, a ludak

gágogása, a gépműhelyből áthalló kalapácsok csengése, az anyjokkal együtt ólaikhoz visszaügető malacok hangzavaró rőfögése és nyifogása, — mily képek a városi ember számára, és mennyire eltérő élet, a fenn leirt unalmas pusztá kietlen egyformaságától!

Bekövetkezik az esteli csend; az istállókban csak a kérődzést, a fejt tehenek rugdalódzását és a békétüretlen fejök szidkózódását és püffögetését hallani. — Csak a szép sorban felépített cselédházak előtt mutatkozik még a szürkület dacára némi életjel, áthallik a bizalmas beszélgetés, az elfojtott kacagás; már a pöre gyerkőcök is, a sok futkozástól ellankadva száraz kenyerük elköltése után visszahuzódnak — és bekövetkezik a nyugalmas, néma éj — hogy holnap hasonló életképpel váltassék fel. Ilyen az est e boldog tanyán!

Mig a ház lépcsőjén ülve ezek fülelésében elmélyedék, az alatt benn az egyszerű de izletes estebéd készült. Ne várja itt senki a gyakorlati vegytan francia nevű keverékeit, vagy mint nagyobb városokban mindennap történik, hamuzsirral felhabart, vagy bárány- és borjúvelőből mesterségesen készült tejes étkeket; itt nincsen kutyahájjal hamisított zsir, sáfránnal festett vaj, mész- vagy téglaporról kevert liszt, vegyített paprika; cikoria gyökérrel szaporított kávé vagy ólomcukorral édesített bor; itt minden valódi, romlatlan, természetes mint azt a magyar szájizü, tisztaságra kényes gazdasszonyainktól megszoktuk. Így szokásainkhoz és sajátságos igényeinkhez alkalmazott ételeink tartalmazzák mind azt, mi az evést, mint szükséges műtétet jóízűvé, kellemessé is teszi. Elkészültünk estebéd alatt a holnapi teendőik terveivel és minden intézkedés arról győzött meg, miszerént én leszek az első, ki az elhírhedt ritka csigafajokból egy magasrangu jóakaróm számára egészen ép példányokat viend. De a sors máskép határozá: mert délelőtt minden mozogható férfi a major urától kezdve utolsó béresig, minden ló — pedig itt elég fogat van — a nehéz fecskendőkkal és lajtokkal Lovasberény felé ügetett, hol nem régen az uraság tetemes jószága a pusztító lángok martalékává lett. Jelenleg szerencsésükre a szegény zselléreknek, a tűz nem sok kárt tett, és mi mindnyájan elkészvén, a jó szándékban keresők jutalmunkat. — Elmaradt tehát a csiga-expeditio délutánra Erre ajánlkozott Pingitzer magtárnok ur, ki több izben Majerral a kutatásban

részt vett, és eddig is nemcsak igen sok csinos darabot talált, hanem azokat szívesen fel is ajánlá gyűjteményünknek.

Ezen pusztá, mely legujabb időben ritka, — s még eddig honunkban sehol sem talált — kövületei által elhíresedett, oly nagy benyomással volt még a bécsi cs. kir. ásványtani osztály személyzeténél is, miszerént tudós és lelkes igazgatójának Dr. Hörnes Móric urnak említvén, hogy Fornán voltam és gyűjtöttem, legőszintébb örömmel fogadott és megkért, hogy a csigatelt földrétegből több mázsányira menő köböt küldjek. A császári ásványgyűjtemény egyik mellékszobájában láttam azon készüléket, mely több egy más fölé állított mindig sűrűbb és sűrűbb sárgarézdrót szítából van összerakva, úgy hogy a legparányibb csigácska egyik vagy másik szítában — melyre a tisztító víz folytonosan öntetik — végre megakad, és a tudományos vizsgálatok tárgyául szolgál. Mert míg a nagyobb kagylók vagy csigafajok a folytonos surlódás vagy nyomás által teriméjük miatt összetöretnek, addig a nagyobbakba beleszorult kicsinyek általuk mintegy védve megmaradtak és épségük miatt könnyebben határozhatók.

Ha elgondoljuk mennyi kincs rejlik még nálunk mindenhol, és mennyi ritkaság kerülé ki eddig a legszemesb buvárok figyelmét, könnyen beláthatjuk mennyi felfedezni való marad még ezen — mint bécsi barátim nevezék minden tekintetbeni aranybányában — szép Magyarhonunkban. Egy pár év alatt egyik és másik barátom is mutatott be a tudós világnak némi ujdonságot, sőt magamnak is sikerült még mult évben az ácsi dunaparton talált, az austriai palaeographiára bizonyosan, de tán az europaira nézve is egészen új kagylókövülettel felléphetnem.

Ha meggondoljuk mily keveset tehattünk még önerönkből, és hogy becsületbeli dolog hazánk részletes ismertetéséhez minden igyekezetünkkel járulni, örvendhet más oldalról szívünk, hogy a magyar buvárnak még oly tágas mező nyílik. Azért rajta munkatűrő társak! ne engedjük át senkinek azon dicsőséget, hogy hazánk kincseit kiaknázhassák; mert csak a fáradtság után esik jól a nyugalom, és a serény tevékenységet követi a jutalom.

A hely színére jövén, mely a tavalival — hová Beke Gyula egykori kedves tanítványom, jelenleg a tatai uradalom köszén bányáinak felügyelője vezérlett — ugyanegy volt, találtunk már egy sereg napszámost, kik hágcsókkal, kapákkal és csákányokkal ellátva, velünk együtt leszálltak a forró meleg dacára kel-

lemesen hűs köszénkutba. Kezdtük a termőföld alatti kavicsban a kapálást, vájkálást; örömkialtásokkal fogadtuk az előbukkanó nagyobb és egészeknek látszó darabokat, mindenki iparkodott a másikat ügyességben fölülmulni, hogy azon törékeny házakból legalább egy ép példányt kaparhassunk ki; és mi lett idő-előtti örömünk vége? egyiknek teteje, másiknak szája volt hiányos, sértetlenül egyet sem kaphattunk, a mi igen is természetes, mert mindezen ezer meg ezer milliónyi őslénymaradványok nem valami mész, homok vagy agyag lágy ágyába temetkeztek, hanem elveszve, valami nagyszerű természeti forrongás által, vesztük helyéről a sértő kavicszal együtt ide sodortattak; honnét? azt manapig csak a jó Isten tudja; azonban sikerülhet még valakinek eredeti lelhelyüket fölfedezni, — s akkor ezen kérdésre is szabatosan felelendünk. Ámbár a nyereség nem volt az előre képzelt fényes reményem szerénti, találtunk mégis egyes, még évezredek óta fenntartott színükben diszlő példányokat, több muzeumnak leendő mintadarabjait. — Beestvéledett, és valami titkos ösztön vezetett a kutak körül fekvő, a sok esőtől kilugozott rakásokhoz. Mennyire nőtt örömöm, midőn a kékes szürke agyag közt számos, kisebb ugyan, de egészen ép példányait találtam a keresett és nem is sejtített, őslényeknek. Meghagytam a velünk jött munkásoknak, miszerént gyermekeikkel is gyűjtessenek a kimutatott helyiségen; és megelégedve mondhatom, hogy ezen nap zsákmányával a második szekrényt is — az elsőt Moorból hozta föl kispapom — küldhettem Győr felé.

Ha e levelem az előbbieknél valamivel rövidebbre szabott, ne tulajdonítsd annak kedves Ferim! miszerént a tárgyból oly hamar kifogytam volna; de tudod, midőn az embernek igen jól megy sora valahol, ott nincs kedve az írásra, és ha valakit szívből akarnék magasztalni — legalább én úgy vagyok — akkor bizonyosan legkevesebbet szólnak ajkaim!

V.

A vidéki lapok hatásköre és haszna. Vélemény különbség. Pártoljuk a kisebb lapokat is. A csákvári díszkert; előnyei s hiánya. Nevezetes emlékek. Vértesszereszturi bence apátság; történelmi vázlata. Cimzetes apátságok. Köszönet a vértesi faragványok fenntartásáért.

Sietek kedves soraidban tett észrevételekre felelni.

Nem csak Te, kedves ügyfelem, kérdezted már, miért nyilvánítom utivázlatimat a „Györi Közlöny“ben, s miért nem választok egy fővárosi lapot, melynek nagyobb olvasó köre van? — Akármily hizelgő az, hogy találatnak jóakaróim közt olyanok, kik ezen csekélységet méltóknak tartják arra, hogy nagyobb közönség elé vitessenek, más részről ezen kérdés nagyon elszomorított. Nem vagyok annyira szerény, hogy azt, mire képes vagyok, eltagadjam, vagy álmentegetődzésekkel kívánjam érdemem feletti dicséretekre serkenteni azokat, kik rólam ellenségeimnél jobb véleményt táplálnak; nekem ezen dologban saját nézetim vannak, és azoktól semmi díj, semmi hír vagy hizelgés nem tudna eltántorítani. Először is kereken tagadom, hogy közlönyünknek nincsen közönsége. — Azért, mivel orrcsucsukat — mint a tekintély legmagasabb fokát — nézegető nevezetességeink szerény lapunkat fitymálják, nem következik, hogy az élelemkereskedés ezen fővárosán kívül is így gondolkoznak.

Tudom, hogy — mint mondod — nagyobb hirre kapnék, és hogy sokan csak azért is el nem ismerik tevékenységemet, mert méltóságuk alatt való dolognak tekintik, hogy néha vidéki lapba is bepillantsanak, sőt már tétlenségem miatt nem egyszer illettek szemrehányásokkal is; de hagyján! csak én ítélfhetem meg, mit köszönhetek lapunknak; mert még is csak első teendőink közé számítom azt, miszerént egész erőnkől tartozunk legközelebbi vidékünkre hatni. — Igaz, hogy egyik vagy másik tervem még eddig nem sikerült, de azért kérdem sikerült volna-e jobban, ha valamely fővárosi lapban indítványozom. — Két éve már, hogy a bájliget és a vásártér sétányá való átváltoztatása eszméjével felleptem; de ott a sásas savanyú széna, itt a 10 napi vásári bevétel nyom valamit a latban; — a szépet ily nagy városban pártolni, a tüdövészt és

szembajokat előidézö homokot egészségünk tekintetéből megkötni — vagy a vásárra hozott marhákat száz ölnyivel tovább felállítani, még úgy látszik nálunk nincs napi renden. De mindezekért nem mondok le a reményről; mert a főgymnasiumi muzeum tetemes költséggel járó létrehozását a sz. Bene rendének áldozatkészsége mellett egyedül a györvidéki művelt közönség lelkes, lankadallan pártolása tette lehetővé. Ezen emlékszerü mű fényesen sikerült, és ez leginkább lapunkban közlött felhívásim folytán történt. Elhintém a bájliget- és fűvészkertre nézve is a magot, és hiszem megérem még a napot, melyen a haladás ellenállhatlan sugarainak melege kelésre is készteni azt.

Hidd el ha vannak — sokan nem lesznek — kik mindenben gáncsoskodnak, azok bizonyynyal legkevesebbet tettek és tesznek a haza ügyében és az irodalomban is; mert nincsen könnyebb mesterség a bírálgatásnál, szörszálhasogatásnál, mintán mindenki fel van jogositva, saját eszméje és gondolkozásmódja szerént képzelni magának valamics nem is volna annak jó dolga, ki ezen fennakadna, miután még minden bolond is bir azon kiváltsággal, hogy saját csörgösapkája ő neki legjobban tetszhessék.

Igy van ez nem csak a gyakorlati téren, de az irodalomban is. Egyik tudna irni, ha volna mit, — nincs valódi alapos tudománya vagy ha van is, azt megszerezni nem képes — más csak annyit tud, mennyit épen az nap az ismerettárból olvasott, és onnan is megint csak annyit, mennyit a kijött füzetek tartalmaznak; de azért erős lévén a nyelvtanban — melynél egyebet sem tanulmányozott életében és nem hatván a mű avatottsággal fejtett tételeiig, melyekhez emelkedni nem képes, — megvagdál mindenkit egy felfordított betüért, minden kitételen megbotránkozik ha ő azt máskép tudta volna kifejezni, nem tekintti a munka belbecsét, csak a címet vagy a táblát; kárhoztatja a remek lovagszobrot, mert a ló jobb előlába patkoján hat szeg helyett csak hármát vésett ki a művész! Némelyik nem sokat bibelődván a nyelvvel, annál mélyebben hatott be szakmája minden egyes ágába; nem törődik az a többiek irányával még ott sem, hol ennek szépségei a munka főcélját képezik. Ennek megint semmi költemény nem kell, ha csak legcsekélyebb környülményig nem egészen történelembű, — elveti a legfenségesb természetleírást, ha csak minden állat fű és fa Cuvier vagy Linné szerént nincs elnevezve; nem elgiti ki semmiféle szindarab, ha

az életet költőileg, és nem az ő tapasztalati szerént fogta fel és állította elé az író.

Ennyi különködő nézet közt nem csak illőnek, de polgári kötelességnek tartom pártolni azt, ha mindjárt némi áldozattal is, mi helyi érdekeinket legközelebb képviseli. Nem tesz-e némi életrealitásunkról tanubizonyságot lapunk minden hasábjá, ezen a pénzületben annyira elmerült sürgő forgó világban, melyben a mindennapiság szerfölötti hajhászata miatt sem a tudomány sem a művészet igazán fel nem kaphat. Ezekre is figyelmeztetnünk, buzdítatnunk kell, ezt pedig más vidéki vagy fővárosi lap nem is teheti, mert annak is saját környékére, emennek az egész országra szolgáló teendői vannak, s így velünk kizárólag vagy kiválólag nem is foglalkozhatnak. — De mi lenne az országos irodalomból, ha a vidéki lapok nem segitenének olvasásra és irodalmi kísérletekre buzdítani? Mi — még Conseruatoriumunk nincsen — a nemzeti színészetből? ha a vidék színházaiban nem nyújtatnék alkalom az önművelésre?

Engedelmet, kedves Druszám! hogy eszméim által elragadtatva, a célhozi iránytól eltértem. Szünnapi levelet akartam írni, és a „Györi Közlöny“ ajánlatába és védelmezésébe, nem különben a muzeum ügyébe annyira belemerültem, hogy utazásom folytatását el is felejtettem. Se baj! úgy sem áshatunk, mert az egyház is szünnapot rendelt, vasárnap van. Nem szabad kézi munkával foglalatoskodni, de szemlélni, jegyezgetni szabad.

Isteni szolgálat után indultam kalauzommal a hírneves csákvári angolkertbe, melyet tavál a csigakeresés végett megnézni elmulasztottam. Nem lehet itt főcélom a kiterjedésére nézve nagyszerű, de mi az első benyomást illeti alakja nagy- és még is egyszerűsége által valóban meglepő úrilakot, mely a terjedelmes, hazánkban méltán az elsők közé sorozható, angol ültetvényü diszkert elején fekszik, részletesen leírni. A remek csoportozatu angol liget, mint hallám, majd 500 holdnyi, és nem is annyira kert, mint legnagyobb mérvben kivitt mesterséges táj. Ez mindent magában foglal, mit a találékony ész a mostoha természet szépítésére megtehet, csak egy a kipótolhatlan, a minden lépten érezhető; az ültetvényeinket mindenkép elevenítő víz hiánya. E tekintetből nincs szép hazánkban a tatai angol kertnek versenytársa; mert oly bőven, oly változékonyssággal egyik diszligetünk sem bírja a tavakat, bugyogó forrásokat, sötét tömkele-

gek közt csergedező kristálytisza patakocskákat, bámulásra kész-
tető vizeséseket és mindazon tündéri kecsket, melyek a min-
dennapi embernek is tetszenek, a természetbarátot pedig elra-
gadják; melyeket épen oly kevéssé lehet egy a természettől
mostohábban ellátott vidékre varázsolni, mint holmi hazug szé-
pítő kenőcsökkel a sápadt arcra az ifjusági pirt visszaidézni,
vagy a kor által képeinkre irgalmatlanul szántott ráncokat ész-
revétlenül kiegyenlíteni. — Bár mily szépeknek tessenek is azon-
ban a természet nagy rendezője műveinek ezen elég hű után-
zásai, még is mily csekély- és gyermekesek ezek, ha a bala-
ton-zalai idylli dombokkal, az égig nyuló Kárpátok vadregényes
sziklaszorosaival, vagy azős Bakony mértföldekre terjedő pa-
gonyaiban, a fa-szállítók által történetesen, de azért nem keve-
sebbé festőileg rögtönzött, a tarka rétek legmélyebb zöldjével
változtató, csoportokat tekintjük. De ezen óriási szépségeit a hű
és páratlan kecsü anyatermészetnek csak mi ismerhetjük, kik azon
élvezetekért a fáradságot nem sajnáljuk; — a városi kéjencnek
elég az, mit a törpe ember mint silány majmolást elébe tart. A
gyöngye idegzetűnek és gyomrunak elég az, mit az újabb idő-
ben annyira felkapott pótlékok nyujtanak.

Ezen és hasonló kinek kedves, kinek untató eszméssel foglal-
kozva sétálgattam a legnagyobb gonddal ápoltt tekervényes utakon, a
gyönyörű kilátást engedő terebélyes fák kellemes árnyékában, míg
egy irigy csoport mögül előtűnt kalandozásom egyik főcélja,
tudniillik azon emlék, melyet 1796-ban Pálffy Mária Anna fér-
jének Eszterházy ker. János grófnak emelt. Az eredeti latin fel-
írás így hangzik: Hoc monumentum ex vetustis structurae go-
thicae rudibus in apicum prolatum M. Anna e comitibus Pal-
fiis marito optimo Joanni Bapt. Eszterházy dicavit 1796.

Ezen nevezetes emlék még a művészettel épen nem törődő
sétálóra is bizonyára csak meglepőleg hathat; mert gondos, ám-
bár az akkori korszak építészeti jellemével épen nem egyeztet-
hető vegyületben tünteti elő mindazt, mit a jámbor grófi család
a bencésekhez tartozott hajdani vértessz.-keresztí apátság tem-
plomából a végenyészettől megmenthetett. Feküdt ezen — az
egyház nagyszerű és a honunkbani kereszténység első századai
jellemével bíró igen ékes maradványai után ítélve — elég ter-
jedelmes és fölötte díszes épület az apátsággal együtt Ondód,
más névvel Pusztavám helységtől mintegy félóránnyira a renge-

teg vértesi erdő közt. Mint szemtanuktól hallám, manap már csak egy fala áll; a többiek romjait, melyek mind faragott kőből állottak, elhordotta — az uradalomtól kiadott keményebb parancsig — a közel lakó népség tán épületeik alapjául, tán mint máshol is, hol ily romokat találtunk, a káposzta lesajtolására.

A kolostorok emlékirataiban eredmény nélkül kerestem régibb adatokat az apátság történelméhez. Mig az uradalmak, nemességünk, apátságaink, káptalanjaink és püspökségeink a tudománynak századok óta oly gondosan őrzött történelmi kincsait közhasználatra nagylelkűleg át nem engedik, addig hiába álmodozunk arról, hogy egyes érdekes, tán történelmi helyek bővebb ismertetését irhassuk, — s így még sokáig igen távol maradunk azon rég ohajtott ponttól, hogy hazánk egyes korszakai jellemzését, egyes rendek vagy nagy tekintélyű személyek befolyását a haza kifejlődésére olyan munkában bírjuk, mint azt egy pár évtizedről képes vala tenni Angliában egy Macaulay.

A mit ezen jeles apátságról kikutathattam, körülbelül ezekből áll: I. Mátyás azon engedelmet nyere IV. Sixtus pápától, miszerént a szomorú időviszontagságok miatt szerzeteseitől elhagyott vértessz. keresztii apátságot a fehértvári sz. Margittól címzett domonkosiak házához kapcsolhassa; ezen összeköttetésnek azonban ellenmondott 1538-ban I. Mihál szent-mártoni főapát, mint az egész bencereud Magyarországban feje; és János fehértvári domonkosi perjelt az apátsághoz tartozó malom eladásától épen úgy tiltá le, mint Eörs Dózsát és Nagy Miklóst nejével együtt inté, hogy e jószágot megvenni ne merészeljék. A tilalom a fehértvári keresztetek gyűldéje előtt történt.

A XVI-ik század harmadik tizedétől fogva egész a XVIII-ik század közepeig megint hiányzanak a biztos adatok. Nem kételkedem, lesz ezen hosszú szakról elég érdekes tudnivaló a mlsg. tatali uradalom nagy kiterjedésű oklevéltárában. — A mult század közepe táján élt szent-mártoni bencék szájhagyománya után — melyet Fuxhoffer Dömény Czinár Mór által átdolgozott nélkülözhetlen Monasterologiájában is felhoz — tudjuk, miszerént akkor még a templom falai álltak, sőt hogy a templomszentelés bizonyos jelvényei, a falak oldalain levő kereszték, is láthatók voltak. A hatalmas Eszterházy-család tatali uradalmában építendő újabb egyházak falaihoz — az akkori sz.-mártoni főapát, a nagy

tekintélyü Sajghó Benedek tiltakozása következtében — a további bontás nem csak az uradalom részéről szűnt meg, hanem a néptől elkövetett rongálás és elhordás is betiltatott.

A hosszú, külföldön s leginkább Olaszországban töltött lakásnak köszönhetjük, hogy ezen hazánk legfényesb családjának tagjai a tán minden nyom nélküli eltűnésre kárhozottak — mint máshol igen sok helyen történt — pompás egyháznak, mintegy nagyszerűségét tanusító, maradványait számunkra fenntartották. Nem lenne épen érdektelen, ha valami ügyes rajzoló nem ugyan az oszlopot magát, hanem annak minden egyes részeit az utókor élvezetére és építészetünk dicsőítésére külön lemásolná. Tekintve a régi építészet mostani állását kétséggkívül nem lehetetlen, az apátság romjait szemlélvén és a csákvári kertben felállított ékitmények felhasználva, egy szakértő építésznek a vértessz.-kereszti egyházat az eredetihez közelítőleg, legalább rajzban, elétűntetni.

A fennmaradt és felállított négy oszlop, mintegy kilenc oszloppárta, a szárnyas sárkányokat és más torzított állatokat mutató szögletkövek, a sok mesés állat- és barát-alak, a jellemző boltbordák és szépen faragott zárkövek nyújthatnának elég támaszpontot a román izlésű templom valódi kora kipuhatolására és egy meglepő, kielégítő rajz készítésére.

Emlékezetből még azt kell ide csatolnom, miszerént újoncmesteremtől hallám, hogy a sz.-mártoni apátság visszaállítása után a régi bencék elbeszélték azon eltűrlésök előtti szokást, hogy a három jelenleg is fennálló fiókapátságon kívül a főapátok több — szám szerint 6 — elhagyatott apátság címét is osztogatták azon előkelőbb szerzeteseknek és előljáróknak, kik mint perjelek, theologiai tanárok vagy gazdák különös érdemeket szereztek a szent rend körül. Ezen 6 apátsághoz tartozott tudomra a vértessz.-kereszti apátság címe is, — és ezen nem infulás apátok a Reverendissimus elnevezésen kívül avval tűntettek ki, hogy ujjaiak hajtókái fekete bársonnyal valának ékitve.

Ezen elemei által annyira érdekes oszlop szemléletével be kellett zárni a délelőtti kirándulást azon sohajjal: miért nem használtattak mindezek — az esztergami Bakács-kápolna módorában — egy ha mindjárt kisebb, de azon jellegű templom összeállítására! Forró köszönetet mondok a mlságos családnak, mely az utókor számára megmenté ezen jeles emlékeket.

VI.

A hosszú étkezés mint munka akadály. Gúnyok a természetbúvárok táblázásaik ellen. Egy erős kirándulás. Római — vadászatra vonatkozó — sírkövek. Vaskapu. Adoma a szárölelő gyaporról. Nagy-boldogasszony napi elmélkedés. Váratlan ajándék. A zámolyi temető és Kerek-Szent-Tamás. Végbucsu Fornától.

Édes Ferim!

Alig várák, hogy az ebédnek vége legyen, mert vizsgálódásimat folytatandó a kertbe vissza akartam sietni. Hiszem, miszerént a rákvérű ember nem igen értheti, hogyan lehessen tele gyomorral, egy félórányi nyugalom nélkül, újra holmi cserepek vagy törött és olvashatlan kövek és téglák után futni; de Te, kedves Barátom! bizonyosan értesz, mert szinte azon ragados nyavalyában szenvedsz, és érzed, miszerént a lélek élvezete fölülmulja a test mulandó örömeit. Megvallom kellemetlenül hat reám, s úgy hiszem másokra is, miszerént harangozásra bármilyen fontos munkában vagyunk merülve, meg kell szünni, mert az ebéd vagy vacsora ideje itt van; holott gyakran épen akkor vagyunk leginkább elmélyedve, s szintén nehezünkre esik a munka félbenszakítása. Azért nem mondom ugyan hogy nem kell a jó ebéd, vagy hogy jobban szeretem a koplalást izletes konyhánknl; de ha arról van szó, órákig tartó siestában heverni, vagy valami érdekest látni és hallani, — akkor inkább megyek, meddig szemeim látnak vagy lábaim birnak. — Nem egyszer jutott eszembe egykori főrangu háziuram, ki mikor a kedvezni akaró úrhölgy avval igyekezett visszatartóztatni egésznap kirándulásimtól, hogy ebédre ez vagy amaz a kedves étkem fog előkerülni, nevetve mondta: beszélhetsz neki, jobb izűn eszi a grebengradi jeges forrás mellett az óriási bükk alatt száraz kenyerét a hideg húszeletekkel, mint francia szakácsod minden, csak inycsiklandólag finom, de jól nem laktató nyalánságait.

És mégis azt lobbantják leginkább a természetbúvárok szemeire, miszerént kitűnőleg csak a hasnak élnek! Hány sikerült és sületlen élé készült gyüleseik kigunyolására. Talán azért hogy összejöveleteiknél barátságos társalgás közt, többnyire saját költségükön esznek? Mintha ember, ki százakat költ utra, hogy a gyűlés helyére érhessen, egykét ebédet nem tudna ma-

gának fizetni, vagy otthon jól nem lakni! — Lehet-e valami akár egyházi, katonai vagy polgári összejövétel evés nélkül? — És a táblázás? — Istenem, hányan tábláznak igen gyakran, vagy mindennap anélkül, hogy valaha még valami más hasznost is tettek volna.

Emlékezel-e még azon -- nekem legalább örökre kedves emlékü — első kirándulásunkra, melyet vagy 15 év előtt a tényei hegyek közé tevénk. Reggeli 4 óra előtt indultunk egy pár zsemlyével és kurta kolbászszal a nagy utnak; össze-visszajártuk a csanaki, tényei, mindkét baráti és écsi hegyek réteit, szőleit, erdeit és homokpusztáit és kilenckor estve már megint a piacon álltunk, honnan barangolásunkat kezdtük. Igaz, hogy oly erő, egészség és kedv kellett a fűvészethez, milyen a miénk volt, hogy a folytonos gyalogolás és gyűjtés terhünkre ne legyen; — de mennyit jár-kél a szenvedélyes vadász, — meddig ül egy helyen a halászatkedvelő, sokszor minden eredmény nélkül, hogy kedvét tölthesse! — A ki mit szeret, az nehezeére nem esik.

Még a fekete levesnél ültünk, mikor igen szíves gazdám Deáky Manó ur Bóha András csákvári lakost, kinek udvarában és kertjében néhány év előtt különféle római kövek és téglák találtattak, elhivatá. Megtudván azok mostani hollétét, legelőször is, a magyar nevű városban furcsán hangzó, Nixbrod-utcába indulánk Maller Ferenc református esperes urhoz.

A paplak egyik ajtóragaszába van egy emlékkő befalazva, melynek felső része mintegy rámában egy emelt karu lovas vadászt ábrázol, ki balra nyargalva kuttyája által elfogott nyulat hajhász. Az alatta lévő igen elkoptatott írásból nem tudtam többet kibetűzni, mint első sorban:

REQUI {ET} I

.
.
.

és az utolsókban

. . . FILIVS PAREN {TI}

BVS

L. P.;

a jobb oldalon levő kőtáblán minden írás nélkül egy négykerekű, két ló által huzott, kocsi látható.

A régiségtani ismereteiről az egész vidéken hirneves lelkész ur igen szívesen fogadott, és még szívesebben közlé azt, mit ezen tájról érdekest tudott. Előmutatá a birtokában levő római korsót és egy kisebb edényt, melyek már tárunk díszei közé számíthatók, sőt néhány Licinius császár pénzdarabjával is, melyek itt találtattak, megajándékoza. Láttam az udvarban párkányzott téglát, és hallottam, miszerént ilyeneken kívül még számos igen vastag, sőt belől üres — egymásba illeszthető, s így valószínűleg fürdőkre mutató — téгла is került elő, mind bizonyítványi annak, hogy itt a rómaiaknak szintén telepítvényeik valának.

Innen átmenénk a kastély mellett építeni kezdett, de azóta elhagyott nagyszerű templom sirboltja alapjai közé, hol az említett Bóha András házánál talált köre akadtunk. Ez egy lóháton lépést menő római urat ábrázol — kit paizsos és lándzsás apródja gyalog követ — kutyája pedig vadat, tán nyulat vagy rókát üldöz; az igen szép faragvány jól olvasható írást mutat:

DOMITINVS RAV.
DOMÆI FILI. ANN. XIV.
H. S. E.
RAV. DOMÆVS. PATER
T. M. P.

Kár, hogy ezen szép kö egészen darabokra töretett; bár méltóbb helyre jutna, nehogy idővel egészen eltűnjön, mint már sok egyéb érdekes maradvánnyal történt, melyektől a vandál ostobaság örökre megfosztá a tudós világot! Hadd álljon itt egy Vörös-Berényben talált és Wespsemi munkája IV. köt. 457. lapján leirt rokon családi síremlék, ugy mint ottan olvasható:

D. M.
DOMITINVS
ANN. XXV. H. S. E.
CLAUDIIPOTENS
ET NEGRINVS FRA
TRI PIENTISSIMO
F. C.

Nem hagyhatom észrevétel nélkül, hogy szemembe tűnt azon különösség, miszerént két itt talált kövön vadászati jelenetek ábrázoltatnak; Schoenwisner pedig mondja régi földleírásában, hogy a baretházi szikla oldalában Csákvár mellett ezen felírás található, mely nyilván a vadászat istennőjére vonatkozik:

DIANE SAC
M. AUR CONSTA
NTINVS VET . . .

Én sem a barlangot, sem az írást nem láttam; de ha ez igaz, feltűnő, miszerént ezen táj, mely később legdicsebb királyunk idejében annyira alkalmasnak találtatott a vadászatra, már a rómaiak alatt is a vadászok kedves tanyája vala.

Az említett törött kőtől nem messze fekszik egy sokkal nagyobb kőtábla, mely hallomás szerént még néhány év előtt olvasható volt, de az idő viszontagságai által annyira megviseltetett, miszerént már jelenleg alig lehet egy pár betűt kivenni, értelmetezni pedig aligha sikerülend valakinek.

Ezeken kívül még más római régiségekre is akadtam Csákvárott és környékén. Így találni egy követ a kath. lelkész ur kertjében, egy másikat a fornai pusztá egyik árkában, de ezek minden jelentőség nélküliek; a harmadik a leirt kerti oszlop talapzatánál fekszik, s rajta egy fejnélküli alak látható, mely jobbában korsót, bal hóna alatt tál- vagy fületlen kosárában gyümölcsöt visz; de ez, mint a grófi várban hallottam, a Tatához közel fekvő Környéről, — melyet Quirinumtól akarnak származtatni, s melynek határában már sok érdekes római régiség fedeztetett fel — ide hozottak tartatik.

Innen az igen csinos sveiciház alaku fejőde felé iparkodtunk, melynek világos és fölötte tiszta istállója csupa itt talált római téglákkal — melyeken azonban eredmény nélkül kerestem írást — van kirakva, és végtére elértük az ugynevezett vaskaput. Ezen diszes s a vértessz.-keresztí omladék maradványiból szerencsésben felállított építmény, mely nagy részt felfutó és óriás szalagként lelógó növények sarjaitól van fedve s csak itt ott engednek a sűrű lombzatok érdekes kilátást — választja a sajátképeni angol kertet a gyümölcs- és vadas kerttől, mint ezt az ott olvasható latin felírás is jelenti.

Visszamenet legnagyobb csodálkozásomra egy csoportozatban régi ismerősemet, a dévényi Kogelon, a Bakony Somhegyén sokszor gyűjtött és a pilisi hegyekben is előforduló *Smyrniumparfoliatum* ot találtam, melyet Diószeghy szárölelő gypornak keresztelt, minthogy a kaporhoz némileg hasonlít, — épen úgy mint a *potentilla* pimpó miatt, a *tomentillát* is *timpónak* nevezé. — Nem lesz reád nézve érdektelen tudni, mit ezen nem épen közönséges növényről említ Klein Mihál pozsonyi evang. lelkész „*Sammlung der Naturseltenheiten des Königreichs Ungarn*“ Pozsonyban 1778-ban kiadott munkájában, leginkább azért, mert fel lehet tenni ezen munka ritkasága mellett, hogy már kevés ember juthat az eredetihez. Mennyire könyv nélkül ezen adomára emlékszem, az abból áll: hogy két angol, postán eljött a dévényi hegy alá és keresett egy különös növényt, melyet mikor megtaláltak, tüstint ugyanazon alkalommal visszatértek messze honukba. — Ezen ritka növényt Lumnitzler lerajzoltatá pozsonyi viránya számára mint valami rendkívülit és csak a dévényi hegyen található, mig én Somhegyen is találtam ropant mennyiségben és Dr. Kerner budai tanár ur a pilisi hegyláncon. Hogy ezen bokorban eredeti lelhelye volt-e e növénynek, vagy a kertész által lön ide ültetve, meg nem tudhattam, de azért mindenesetre örvedetes vala reám nézve ezen ritka ismerőssel a találkozás.

A komoly felhők visszamenetre intettek, és alig értünk kedves pusztánk határába, midőn egy szörnyű fergeteg keletkezett és a zápor annyira verdesé ablakainkat, miszerént az azok közé tett fornai ritkaságaim mind átáztak, s újra szárítanom kellett, mi másnap estvélig tökéletesen sikerült is.

A magyarok Nagy-Asszonya ünnepén átrándultunk másodszor is Csákvárrá, hol szerencsém volt első misém évnapján a helybeli ft. lelkész úr és egyik tisztelt káplánja szíves segélye mellett a sz. mise áldozatot bemutatnom. — Gondolhatod, hogy az azóta lefolyt 21 év minden mozzanata mintegy varázsfátyol alatt vonult el lelkem előtt, midőn a Mindenható oltára elé lépven, gyermeked bizalommal emelém szemeimet Istenemhez. Mi a 21 év, mely előtt megáldám szeretett szüléimet és szép reményű fivérimet? — és most magam állok megfosztva mindentől, mi embernek drága lehet, koros gyengélkedő anyámmal, azon egyedüli szalaggal, mely leköt e nekem, mint sok másnak, csak

csalódást nyújtott világhoz. Az ő elhunytával csak az örökké szép, örökké változatlan természet maradand osztályrészemül. Eltűntek azon kevés kellemes pillanatok, melyek mint csalóka s a nap legszebb fényében tündöklő pillangók képzelődésemet körülroptak, azon rideg, végnélkülieknek tetsző évek sorával; a játszi s többször csak percnyi remények a hosszú álmaimból felriasztó valósággal, melyre a kérlelhetlen sors kárhozott; — de azért egy percig sem vesztém bizalmamat a fölöttünk élő fölényhez; soha sem tudtam kétségbeesni, remélvén, hogy sorom jobbra fog változni: mert ha valakinek, épen nekünk, kik a felségesen nagy természet szentélyébe iparkodunk minden erőnkkel bejutni, jobban kell értenünk a legbölcsebb lény rendelményeit, mint azoknak, kik a holt betű után indulva lelkileg csak tengenek! Azért akárhogyan akarják a természettudományok esküdt ellenei az utánuk induló tömeggel elhítenni, miszerint azok, kik a természet kutatásával előszeretettel foglalkoznak, atheusok — istentagadók — csak azt bizonyítják, hogy a kereszténységnek egy fő jellegétől — a szeretettől — messzebb vannak, mint a képzelt atheusok az Istentől! — Ilyen gondolatokba merülve számot veték magammal, és a számolás vége vala sok jó feltét, sok üdvös terv, melyek szerencsés kiviteléhez természetesen a Mindenható adománya és kegye szükséges.

Hogy ezen kirándulásom se maradjon minden kedvező eredmény nélkül, és a „nulla dies sine linea“ valósuljon, egy csákvári polgár közeledék felém barátságos arccal mikor már a számtartói lak kapuja alatt kocsira ülök, s átnyujtván az eléggé nehéz kis doboszkát, megkére, fogadnám szívesen muzeumunk számára a befoglalt érmekeket. Meg valék lepetve, mikor ezen ismeretlen úr minden felszólításom nélkül tárunkról oly kedvezően nyilatkozott. Legnagyobb örömmel írom ide Tamaskó Károl vendéglős úr nevét, őt bizonyossá tevén, miszerint jövődre sem fogunk legkevésbé is neheztelni, ha kedve lenne Csákvárrá jöttünk alkalmával bennünket újra oly kedvesen meglepni.

Sokat hallottam egy a zámolyi temetőben álló régi templomról; nehogy ily közel levén annak megtekintését elmulasztam, kirándultunk délután a romokhoz. A helyszínén láttam, miszerint ezen régiség termésköből épült falmaradványokból áll, melynek délfelőli része hajdan festve vala, de melyen semmi ko-

rát eláruló biztos jelt nem fedezhettem fel. Épen olyan falusi „puszta templom“ ez, milyeneket minden vidéken számtalanszor lehet találni.

Annál kíváncsiabb voltam a zámolyi szőlőkben fennmaradt mecsetet látni, mely a nép hagyománya szerint Kerek-Szent-Tamásnak neveztetik. Mesélik azt is, hogy a törökök a zámolyi temetőben álló templomból ide- és a mecsetből visszalöttek, tréfából vagy lövészi gyakorlat végett: nem tudni.

El kellett végre hagynom az elfelejthetlen fornai pusztát is. Összeszedvén jól gyarapodott holmimat, igen sajnáltam, hogy a szíves házi urat Somogyba nem kísérhettem. Míg ő az egyik kapun ki szép négyes fogatával elrobbant, és kedves rokoni kelet felé tartottak, én nyugotnak vettem utamat, és nehéz szívvel, de őszinte tartós hálával távoztam azon kedélyes családtól, mely kiszámított tervemen túl 2 egész napig tudott baráti körében lebilincselni.

A Csákvárról Csák-Berénybe vezető utig nyulnak le a zámolyi szőlők. Ott egy középmagasságu dombocskán látni a fennemlített gömbölyü torony romjait, melyet a nép a törököknek tulajdonít. Ezen minden ékesség nélküli maradvány belső átmérője 3 ölnyi, magassága manap még 2 ölnyi. A három láb vastagságu falakban embernyi magasságon látni köröskörül több majd 4 „nyi lyukat, tán a hajdani gerendák eresztékeit. Az egészből, mely valószínűleg őrtorony volt, csak a puszta falak állanak.

Sőregnél eltértünk a moori utról és a jezsuiták egykori erdeje mellett, mely ma is „papharasztnak“ neveztetik, Csurgó felé kanyarodtunk. A helység előtti őrháznál ástak mintegy ölnyi kavicsrétegen keresztül kutat, s a munkásoktól azonnal öslények maradványai után kérdezősködtem; de semmi kedvező választ nem kaptam. A vaspályán túl ismét közeledém a Bakonyhoz, melytől a fornai kirándulás által kissé eltértem vala.

VII.

Vidéki fogadók. Pincérek cselei. Magyar vendégszeretet. Csurgói nyaraló. Magán és nyilvános nevelés előnyei. Követésre méltó külföldi szokás. Még egy Vaskapu. Kunhalmok kikutatása. Tatárhegyről vélemény.

A ki Magyarhonban az országutól félre eső tájékokon utazott, ha csak mint a menageristák vagy panoramisták mindjárt egészen bútorzott szobát és jól felszerelt konyhát — mintha egy novarai expedícióra készülne — nem hurcol magával, jól tudhatja, mit tesz minálunk korcsmába szállni, főképp ha az olyan, milyent Főszegi nem rég egyik levelében leírt; pedig, hogy falusi korcsmáink legnagyobb része csak ugyan olyan, azt mindenki tudja, ki mindig nem járhat négy lovas hintón, és nem szállhat mindenkor városba. De milyenek sokszor még kis városi szállodáink is? mily rondák a szobák és folyosók, mily rongyos és piszkos a bútor, mily figyelem- és kényelem-nélküli a szolgálat! úgy, hogy az utazó sokszor inkább az első kéményes házba, mint ilyen vedéglőbe térne be. Fogadnak biz ezek is vendégeket, de leginkább csak olyanokat, kik bort és pálinkát isznak és egyebet nem igen kívánnak. De azután ha másféle szálló jön, épen úgy neki esnek, mint bútoraikban rejlő kiéhezett férgeik. — Szálltam egyik mezőváros főkorcsmájába. A szemtelenül szobának keresztelt szurdikban állt az ágy, egy szék és egy rozszant felszeg láda, a fehérre bemeszelt alacsony kályhán a mosdó tál; s azonkívül, hogy az előtte való napon kifizetett ebédet újra beszámították, többet kértek, mint a pesti Vadász-kürt előszobával ellátott pompás teremeért. — Egy másik helyen rajta értem a szobapincért, midőn öt-hat darabka milly-gyertyából készíté számomra az éji világot; — hogy az ilyen gyertyagyár minden vállalatok legjövődelmesbire, azt mindenki beláthatja; és azért senki se csodálkozzék, ha ilyen fosztó intézeteket kiki szívesen kerül.

Szerencse, hogy még nálunk a keleti vendégszeretet ki nem ment a divatból, és a külföldi utazók csak a gözsők vonalait követik; mert így legalább azok nem kénytelenek ebbeli hátramaradásunkat drága pénzükön megismerni. Azért természetes, hogy már jól eleve kérdezősködtem ismerősimmél, hová

szálljak, és már előre esedeztem ajánló levelekért utam legközelebbi állomására.

Fornán ajánlák, miszerént Csurgón legnagyobb bizalommal az uradalmi tisztartó urhoz szálljak, a kinél valóban legszivezebb fogadtatásban részesültem. Azon öröm, melylyel a magyar vendégét fogadja, s mely sokszor túlzottnak tetszhetnék, épen oly kevésbé mondható tettetésnek, mint azon már természetesenek látszó nógátások a maradásra, ha a jövevény a család szeretetét megnyerte. Nekem már ez többé fel sem tűnt, — minthogy a falusi élet egyformaságában az utazó némi változást idéz elő, anélkül, hogy sok alkalmatlanságot vagy költséget okozna, — és ha azonkívül a vendég festő, természetbuvár, vagy régiségek kutatója; ha némi kalandokkal, melyek a gyalogolásnál ki nem kerülhetők, képes a társaságot mulatni; ha valami érdekes tárgyakat fedezett föl a vidéken, vagy valamit indítványoz, mi a család egyik vagy másik tagját érdekli, vagy régóta szunnyadozó eszméket éleszt föl, — akkor az új kovász forrásba hozza az egész házat, és az unalmas csend, a lélekölő „mindig ugyanaz” egy darab ideig száműzetik.

Málhámat elrendezvén kérdezősködtem Pados barátom után, ki jelenleg a gróf Károlyi urfiak nevelője, és e vidéknek minden tekintetben szerencsés buvára. Siettem a táj földszét: a már messziről látható tornyával pompázó urilakot fölkeresni. A fényes nyaraló egy csinos kert közepén fekszik. Földszinti oszlopsikátora kellemesen meglepő tekintetet nyer a gyönyörűen selfutó növények által, minthogy itt a mesterség a természettel fogván kezdet iparkodnak egymás kecséit emelni. A palota egyik szárnya emeletében találám váratlan jelenésem által kissé meglepett barátomat, ki meghallván idejöttem főökát, t. i. a muzeumunk számára ígért tárgyakat elvinni, és a kövületeket lelhelyükön fölkeresni, nem csak gazdag, de választékos termény- és régiség-tárát legnagyobb készséggel nyitá föl. Sok iskola örvendhetne, ha ilyen segédszerekkel birna. Ha ezekhez azt gondoljuk, miszerént a hiányzókat a pesti gazdag muzeum a téli időny alatt könnyen pótolja; tudván azt, hogy a vegyész kiérletek, melyeket egy a szünnapok alatt itt tartózkodó igen ügyes pesti vegyész az ifju grófoknak mutatott, a fővárosban tovább folytatandók, örömmel mondhatjuk ki kételyünket, valjon a nevelőnek irigyeljük-e ezen állomást, hol annyi fogékonyságot és eszközt

talált a tudomány előadásához, — vagy a növendékeknek, hogy ily lelkes és ügyes vezetőt nyerhettek.

Mint hallottam, ezen iskolai évben a pesti felgymnasiumba járandnak e dicső család nagyreményű ivadéki. A méltóságos grófnak ezen szerencsés határozatát lelkesedéssel üdvözljük és kívánjuk tiszta szívből, miszerént e nemes példa főrangú uraink között mennél több utánzót nyerjen. Ám neveltessenek ifju mág-násaink kisdéd korukban, hol főkép a nyelvek betanulásával bi-belődnek otthon és osztassék fel tanulási idejük szabadon a szü-lők belátása szerént; de igen fontos okoknál fogva ohajtom, és hiszem, hogy e nézetben a legjobb tapintatu tanférfiak nézeté-vel találkozom, hogy a felső osztályokat valami nyilvános tanin-tézetben végezzék. Okaim ezekben központosulnak: itt vetik el a kiváltság szűkkeblű eszméit, látván, hogy ezen legneme-sebb pályán nem a születés, hanem az ész és érdem vétetnek tekintetbe; — itt ismerik meg az embert mint embert színről színre legkedvesebb ifjúkori alakjában; itt nyernek biztosságot a nyilvánosságban, ösztönt a versenyzésben, kitartást a munká-ban; itt költetnek a legőszintébb, legtartósabb barátságok, s végre itt jobb tanárokat, válogatottabb tansegédeszközöket talál-hatnak minden tárgyra, mint ezt egyes, ha mindjárt legügye-sebb nevelőben föltenni, vagy akármily gazdag családban elő-teremteni lehetne. Te is kóstoltad velem együtt, kedves Ferim, azon keser-édes kenyeret, melyet a közmondás szerént csak azok esznek, kikkel az isten haragját akarja éreztetni; mondd meg, nines-e igazam, midőn így nyilatkozom. Láttuk-e eddig ifju mág-násink nagyobb részét más pályán tündökölni, mint azon, melyen legszebb reménnyel kecségtető korukat rohanva élük le, anél-kül, hogy gyakrabban megemlékeznének róla minő bizalommal és mennyi méltányos várakozással csügg rajtuk a hon szeme; és csak végre megunván a világot ismerkednek meg saját gazda-ságukkal, és azok közé keverednek, kiket előbb philistereknek csüfoltak.

Meggyőződéseim legbensőbbike, hogy míg nagy uraink fiai csak arra az egy pályára törekszenek, a haza jóléte főalapjait pedig, t. i. a gazdaszatot és tudományt mintegy félvállról lené-zik, ábránd marad örökké hazánk emelkedése és jóléte. Mert a kut is, melyet mindig szivattyúzunk, ha az üdvös esők által nem tápláltatik, végre kiapad és bedültét senki sem fogja sajnálni!!!

Bár követnök ebben is a különben annyira majmolt külföldet. Alig ismerünk egy nagyobb hirű egyetemet, melynek lajstromában királyfiak, hercegek és előkelő családok sarjaik nevével ne találkoznánk; arról pedig bizonyosak lehetünk, miszerént mindazon nagy urak nyilvánosan nem taníttatnák fiaikat, ha a közintézetek célszerűségét el nem ismerték volna.

Ebéd után permetezett, de azért mégis kiindultam a mutatott uton a Vaskapunak nevezett hegyre, melyen még most is régi sáncnyomai látszanak, s melyek miatt manap is a népnél Várhegy név alatt ismeretes. Ezen hegy alatti szőlőkben nagy mennyiségben találtam a pénzigeképlethez tartozó kömagokat. Leginkább feltűnő látvány volt a túlnyomólag sok oliva- helix- és natica conoidea-féle maradvány. Találtam egy felöttlő vörös mészkődarabban kimondhatlan sok apró csigafajt, melyeket azonban meghatároznom eddig nem sikerült.

A nyugoti oldalon leszállván csodáltam azon mesterségesen készült óriás gátot, melyet a monda a regelő nép legkedvesebb hősének Hollós Mátyásnak tulajdonít, és melynek tán hajdan vasas zsilipjétől nyeré a hegy vaskapu nevezetét. A töltést szelő makrancos Gaja itt eredetétől kezdve tudja isten hányadik malmot hajtja; — a régi nagy tó, melynek torlasztására az említett gát szolgált, ma egészen lecsapottatott, feneke pedig legsebbe rétnek használtatik.

Este kiderült; a gyönyörű táj változékonysága, melyre még egy hosszú pillantást veték, legédesb jutalmam volt e délután fáradságos mászkálásáért.

Augustus 17-kén. Ezen nap délelőtti órái a Kunhalmok és a Tatárhegy mint e vidék legérdekesebb pontjai szemlélésére valónak kitűzve. Vezetőül Pados barátom ajánlkozott, kinek ezen nevezetességek bővebb megismertetését köszönhetik tudományos lapjaink. Az idő ma sem kedvezett, az egész láthatár be volt borulva, sőt minden pillanatban országos esőtől kelle tartanunk. Azért mégis kiindultunk és legelőször is az esztergályos malmhoz hajtatlánk. Azon borzasztó szikla-rétegek, melyek mintegy félderékszeg alatt elzárak a rakoncátlan Gaja útját, itt ketté vannak szakítva, úgy hogy a hatalmas tömegek folytatási a tulsó parton szépen kivehetők. Milyen vízmennyiség kellett hozzá és hány évezredig moshatta ezen cyclopi bástyákat, melyekhez képest a Kikiritő gátja valódi gyermekjáték szüleménye, míg ma-

kacsságával kicsikarhatta e kölyökfolyamnak azon szűk átmenetet!?

Innen felkapaszzkodtunk az eresztvényi erdőhez, melynek szélein tegnap kutatgattam, távolról sem gyanítván, miszerént ezen kevés fenyővel tarkított cseres rejti kirándulásunk főtárgyát, az oly hirnevesekké lett csurgói Kunhalmokat.

Ezen nevezetes és magasságukra nézve kitünő szabályos kupidomú halmok, melyeket Pados barátom az Uj M. Muzéumban részletesen leírt, majdnem egy sorban fekszenek, ha jól emlékszem, déltől északnak. Számra van köztük hét nagyobb és egy — a hatodik — kisebb; ezt Pados oltár helyének véli. Legnagyobb a harmadik délről kezdve, és ezt óriási műnek lehet mondani, mivel mind magasságra, mind kiterjedésre nézve bizony legfeltünőbb.

Ezen halmok ketteje a méltóságos uraság költségén több úr hozzájárultával felásatott Pados és egy mérnök úr felügyelete alatt. Vezetőm szíveskedett az ásás minden egyes mozzanatára figyelmeztetni; a mennyit lehetett, még az óriási hamvvedrek töredékeiből gyűjteni, összeszedtem, és így iparkodánk a falutól délre fekvő érdekes Tatárhegyhez jutni.

Megvallom, miszerént áhitattal váltam meg ezen néma, századok, tán ezredek óta háborítlanul az erdő közepén nyugvó, s kíváncsiságunkat mind inkább ébresztő halmoktól. Semmi betű, semmi érthető jel nem mondja, kik aluszszaék itt az örök álmát, vagy mely fajhoz tartozhattak? Valjon, itt volt-e tartósabb tanjáruk, vagy csak halottaikat jöttek-e ide eltemetni? — Milyen lehetett akkor ezen vidék tekintete, milyenek lehetének azon szertartások, melyek alatt ezen roppant nagyságu halmok keletkeztek? Ezek és ilyforma kérdések merülnek föl mindannyiszor előttem, valahányszor ily halmok csoportozatai közt állok.

Ha az ugynevezett Kunhalmok, mint egy földünkről majd minden nyom nélkül eltűnt nemzedék érthetlen maradványi, annyira képesek kíváncsiságunkat ingerelni, lehet-e kevesebbé csodálnunk a Tatárhegynek keresztelt homokszikla torlaszokat, melyek a Csurgó előtti völgyben délfelől emelkednek. Ezen sziklák, melyek oly feltünő keménységűek, miszerént a vaspályai munkákhoz épen nem találtattak alkalmasoknak, elszigetelve fekszenek e tájon a mindenhol uralkodó mészkő között, és azoknak északfelőli sűrűbb előjötte, fölületük habosan kívájt huzásai vi-

lágosan mutatják, mit Pados barátom hosszabb vizsgálat után elég szakavatottan állít, miszerént ezen óriási sziklatömegek csak egy északról letóduló ösvilági vizár hőmpkövei lehetnek. Ezek alatt terjed el lassu szétmállásuk hasznos terménye a legfinomabb, és a vidéken az építésekhez legkeresettebb homok, melyből most is több szekér megrakodott.

Barátomtól nem csak igen szép kövülepéldányokkal, hanem egy óriás hamvveder részletével is megajándékozta, és szíves gazdám családjától hálás érzésekkel elbucsuzván, még azon délutánon indultam szép csendes esőben a szomszéd hegyről távolban látható Isztimérre.

VIII.

Isztimér. Nincs Extrazimmer. Templom omladék. Ispotályos lovagok. Mély vizmosások káros volta. Hegymagaslat. Zengő haraszt. Untató táj. Sovány virányzat. Kilátás. Tudományos műszerek hiánya.

A néhány nap előtti esők annyira kimosták vala az utakat, hogy főkép a kiválólag agyagos hegyoldalon csak igen lassan mehettünk, azonban a hely közelsége miatt még elég korán beértünk — a boráról egész vidéken elhírhedett — Isztimér mezővárosába, és a szegényesen kinéző vendéglő előtt megálltunk. Azon kérdésemre, kaphatok-e különszobát? azt válaszolá a korcsmáros, hogy nincs Extrazimmer. Mit volt mit tennem, — újra kellett az országos vendégszeretethez folyamodnom, és az igen szíves helybeli esperes és címzetes kanonok urhoz betérnem. Az újabb diszes templom megtekintése és a harangok vizsgálata után az előbbi kerítése közt álló kisded egykori egyház romjait szemléltem meg, de néhány oldalát szegélyző faragott kövön és egy párkányzott római tégladarabon kívül, mely a terméskő között figyelmemet igénybe vevé, semmi érdekest sem találtam. Hallottam ft. kanonok urtól, miszerént a kis templom alatti sirboltban, mely most pincéül használtatik, egy lovag csontvázát találták fegyverzetével együtt, — sőt itt hajdan a nép mondája szerint ispotályos lovagok székeltek volna. Ennek bizonyos nyomát nem találtam ugyan, azonban tény az, hogy a Gúth család, — melynek nevétől tán a manap Sz.-Tamásnak ne-

vezett falucska egykori nevét kölcsönözte, — egyik tagja János a fehérvári keresztes vitézeknek praeceptora vagy is főnöke, a csatai remetéknek a bodajki erdő egy részét ajándékozván, a fehérvári keresztesek ez ellen tiltakoztak, sőt történelmi kútfőkből bebizonyítható, hogy e vitéz barátok Isztimér miatt sokat perlekedtek.

Átmentünk a sekrestyébe, hol kanonok ur legnagyobb készséggel mutatá az 1611-ik évből való miseruhát, melynek tükre violaszínü bársony s aranynyal gazdagon van hímezve. Alsó részen egy nemesi cimer látható; ennek sisak takarója bélése sárga és violaszínü, közép vértje felső s egyenesen elvágott harmadában violaszínü mezőn jobbra futó arany oroszlánt, alsó része kék mezőn három álló képét mutat. Az első és harmadik szelet kétágu farkkal bíró, álló, nyelvét kiöltő koronás sárga oroszlánt kék mezőben, míg a második és negyedik szelet három fektentes szelement mutat, köztük a két szélső fehér, a középső szürkés. A jobboldalu sisakból emelkedik két kiterjesztett szárny, melyek közül a jobbfelőlinek közép szelvénye kék, a két szélső sárga, — a bal szárny egészen fehér. A bal koronás sisakból felnyulik két feketés bivalyszarv, köztük itt egész arccal egy koronás hosszú sörényes oroszlán szemlélhető két első talpával a szarvakhoz kapaszkodva.

Másnap, azaz aug. 18-kán, korán reggel indultam, még mindig borús időben bebarangolni a sok változatosságot ígérő vidéket. Szándékom volt az előtttem elterülő délkeleti, Palotáig nyúló hegyláncot átkutatni, s estve felé a völgyön át Kutinak visszatérni. Átszelvén a közelfekvő gúthi (sz.-tamási) határ szántóföldjeit azon reményben, miszerént az új szántás után sikerülend valami érdekes cseréptöredéket fölfedezni, elértem egyikét azon mély vizmosásoknak, melyek e tájoni hatalmas agyagrétegekben oly gyakoriak, és a gazdászattól sok ezer holdat elrabolnak.

A ki tudja, mily könnyű az ilyen pusztításoknak kezdetben sokszor csak egy szalmakévével, vagy egy vesszőnyalábbal elejét venni, csodálkozni fog apáink kárhozatos hanyagságán, kik a záporok miatt magasabb helyeken földjeiket elvesztvén, okai, miszerént alsó szomszédjaik virányzó telepítvényeik gyakran az iszap által hasznavehetlenekké tétetnek. Ezen károkat gyökeresen elhárítani épen oly érdekes feladata lehetne a gaz-

dászati egyleteknek, mint a futóhomoknak már egy század óta tervezett, de még eddig kevés helyen keresztül vitt — megköltése. Reméljük azonban, hogy az üdvös tagosztály általános életbe lépése után tulajdonát mindenki jobban becsülendi; ám-bár az ily nagyobb kiterjedésű javításokban utóbb is csak a köz-akarat, a közös munka segíthet; s így jövőre is csak a józan elismerés és hatalmas összefogás által leendő elérhető az, hogy az egészen használatlan területek a művelésnek, a közjónak visszaszerezetessenek.

A sok felé elágazó több ölnyi mélységű vizmosáson, mely vagy két ölnyre terjedő mész-kő-torlaszokon kívül semmi érdek-est nem nyújtott, felértem a nem csekély kiterjedésű magaslatra. Ennek északi szegélye ritkás cseressel és terjedelmes szántó-földekkel ékítetik, míg legteteje majd kizárólagosan, éles kövecsü pusztaként egyhangulag nyúlik el minden irányban. Ipar-kodtam azért a harasztokon keresztül a tulsó ereszkedőhöz jutni, remélvén, miszerént ott egy meglepő környékkép fogja fáradal-mimat jutalmazni. Utközben itt hallottam először az idén a vir-gonc cinkék cserrenéseit, míg a hasznos harkályok füttyürészé-sükkal és a fatörzsök hol közelebbi, hol távolabbi kopogtatásuk-kal élénkíték a néma erdőt; miközben a rejtő bokrok közt biztosan nyugvó nyulak, nem egyszer ugrottak fel egy pár lépésnyire, a mentő távolt keresendők. Az állatok e közelrei bevárása eléggé bizonyítja, miszerént ezen magányt még a nimródok is csak el-vétve látogatják, s így természetes, hogy itt embertárssal ta-lálkozhatni igazán a véletlenek közé tartozik. Sokáig ballagtam, míg végre a mindinkább ritkulni kezdő fák közt a várt kilátás reményével kecségtetvén magamat lépteimet megkettőztetém. Azonban itt is, mint már sokszor életemben, nagyon csalatkoz-tam, mert kiérvén a tisztásra észrevettem, hogy előttem az előbbinél sokkal tágasabb róna emelkedik.

Barátom! itt honol ám még a borzasztóan untató egyfor-maság! — Előttem a végtelen pusztá gyengén hullámzó végvo-nalai látatlanul folynak össze; mögöttem ugyanazon jellegű kép-terül, csak hogy fölötte egy keskeny, sötétben kékellő szalag — melyet a távol Bakony erdei képeznek — terül el; jobbra balra lélekölő sivatag, melyen még az alföldi pusztáinkon mutató-ujjként meredő kútágas sem emlékeztet emberi telepre; itt nincs pont, melyen szemed megnyughatnék, itt nincsen változás, mely

lelkedben gondolatszikkra gyujthatna, itt elhagyatva állsz, mint a végtelen sik tengeren, itt éhen szomszár halhatnál, ha ennek is mint mindennek határa nem lenne.

Az egyforma szürke, kevés gyönyört nyújtó égről, mely még ábrándszerű felhőkkel sem mulathata, levetém szemeimet a szegény mezőre; és mit láttam? lábaim alatt félekenyen kúszó, sárgás tekintetű elnyomorodott verőfényes növényzetet, a rendkívüli forró nyár mostoha gyermekeit; és itt-ott a távolban egy-egy alig látnyi magas árva bokrocskát. Igen, hogy itt egy eltévedt fecske a földtől néhány arasznyira szélsőbességgel elröpül, hogy ott egy elkésett pillangó a sárgálló cistus boglárján szárnyait mintegy fáradván csapdossa, hogy egy-egy darázs dongását körülöttesd hallhatod, hogy a Flóra kedves családjából egy szerényen hunnyászzkodó gypsophilát, a digitalisok és eryngiumok aszott kóróit a földön terpeszkedő teucriummal láthatod: ez mind az, mit a szomorú helyen a különben oly pazar természet kifogyhatlan kincseiből itt számodra fenntartott.

De mit hallok a távolban? egy legelő csorda kolompjait! — indulok a hang után, és végre a dombra felérve látom az iszka-sz.-györgyi gulyát a kellemetlen reggel hidegében testét alig fűdő rongyok miatt didergő, körülbelül nyolc éves pásztórával. Jól esett a gyerkőcével találkozhatnom, mert ezen roppant pusztában egyedül mi valánk az emberiném képviselői! — Azonban változott a kilátás; mert a messze láthatár szélén előbukkant a meredek Csókavár, Szegő és Csákberény helységek; közelebb fehérlett Csurgó több ismeretlen szőlőhegygyel, rétekekkel, földekkel, míg Fehérvárt a láthatár sűrű párája közt csak gyaníthatám. Távoztom előtt még egyszer visszapillantván egy barátságos „isten veled“et küldék a csurgói kastélyba, nem is sejtődve, hogy barátommal nem sokára véletlenül találkozandom.

Igaz, miszerint ezen kilátás magasságát tekintve éppen nem érdemli a fáradságot; — de más a csúcsos hegy teteje, mely az alatta elterjedő édent köröskörül szabadon kilátja, — más a szélesbedő magaslat, mely laposságával az alatta elnyúló tájképet félig eltemeti.

Azonban akármily kevés bájjal tündöklék az általam rajzolt kép, reám nézve és tán egész hazánkra nézve érdekesebbé válna ezen kalandozás, ha járás-kelésemet holmi tájékozásokkal, magasságmérésekkel, a rétegek irányai- és esései- észlelésé-

vel köthetem össze. De nem maradt választásom : vagy az elég drága eszközöket kellett volna saját erszényemből vennem, és őket nézegetvén szépen otthon maradnom ; vagy, minthogy semmi intézettől sem kaphattam kölcsön a szükséges készletet, csak amugy műkedvelőképen utaznom és mind azon érdekes észleletekről, melyek egy cseppel sem kerültek volna nagyobb fáradságomba, lemondanom.

IX.

More patrio. Minek az a nagy tudomány? Szájhöcsk. Iparhoz Magyar! Reméljünk ifjainkban. A tudós tekintélye és nyomora. Al- és felföldi tanácsos. Változik a táj. Tömör és kagyós mész különbsége. Csóóri kövületek. Nagy urak vendégszeretete. Sár-Pentele.

Kedves Barátom!

Indultam tehát szépen, mint igen sokan, more patrio — és minthogy a baleset még azt is akará, miszerént delejtűm is elromoljék, egyedül parlagi szemlélődésekkel foglalatostkodtam, sajnálván, hogy ezen kellemetlen utat még egyszer meg kell tennem, ha t. i. hazánk áldó nemtője megengedendi, hogy kedvezőbb körülmények közt elegendő készlettel láthassam el magam.

Nem is kétlem, lesznek, kik majd mondják: minek is nekünk az a szerfeletti tudomány, minek az egyes csúcsok, helységek magasságát tudnunk, ismernünk? Ellehettünk nyolc száz évig mindezek nélkül, és volt idő, mikor nagyaink legnagyobbjai olvasni, írni sem tudtak, és mégis elismert dicső nemzet valánk! — Vannak olyanok is, kik túlbizakodólag állítják, miszerént úgy is már a művelt nemzetek színvonalán állunk, sőt félvad szomszédinkat már jóval el is hagytuk, mivel okoskodásuk szerént már nem csak kés- és villával eszünk, sőt kendőt használunk, frakk- és laktopányban járunk; kik semmi alapos tudománynyal nem bírván elégségesnek gondolják, ha a bámész csoportot tele torokkal szórt semmiségeikkel ámitják. — Barátom, ha ezek műveltségünk forrpontjai, akkor nem tagadom, hogy rohanva haladtunk. De ha a jótevő, örökítő szellem útján akarunk a többi nemzetek után indulni, ne nézzünk

hátra őseink dicső tetteire, melyekhez nem járulhattunk, sőt melyeket mivel méltán nem követjük, mint örökös titkos feddést kell tekintenünk; hanem főtörekvésünk legyen az, miszerént okszerű ipar, lankadatlan és fáradságos tanulmányok által biztosítsuk az eldödinktől reánk maradt díszes örökséget — a munkás-ság, becsületesség és lovagiasság szellemét. Itt van azon tér, melyen haladásunkban senki sem gátolhat, honnan senkitől le nem szoríthatunk.

De mi történik ezen az egy szabad téren, melyen jövő dicsőségünket megalapíthatjuk, életrevalóságunkat bebizonyíthatjuk? mikép készül a fiatal nemzedék — fáradalmaink egyedüli jutalmazására — önnön fenntartásunkra? Ha őszintén kell szólnom, kénytelen vagyok megvallani, hogy ügyes dandyink, a kedves szélesapók és nagyszájú honfiak rajkint szállongnak szélében a hazában; de ilyenek voltak is, lesznek is; — a sok füstcsinálás semmibe sem kerül, és egy ideig vele el is ámíthatják az embereket; de ma már még a nép is annyira beletolja mindenbe orrát, hogy tetteket követel, és azok, nem pedig az üres hang után itéli ám a jó hazafit. Ne véljük tehát, miszerént imádkozott hazánk irányában minden kötelemünket teljesítettük, ha annak édesen hangzó nyelvét beszéljük, vagy tán a nem magyar ajkú nemzeteket lenézzük. A munkásság és ernyedetlen szorgalom terén virul nekünk az elismerés koszorúja, csak ott lelhetjük fel az önbecsülés díját; — az álműveltség pedig és az önámítás csak homályosítja általánosan elismert nemes jellemünket.

Most tehát, midőn nincsen többé és nem is leend hamarjában hadi történetünk — mert nevetséges lenne, mint apáink korában, más nemzetek hódítására indulni akarni — most midőn a szónoki és jogi tudomány kisebb körre szorítatott; — most mondom, ha nem akarjuk, hogy más nemzetektől nagyon is elmaradjunk, vagy az álpolgáriasodás mindent elnyelő örvényében örökre elmerüljünk, nem azt kell kiáltanunk: tengerre magyar! hanem a könyvekhez, a gépekhez, az ekéhez — magyar!

Mondod, hogy szavaim nyom nélkül hangzanak el! — Meglehet, de nem hiszem, mert ismerem nemzetem jobb felét. Az igazság utat tör magának, ha mindjárt nem azon pillanatban is. Fáj mikor szennyes képünk elébe tükröt tartanak, — de azért aztán a foltot mégis csak letöröljük. Ébredni fog az ifju nemzedék, melytől jövőnk függ. Hadd pihenjen egykor azon lombok

árnyában, melyeket számára ültettünk; — hadd büszkélkedjék azon hirnévben, melyet szeplőtlen örökségül hagyandunk neki; nem a harcias babér, hanem inkább az üdvhozó olajág legyen boldogító osztályrésze. Míg mi részünkről mindent megteszünk, úgy hiszem joggal megvárhatjuk tőle, hogy a létrehozottakat csonkítlanul tartsa fel és védje meg; nehogy gyávasága miatt megvetnünk, vagy tétlensége, és tudatlansága miatt pirulva kelljen eltagadnunk.

Jól tudom, hogy széles e hazában nincsen táj vagy hely, hol előítéletekkel nem kellene küzködnünk, és ámbár meg vagyok győződve, hogy nincsen gazdagság, rang vagy tekintély, melynek általánosban és föltétlenebbül kényszerülnénk hódolni, mint a valódi, nem üres hangban álló — gyümölcsöző tudománynak; — mégis vannak, sajnos esetek, nem épen a buta nép, de a műveltebb osztályok, többször a nép képviselői közt is, kik azt, mijök nincsen, becsülni nem tudván, épen csak annyiba veszik az államban, mint a művelt házban a zongorát, a pompakönyvtárt és a whist-theát. Ne tudj zongorázni, ne nyisd ki soha könyves házadat, löj bakot bakra a játékban, az mit sem tesz; csak meglegyenek az említett butorok; láss magadnál nehányszor játszó társaságot, és nóbel ember, telivér gentleman vagy. Így ítél a világ! — Lépj fel szerényen a körökben, és nyeld le észrevétel nélkül a sok badar lélekölő csevegést, ne vesd fel fesztelenül lábaidat a pamlagra, vagy asztalákra, ha mindjárt nők társaságában lennél is; ne beszélj olyanokat, melyek egy férfi arcára is pirt készletnek; — szolgálai lélek, ügyetlen szobatudós, bárgyu kamasz vagy. Így jutalmaz a világ!

Ezek nem annyira szomorítók, mint ha a tudományos ember anyagi állása meghatározását tekintetbe vesszük. Tudjuk az iparosnál, a kézművesnél sokszor a munkásság mellett a szerencse is vet valamit a latba. A tudós jövője előre van mindörökre meghatározva. A mint pályájára lép, ismeri már non plus ultráját. Ha író: mily soványan díjaztatnak legelmésb, legremekebb cikkei? s míg utánnuk a könyvkereskedő hízik és gyarapodik, addig a tudós alig tenghet szerény szobáskájában. Ha tanár: főkép a vidéken, bir-e annyit takarítani, mint valami hotelben egy még a betűt sem ismerő, s maholnap háziurra vergődő mindenese?! — Hát a városiak? — ezekről nem szólok! Mert kevés az, ki saját tűzhelyre szert tett volna, bár éjjelét nappalát

a múzsáknak szentelé, — kevés találatik, kinek többnyire számos családja nem kényszerült volna holta után véres veritékjével szerezni kenyerét.

De ez mind semmi, — van a tudósnak bensőbb s pénzen meg nem szerezhető élvezete, és azon titkos öröm, hogy ő láthatlanul, elismerés nélkül dolgozik közvetlenül a haza virágzására.

Nem zárhatom be leveletem anélkül, hogy a tanári életből egy pár adatkával ne szolgáljak. Nem rég kaptam egy ős magyar városi tanártól levelet. Szó volt a tanácsban a reáltanárok — kik, mint jól tudod, csak egyedül az iparosoknak szentelik életüket — fizetéséről. A méltányló tanács 600 pforintnyi díjt tervezett a tanárok számára; midőn egyik tanácsos ellene kikel azon okból, mivel ezen összegben három legderekabb bérest fogadhat a nemes város. Bár fulladtál volna zsiros bundádba, hon-szégyenítő! ki tán csak akkor tartod magad valódi magyarnak, ha tarhonyás sülted mellett gulyád vagy ménesed közt heverészhetsz napestig.

De nemcsak az alföldön vélekednek így a tudományokról. Ismertem tanárt, ki egy város diszkertjében fűvészi csoportokat ültetett, ezeket táblácskákkal kijelölván azon örömben részesült, hogy az emberek mint a raj körülvevők és tanulmányozák a szerény ültetvényt. A tanár magán-órákon szerzett pénzével fizette a kertészt, és lelkes diákjai segítségével tisztogató és munkálja vala ültetményét; s íme jön egy bölcs tanácsos és kiveti, hány marék szénával termett volna több a tudomány kedvéért elfoglalt téren, és mennyi vagyonhiányt hoz a városnak az egy-két ölet elfoglaló fűvészkert!

Vannak városok, hol a sok magánérdek és az álpolgárosodás butító lovagjai miatt a közjó épen nem mozdíthatatik előbbre; — ezen érdekek mellett elnémul minden legvilágosb bizonyítgatás; — ezek teszik azon mázsányi nehézségeket, melyek miatt a valódi műveltség terén még igen sokáig — adja isten, hogy ne örökre — nem fogunk férfiasan előléphetni, hanem hasán csuszó csigaként vánszorogni.

Engedd meg édes Ferim, hogy levelem elnefuttatásával tán untattalak is, — de hidd el, nem tartóztathattam tollamat azt sietve papírra vetni, mivel szívem tele van. Mért ne szólnunk néha egy komoly szót az annyira kívánt haladásunkról és

annak akadályiról, mikor a tréfának, az élnek, az időölésnek sokszor könyvtárakat szentelünk!

Igérted, hogy leveleimre észrevételeidet nyilvánítandod; kedves dolgot teszesz, nem csak nekem, hanem — ismervén terjedelmes olvasottságodat, bő tapasztalásodat és a gazdaszat és tudomány terén gyakorlatilag bebizonyított tiszta honfiségságot is — minden kétségen kívül az olvasó közönségnek is, ha a megpendített eszméket felvilágosítod, a hiányokat pótolod, vagy tán egészen új, jobb és üdvösebb gondolatokkal lépsz fel.

Utamban továbbad is mindig délnek tartottam, míg egyszer a magaslatra feljutván, a lábaim alatt kezdő hosszú völgy mélyéből fejezlő sziklatömegeket láttam. Ugy tűnt fel előttem azon mozdulatlan csoport, mintha egy nagyobb társaságban a hátulsók az előttük ülők vállaira támaszkodnának, míg a harmadrendűek felágaskodva ezek fejei közt — a lélekzetet elnyomva — az előttük tátongó mélységben valami bámulatos látványt kísértek volna.

Tarisznyám mennyire az élelmektől lassankint már megkönnyebbedett, annyira telt minden léptemmel érdekes földtani darabokkal, hogy a járás nem csak a növekedő teher, de a csizmarontó éles kavics által is mindig nehezbedett, míg a legmagasbik gömbölyded csúcs tetejére fölértem.

A tömör mészküalakja is egészen eltérő a kagyós mészkü idomaitól. Míg ez, mintegy tornyos várfalakat képezvén, pártázatos ormokkal emelkedik, és a földbuvárok országutjaira — a vadzuhanyok ágyaiba — roppant tömegű omladékait hajtja, addig a másíknak oldalai kevesebbé festőiek, sőt mondhatni mindenképen kisebbszerűek. Itt többnyire gömbölyített kúpokkal találkozunk, melyeket a lassu elmálás lapított, — oldalaik az esők működése által ráncosak, vagy a záporok által élesen karcoló darabjaikból összehordott gurdók mintegy óriási sirok emelkednek, melyek mindegyike szomszédjaitól egy mély vizárok által választatik el. Nincs itt sehol is házníi kötuskó, mint azt Bakony egyéb völgyeiben gyakran találni lehet, de annál érdekesebb a hegyek-völgyek eredetét kicsinyben, a természet folytonosan nyílt műhelyében, meglesni. Az utolsó záporok felhasíták az évezredek óta készülő dombokat; a keskeny és csekély mélységű csatornákból legördültek a borsónyi egész maroknyi, részletenkint már a folytonos surlódás által gömbölyített, töredékek;

ezek alantabb feltöltetnek, és a keskeny fehérle szalag mindig jobban szélesbedik, mennél hosszabbra nyújtatik, míg alant közel a völgyhez tenyéralakura változtatván, azon túl a hegyeket mintázó ujakra oszlik, a köztük maradó mélyebb térségek pedig a völgyeket képezik.

A kúpidomu csúcsról, sarkaimon lecsuzván, a sziklák nyílása közt csak eléugrának — itt is mint mindenütt dombok oldalán ama jellemző keskeny és egyenközű gyalogutak készítői — a csóóri uraság birkái. Emberséges pásztoruk mintegy megdöbent engem tarisznyámmal, kalapácsommal oly helyen látván meg, hol ilyenféle vándorral tán soha többé nem fog találkozni. Tőle hallám, miszerént a nyílás közt a távolban látszó helységet Kis-Keszinek hívják, és hogy jó kis óra alatt Csóórban lehetek.

A nap kétes korongja már fejem fölött állott. Leszálltam a völgy talapzataig és tekervényes utja mentében ballagván, egyedül a balra mereven felágaskodó sziklákon vigan tenyésző fűfü sárga bojtjaiban gyönyörködém, míg jobbra a hatalmas agyag-telepeket díszíték a szép cserfák csipkés lombjai. Mintegy fél óra alatt kiértem az érdekes völgyből, melynek kezdetén az örök gyanánt felállított széles rétegu, óriás fogu sziklatömegeket bámultam.

A csóóri földeken keresztül menván, találtam néhány ódon-szerű edénytöredéket, és a mindenfelé elterjedő mosások rétegeiben számtalan Nerinea, Melanopsis stb. csigafajokat, melyek közt az előbbieket még egész eredeti színükben díszlenek. Már két óra volt, midőn az országut melletti vendéglőbe értem. Természetes, miszerént az ebéd csak maradékból állott; de azért fűszerzé azt az éhség, és a háznál talált — különben szállodáinkban oly ritka — tisztaság. Nem késvén többet, mint a menynyi időt egyszerű asztalom igénylett, átmentem a kath. lelkész urhoz, kit azonban otthon nem találtam. Innen egyházi érdekes-ségek után kémlelődvén, fölkerestem a derék református lelkész urat, ki egy érdekes kelyhet és szép számú régi pénzt is mutatván, a nm. Marich uraság kastélyába kísért fel, hol a tiszt. úr segítségével néhány, régiségre vonatkozó, adatot jegyezhettem.

A kastély egyik melléképület falában álló római, hosszú ruhájú, fejnélküli szobor és a híres fehervári templomból ide hozott két granitoszloptöredék eléggé jutalmazák fáradságomat;

míg a nagyméltóságú uraságok megtudván az udvarban való létemet, ősi magyar szivességgel behivatának, szememre hányván azon bizalmatlanságot, miszerént mindenkinek nyitva álló küszöbüket elkerültem. Igaz, hogy senki sem nyerhet oly könnyen tisztelőket, mint nagyjaink, ha azt átalán tenni akarják. Egy barátságos szó, egy leereszkedő mondat elég, hogy bennünket rabjaikká tegyenek. Ha valahol, itt épültem nméltóságú volt főispánunk és köztisztelőben álló nagy nevű veje irántam tanúsított legkegyesb fogadtatásán. Az igazán nemes mindent nemesít, és a hol a házi úr kegyes és leereszkedő, elénkbe repülnek ott az egész ház szívei.

Sajnáltam, miszerént az idővel annyira kellett fukarkodnom, hogy a főuri-család bájoló körében legalább egy napot nem tölthettem. De hallván, hogy Sár-Pentele csak egy ugrás Csóórhoz, és a jó kedvéről és páratlan szivességéről ismerős helybeli lelkes, egy más tudós pappal, — kinek ismeretsége után régóta vágytam, — ifjúkori barátomnál mulatnak, indultam Pentelére, Isztimér helyett ottan barátom karjai közt kipihenendő. Elkészünk, mert a vendégek más uton tértek Penteléről fáráikra; de azért Jóskám utazótársammal, a csóóri tiszteletes urral, legszívesben fogadott, és éjfélig széle hossza nem volt a husz év óta nem közlött történetek elbeszélésének.

A díszes paplak, a legkedélyesb humor — az ifjúkori emlékek — és azon őszinte fesztelen fogadtatás, melyet csak gyermekkori pajtásnál várhatunk; de mégazután a fűvészi kincsekkel kínálkozó Sárrét, a szomszéd lelkészeknél némely római régiségekre való kilátás, és Székes-Fehérvár — hazánk legrégiebb korából fennmaradt ereklýéivel — közelsége megigérteték velem, miszerént a vaspálya megnyitása után Sár-Pentelét tűzöm ki e vidékeni kutatásim főpontjául. Remélem, hogy elég hosszú fogakat csináltam neked is kedves barátom; neked csak akarni és helyettesről kell gondoskodnod, és közös lesz örömünk, kettős a nyereség és örvendetesb hajdanta a kellemes kirándulásra való visszaemlékezés.

X.

A kedves pap. Mint fogadja a magyar vendégét. Sáros kutatás. Rosz utak. Szerencsés földülésre való kilátás. Csernye. Késő érkezés. A puskás háziúr. Sz. István napja. Veszedelmes gyanú. Fűvészekhez való intés.

Mig barátom vászoncelédjei a rokonsereg gágogási közt bucsuzó libákat nagytereméjű kosaraikban a fehérvári hetivásárra fejeiken szállítani készültek; mi is — felébredvén a szokatlan kevés hangváltozatú versenyre, — elkészültünk a tovább utazásra. Szives gazdánk látosai viharebességgel vivének Csóór felé. A helybeli lelkész ur még templomban volt, midőn csinos udvarában leszálltunk Volt bánat, és szemrehányás a tegnapi tévedésért, de fénymáznélküli öröm is a mai találkozásunk miatt a fiatal kedves plébános ur részéről.

Mondhatom, akármily érdemeim lennének kitünő barátságára, szivesebben, őszintébben soha sem fogadhatott volna. Ha tehát akarod tapasztalni más házánál, — mert hiszen Te sem nézed ki vendégeidet a házból — mit tesz amugy igazán nyíltszívéleg magyarosan fogadtatni, lepd meg egyszer a páratlan kedélyű csóóri papot, ott leled meg mint fűvész, ha nem is — hála a jó égnek — unicumját, de bizonyosan legdíszesb, legkedvesebb példányát az ősi magyar vendégszeretetnek. Ilyennek képzelem a romlatlan, keveretlen magyar fajt!

Egyébiránt mi különös van abban, ha valahol barátinktól, ismerősinktől örömmel fogadtatunk, hiszen ez a mindennapiságokhoz tartozik; sőt nem neheztelne-e a magyar ember, ha barátinál kevesebbé ropogtató átkarolással, a reménylettnél hidegebb kézszorítással, vagy — a hol dukál — csak amolyan köteles csókkal fogadtatnék? — ha az egész háznép legvidámabb arccal eleibe nem futna és a kedves ebekskók serege örömében egészen össze nem sározná? — Vagy nincs-e az nálunk napi renden, hogy a kedves vendég heléptével — minden titkos jel nélkül — mintegy az illem parancsából hozzák a bort, sültet és kalácsot? Lesheted másodszorra azon vendégedet — felteszem, hogy magyar — kit csak akkor kínálsz csemegéiddel, mikor már elindulandó kocsijára ül, vagy ki észreveszi, hogy csak

akkor derül fel arcod és kezdesz szabadabban lélekzeni, midőn a bucsuzáshoz készül!

Te sem csodálod tehát ugy-e, ha ismerősid közt — mint illik, és nálunk kell is, hogy legyen — még szent a vendég-szeretet, apáink legdicsebb hagyománya! — szívesen fogadtatol; de ha valahová, hol senki sem ismer, mint igénytelen vándor belépsz gyalog, porosan, inas, de még podgyászshordó nélkül is, mindenedet kis tarisznyádban magaddal hozván, és azt sem kérdezik, ki vagy, honnan jössz és hová mégy; csak azt lássák, hogy magyar vagy, és úgy fogadnak, mint testvért, mint régi ismerőt, — úgy hiszem, hogy az ily fogadtatás örökre mint kedves emlék lebeg szemed előtt, és oda máskor is szívesen betérsz.

Eljött velem kedves papom — inkább mondom, legujabb lelki barátom — a templomba, melyet a Nedeczky-család csinos, de újabbszerű — reám nézve tehát érdeknélküli — sírkövei díszítnek; összekutattuk a szentegyház minden zegét-zugát, felmászott velem a torony szűk haranglába közé, kijött a nagy sárdacára a falun kívüli mély szakadásba. Találtunk egynehány legujabb képletű szép csigát, de még többet remélek, ha a kutatás új avatottja kirándulását, mint ígéré, folytatandja.

Örömünk éppen oly rövid vala, mint találkozásunk hirtelen és váratlan. — Siettem vissza Isztimérre, és a nagy sár miatt szekeresem legrövidebb uton vitt át — minden nagyobb érdekű eredmény nélkül — szállásomra. Alig válthatván fehérműt, az előfogat legnagyobb készséggel állott elő; és én legszebb visszaemlékezésekkel a fehérmegyei igen tisztelt lelkész urakra, Veszprémmegyébe iparkodtam.

Estvére hajolt már az idő, midőn a főtisztelendő kanonok úr legszívesb szerencse kívánati közt az isztiméri kopár magaslatról északfelé indultam. A rossz utak gátolák a gyorsabb haladást, felhasználtam a drága időt fuvarosom fartatására, helylyel közel az alig fújó párákat megállítatván, és a hallottakat naplomba feljegyezvén. Azonban a gyóni határban már annyira reánk jött a sötétség, hogy irni nem láttam. Elnémultam tehát és elmerültem a legkülönbözőbb gondolatokban, de mindig csak előtérre tolongottak a híres cserneyi márványbánya, — melyről már egy év óta ábrándoztam — holnap saját szemecimmel látandó csodái. Már egészen a hegyek mögé bujt a borús nap utolsó

fényparánya, midőn a gyóni ereszkedőhez értünk, s kocsisom gyermekded együgyűséggel mutatá a mélységben azon helyet, hová családjával körülbelül egy év előtt lehömpölygött. Le akartam szállni, mert már elégszer volt szerencsém életemben ily veszedelmes tréfában részt vehetni; de ő egész jószívűségével avval nyugtatott meg, miszerént ők akkor lakodalomról tértek vissza, ma pedig estve még egy csepp iztimérit sem ivott.

Csernye szalagkint terül el egy domblánc alján. Alig van pont a vidéken, honnan az egész helységet egyszerre lehetne látni, — részleteit pedig csak úgy élvezhetjük, ha a katlanban, mely e nagy falut rejtí, benn vagyunk.

Mig a tiszti lakhoz értünk, alig láttam már kocsisomat is, oly sötét volt; pedig még 9 óra sem mult el. A házak hollétét csak úgy sejdítettem. — Igen jól tudom, hogy illetlen ilyenkor első látogatást tenni, de „a szükség törvényt ront“ gondoltam magamban, és ha őszintének kell lennem, megvallom, vétkeztem egy kissé a gazda hirneve rovására is; mert vendégszeretetéről azt mondák, miszerént neheztelni fog, ha hozzá nem szállok; hogy pedig inkább betolakodom egy tisztos család vendégszerető hajlékába, mint faluink vendéget ijesztő piszkos korcsmaiba szálljak, azt már Neked egyik levelemben, mint emlékezni fogsz, elég világosan megmagyaráztam.

Már legközelebb valánk leendő éjjeli tanyámhoz, mikor ujon tünődtem magamban, menjek, ne menjek. Hosszabb ittlétem alatt — így okoskodtam -- megtudván a tiszt úr, hogy méltóságos urasága Waldstein János gróf úr legelőzékenyebb kegyességgel ide és Palotára is meghítt, — neheztelni fog, hogy házát elkerültem. Hanem csak egy szobában ég már a gyertya, felferjem-e az egész házat? közlém fuvarosommal kétélyeimet; de ő mindig csak ezt felelé: Uram itt mindig jókor jövünk. Mondá, és már a tisztalak udvarában állánk meg. A házi úr a szomszédságban volt — a szíves házi asszony a kisasszonyokkal együtt épen nyugalomhoz készültek; — de alig mult néhány perc és az egész családot tisztelhetém a vendégszobában, még egy kis idő és kész volt a rögtönzött estebéd is.

Kedélyes elbeszélés és gyűjtött kincseim előmutatása közt lefolyt egyik óra, tán még a másik is: mert kedves körben számítja is az ember sokat az órákat?! Egyszerre csak hallunk lépteket és haza jön a várva várt házi úr segédjével, — de min

mindjárt fennakadtam — puskával kezében. Eleibe megyek és bemutatom magam; de a fogadj isten most az egyszer nem felelt meg az annyira elhírhedt magyar vendégszeretetnek, — megvallom kevésbé meghökkenem, sőt kezdtem restelleni a késő alkalmatlankodást. A társalgás sem folyt már oly fesztelenül és élénken, mint mikor a család szebb és gyengédebb felével magam voltam, — nagy nehezen csak tovább fontuk a beszéd szakadozott fonálát, míg végre az elnyomott kedv, melyet leginkább az utolsó slam-ek emlékezetére róttam fel, lassankint viszsztatért. Lefekvénk bizalmas kívánsatok közt.

Sz. István király nagy napján én tartám a kisdéd kápolnában az isteni szolgálatot, ámbár nt. sári lelkész úr — kit Bakonybélből van szerencsém ismerni, s ki azóta mint volt borzavári plébános csak mindig kedves szomszédunk marad — egészen váratlanul eljött és így kisdéd nyáját második misével is megörvendezteté. Volt Palotáról is igen kedves vendégünk, és így vigan ünnepeltük vala hazánk szent alapítója emléknapját.

Természetes, hogy egészen otthoniasnak találván magamat, minden felhívás nélkül is, meséltem eseményteljes vándoréveimből egyes vonásokat, történetecskéket, elismeréseket, adomákat. Követé egyik tréfás helyezet a másikat, a többféle zavart-okozó félreértés elmondása, mint azt a nem mindennapi jó kedv és a rendkívüli figyelmű hallgatóság igénylé és meg is érdemlé. Végre szomszédom, kinek arcából kivettem, hogy már régóta akar valamire figyelmeztetni, könyökömet gyöngéden meglöke mondván: hát ha még tanár úr tudná, hogy itt minek tartották? — Megvallom, ezen váratlan közbenszólásra megdöbbsentem, mert hiszen ruházatom eléggépen elárulhatá, hogy ki vagyok; — és ha mindjárt nem valami nagy úrnak, de becsületes embernek — és úgy hiszem, ez csak a legdíszesb cím — még mindig és mindenhol tartottak.

Házi gazdánk mintegy restelve hallgatást intett, sári jó szomszédunk titkolódzva mosolygott, nyugtalanságom és kíváncsiságom percről percre nőtt, főképen midőn észrevevém, miszerint az egész társulat kárörömben ragyogó szemeit változatlanul — zavaromon és kinlódásomon gyönyörködve — reám mereszté. Végre könyörült rajtam jobbik szomszédom, ezen zavar-gás okozója, és elmesélé sok unszolásomra a tréfás de majdnem komoly kimenetelű félreértést ilyenképen:

A mint előtte való estve szives gazdám szobájába lépett s azt üresen találá, kérdezősködött neje és leányai után; ekkor a kis dajka remegve és siralmas hangon felelél, hogy az első házban vannak; de nem tudja, élnek-e még, vagy megvannak-e már mind ölse; — gondolhatod, kedves Barátom! mily meglepetés lehete ez az áldott családapára nézve — mert, így folytatá a baljósmadár vérfagyasztó hirmondását: „már későn egy úr jött, kit ugyan nem láttam, de kinek holmijából, midőn a fuvaros bevitte a vendégszobába, szemem láttára kiesett egy ilyen hosszú — a kis leány egész hóna aláig mutatott — kétélű kés, melyet a kocsis csak hamar megint hüvelyébe dugott és elrejtett!” — Nem csoda hát, hogy a különben oly szives házi úr, kinek házánál már egyszer, mint hallám, egy furcsa szándéku vendég megfordult, ezen rémületes mesére kissé megijedt, az őrököt felhíja, s így megkettőztetett erővel és fegyveresen a legkedélyesebben beszélgetőkre ráuk ütnek.

Én igaz, csodálkoztam, hogy itt az a divat, hogy az emberek kettős fegyverrel mennek a szomszédházba whistezni; feltűnt az a hideg, mintegy kiszámított udvariasság oly emberben, kinek nyájasságáról és vendégszeretetéről az egész vidék csak egyhangulag dicséretezt mondott; de csoda-e, ha a Bakonyban egy kissé gyanúsán néznek a vendég szeme közé? Mert hol van az megírva, hogy itt csak a mázolt arcu, cifra szűrös legényeknek szabad rabolni és gégeelni? és ki tehet végre arról, ha a félig vadonban felnőtt cseléd nem annyira művelt, hogy a fűvész-ásót a gége-metsző késtől meg tudja különböztetni, mikor még a városban is elég találhatnának, ki nem tudja, mire való lehet a hosszú kés olyan úrforma kezében.

Ennyiből áll tehát a nagyhirű cserneyi támadás és zsándárok általi elfogatás hü rajza, melyet azért közlöttem veled, kedves Ferim, nehogy megtoldva és elferdítve hozzád is elterjedjen hire, mint mindenhová, merre a kedves Bakonyban vándorbotomat vivém, előttem elszárnyalt; és legnagyobb meglepetésemre terjedelmesen elmondák, természetesen kiki saját képzelődése szerint bővítve és eltorzítva, ezen rináldinirozott ártatlan félreismerést.

Mintahogy pedig Te is olyan ásófélével járó ember vagy és mindig jobb más kárán tanulni, nehogy valamivel tüzesebb házi urtól drága életed veszélyeztessék, e legyen eme meséből üd-

vös tanulságod: Fűvészkésedet mindig magadnál rejtse, nehogy — mint én még másodszor is — gyanúba essél! De erről majd máskor.

XI.

Hivatlan kísérők. Kastélydomb. Átkelési akadályok a pataknál. Hajmeresztő sziklamászás. A szabadító. Vízépítészeti mész. Fazekas agyag. Eltévedés az erdőben. Első benyomások értéke. Virány minta. Érdekes földtani tér.

Meglepetés. Evangélikus templom. A híres márványbánya.

A víg ebéd után eloszlott a kedélyes társaság. Szokásom szerént vállomra vetvén a földtani kirándulásra szükségelt eszközimmel terhelt tarisznyát, ballagtam a hegy oldalán elterjedő másod rangu utcán végig, mindig a birkás csiholó kuvaszaitól kísértetvén. Én egyedül hosszabb nyelű kalapácsomban biztam, de tán ennek dacára is rongyra szakították volna a dühös ebek ruháimat, ha szerencsémre valami pórnő nem jön épen arra és a bős ugatók hatásköreig nem követ. Nem feltűnő-e miszerént a falusi ebek csak az úrfélét ijesztik és ugatják meg?

Egy jelentékenyebb kavics-telepen keresztül oly mély hegyvágányhoz értem, mely megengedi, hogy az agyag tömegből álló domb belsejét — mintegy 8—11 ölnyi mélységig — tökéletesen megvizsgálhassuk. A nagy sár végett nem mertem a mélységbe leereszkedni, s így jó messze kerülvén, sokkal fentebb kelle ezen akadályt átlépnem, míg végre a tarlókon keresztül azon helyre értem, melyet a nép kastélydombnak keresztelt. Mindehütt hol téglá halmazokkal találkozunk, és hol a történelem az ellenkezőt be nem bizonyíthatja, várakról, zárdákról — főleg vörös- vagy ispotályos barátokéről — és török mecsetekről regél a költészetet kedvelő köznépünk.

A nevezett hely akármiféle ilyen épületnek, igen alkalmas lehetett volna a völgynek egyik részén uralkodó fekvésénél fogva; de sem az apró murvával vegyes téglá- és terméskő darabokból, sem az eddig előttem ismert okmányok vagy évkönyvek-ből bizonyosat föl nem fedezhetvén, a pusztá néphiedelmet említem, mely szerént azt, hogy itt valaha zárdá állt légyen, avval akarják bebizonyítani, minthogy a domb alatt fekvő malom kö-

zelében egy ma már kiapadt halastó nyomai láthatók. Az elég meredek dombról csak hamar lejutottam a vigan kerepelő malomhoz, remélvén, miszerént onnan a közel eső gyóni vadász-lak- és a márványbányához legrövidebb uton mehetek.

Kérdezém a malom előtt álló, engem régóta kíváncsi szemekkel kísérő csapatot, mely kalapálásomra, és a letördelt kődarabok papirosba takarásának láttára — e papirosokra szoktam a helyiségeket és más érdekes jegyzeteimet lelkiismeretesen felírni — mindig nagyobbodott, átmehetek-e rétjükön a tulsó malomhoz? . . Mire határozottan tagadó választ kaptam. Restelvén az egész falun keresztül, bokáig érő sárban, majd három negyednyire visszaballagni, s bizván abban, miszerént a nép gondolja, hogy csak oly kényes és tisztesen öltözött úrnak lehetetlen az átkelés, indultam a malomréttjén egyenes irányban a vadász-lak felé.

A rétfölötte nyirkos és iszappal elöntött volt. Minduntalan csúsztam vagy botlottam, mindenhol süppedtem; több helyen nehéz táskámat előre dobván átugrottam a keskenyebb kiöntvényeken, és már mind inkább hallám a közel lévő malom árja zugását, kerekkei egyhangu tompa moráját s örültem, hogy gazdámnak dicsekedhetem, miszerént a legrövidebb uton lehetlennek vélt átkelést még is diadalmasan kivitem, midőn egyszerre a kötőfűz-berek sűrű vesszei közül kibontakozván nem csekély boszumra azt vettem észre, hogy csak most állok még a legnehezebben leküzdhető akadály előtt.

Majd ölnyi mélységű árokban hömpölygött nyilsebességgel az inkább agyagpép-, mint víznek beillő hegyipataknak egyik a mezőt minden kigondolható irányban átszelő s rakoncátlanul elöntő ága; és úgy tapasztalám, hogy a hol a partok kevésbé valának meredek, ott a nagyobb szélesség könnyebb és gyakorlottabb ugrót igényelt, a hol pedig a szélességgel meg mertem volna mérközni, ott a part meredeksége és a tulsó oldaloni sűrű fűzes gátolák a biztos átszökést. Visszamenni, és a parasztok gúnytárgyává lenni semmi áron nem akartam; nem is szokásom valami vállalatól, ha csak emberileg kivihető, a mutatkozó akadályok miatt egy könnyen visszalépni. Bebizonyítám ezt akkor, midőn mintegy husz évvel ezelőtt, egy hegymászási kísérletem alkalmával jöttem hasonló zavarba. Ki — ugyanis — a tihanyi remetelakok fölötti sziklák meredek emelkedését ismeri,

gondolhatja mily vakmerő vállalat volt nekem, onnan egyenesen a várszőlőkbe fölmászni. A félórányi kerületet sajnáltam megtenni; indítványoztam tehát a legrövidebb utat s orvos barátom, ki utitársam volt, követni ígérkezett. De még fele utját sem tévők meg, s az igen száraz, sikos füven folytonosan csúszván megbántuk merényünket; azonban a hajmeresztő uton visszamenni sem bátorkodtunk. Többször pihenvén, itt-ott botjainkat az ingó pázsitba szúrva, hogy valami legyen, mihez pihenésünk alatt kapaszkodhassunk, a fáradság miatt remegő lábakkal hason mászva inkább mint menve felértünk végre a szőlőkhez s visszanézve a veszedelmes pályára megfogadtam, hogy e merény első sikerével egész életemre beérem.

Igy jelenleg is elhatároztam magamat miszerént végső percben inkább övig gázlom a sebes folyást — bár a hűves, majdnem octoberi légben ez is veszedelmes lehetett volna; — sokáig kémleltem a helyiség előnyeit, míg végre a tán száz lépésnyire eső malom zúgóján emberalakot láttam, de bosszuságomra ez is hátot fordított. Biztam mellemben és versenyt kiáltottam valami mosonymegyei horváttal, ki komájával a harmadik határon át beszélgetett és enyelgett. — Nem tudtam elgondolni: alszik-e azon ember? vagy a víz zúgása nyomta el kiáltásomat, miután a pór mozdulatlanul maradt helyzetében? Integtettem kalapommal, fehér kendőmmel, mind hijában, — már kezdtem bánni makacsságomat, mert végre még is a hosszabb uton régen érhettem volna célomat, anélkül, hogy a falu sarán s a rétnek ezt jóval felülmuló iszapján, lócspócsán kellett volna keresztül gázolnom s ime most kelle választanom! De az egyszer még is könnyörült a sors rajtam, mert egy leányka kijövén a malomból a szendergő bácsit, ki, míg jószága a malomban örletett, magát a kerek-kek egyforma ketyegése által csak ugyan az álom országába ringattatta, felébreszté. A leányka észrevette mindjárt kalapommal mozgalmit — és megtudván átkelési szándékomat reábirá a gazdát egy erős palló elhozására, mire csak hamar az ingatag bürün átkelvén, és a gúnytól való megszabadításomért jól megjutalmazván, a szomszéd vadászlak előtt megálltam, hogy a tegnap még sötétben észrevett épületköveket egy kissé megsejleljem. Láttam miszerént ugyanazon bányából valók, mint az ácseszéri lelkész urtól muzeumunk számára küldött, legszebb kagylókat tartalmazó, mészkövek.

Az erdő sűrűje felé ballagván messziről láttam a füstgomolyt, mely a vízépitészeti mészégetők kemencéiből fölkarodott. — Ezen mésznek leginkább a fehérvári pálya-épitményeknél van keletje. Az ott magányosan heverő tót suhantól megmagyaráztattam magamnak a márványbánya fekvését, és legnagyobb nyugalommal indultam oda azon reményben, miszerént még ma kéjelgni fogok a csoda nagyságu ammonitek és orthoceratitek között, minthogy ezekről már egy év óta ábrándoztam, s legalább egy hét óta mindennap álmodtam.

Egy kis multnapi esők által szült patak medréből szedtem föl néhány pénzigét, hallván miszerént a dobosi dülön Szápár felé sok lencseidomu kövület találtatik. Ezeken kívül kaptam Weiser Béla palotai főerdész barátomtól egy érdekes cserép darabot, mely más holmikkal együtt innen nem messze ásott ki. Lassan ballagva feljutottam végre azon bekerített kutakig, hol a vidék fazékasai a legalkalmasb agyagot aknázzák. Ezek mintegy ölnyire sárga, két öllel alább pedig kék agyagot tartalmaznak; a körülöttük felhányt töltéseken köszén nyomai is láthatók. Keletfelé a kilátás és a táj szépsége nőttön nőtt és szépült — azon helyen véltem lenni, hol balra a bányához kell eltérnem. Bementem a sűrűbb erdő közé, de egyszerre három elágazó utra akadván, nem tudtam melyiken haladjak. Embert hiába vártam e nagy ünnepen, mindenki családja körében szépen otthon ült. Háromszor, négyszer is visszatértem azon helyre, honnan indultam volt — a bánya messze nem lehetett s nyomára még sem akadhattam.

Most az egyszer sajnáltam, hogy vezető nélkül indultam, mert régi vágyaim tárgya közelében kellett lennem a mészégető magyarázata szerint — s azt még sem találhattam. Sok év alatt ez egyszer jártam úgy; mert számtalanszor elmentem négy-öt órányira a Bakonyban minden útmutató nélkül csak az ügyes útbaigazítások után, melyek folytán többnyire kis terképet készíték magamnak s ennek segélyével minden hosszabb kérdészködés nélkül egyenesen célomhoz juthattam. Nem is szerettem soha ha valaki vagy ábrándim közt üres csacsogásával háborgatott, vagy saját egyéni nézete szerint a természet szépségeit akarta velem élveztetni, mivel nagyobbára csalódtam, midőn nem tulajdon öszlönömet követtem, hanem más izlése után indultam. Kinek-kinek meg vannak saját személyes nézeti, érzési;

művelési, művészi és költői foka, melyre saját körülményei szerint emelkedik — ez azután azon zsinórmérték, melynek folytán szintén mindennek kecsseit, előnyeit, hátrányait mérlegezi. Szűzen akarám tehát mindenkor azon benyomásokat élvezni, melyeket a változékony természet kimeríthetlen szépségei reám teendnek — és soha sem szerettem, ha más tán mesterkélt, vagy beteges képzelődés által túlcsigázott érzelmeit mintegy reám akará tukmálni. Mindég ohajtám, hogy remek anyaföldünk bájai szemlélésében szemeim legyenek azon tiszta tükör, melyen a természet szépségei akadály nélkül lefestetnek.

Sokat kóvályogtam jobbra balra, s egyedüli nyeregeményem volt a temérdek tövises csimpaj fölfedezése, melylyel Isztimértől kezdve itt mindenütt találkoztam. Előjött a gatyás csakkör, az itt életemben csak harmadszor talált élődi gazillat, a harangvirág több fajai, zanótok, zsályák, gyűszűsök stb. Említenem kell még azt is, hogy itt julius végével ez idén a megy — augusztus 20. pedig az ákász is teljes második virágzásban volt.

Harmadszor is visszatérvén az agyag kutakhoz, hozott a sors mentőt egy pásztor gyerekben, ki kutyáját más juhásznak eladván, hazatért. Őt vezetöül fogadván fölfelé indulánk a melári kúthoz. Az első mi itt meglepett, azon gyönyörű fehér encrinit foltok valának, melyek a vörös meszet oly szépen tarkítják. Törtem belőle néhány darabot, és balra indulva a vizmosásban jó nagy vörös és sárga opálokra akadtam; végre — mi igen nagy örömömre szolgált — hippuritekre is, melyeket tüzesen hajhászván, egy sziklához értem, mely a bakonybéli határban levő holományi rétegeket juttatá eszembe. Még kalapálok és legényem a szebb darabokat hosszuszáru csizmájába szedi, mert tarisznýamban már semmi se fért, véletlen félrenézvén, mondja: Uram emberek jönnek; egy pap, egy vadász és mások. Kövületim sokkal jobban vevék igénybe figyelmemet, mintsem hogy csak egy pillanatig is munkámat abba hagytam volna. — Nem sokára hallok beszédet, ismerős hangokat, melyek egy közös öszhangzatban üdvözlének. Pados barátom ifjú grófjaival és a tisztartó úrral feljöttek Csurgóról, hogy megnézzék a csernyei bányát. Azonban ők is annyit láttak belőle mint én, mert ámbár a szomszéd kerülő volt vezetőjük, a bányát még is elkerülték. Némileg nevettem a hasonló balsorsot; a mit találtam, arra a tudványó urfiakat figyelmeztetém; — rövid mulatás után balra indulánk

mert a bányát, dacára a beesteledésnek és az irgalmatlanul rosz utaknak fel akarák keresni. Én e napra lemondtam azon élvezetről, és rövid bucsuzás után Csernye felé indultam. Meglehetősen elfáradván s reményemben megcsalatván, későn és kedvtelenül értem kényelmes szállásomra.

Az új nap az előbbieknél egy cseppel sem volt kedvezőbb. Az egész völgy fölött a legsűrűbb ködfátyol lebegett, mi a teendő kirándulás sikeréhez igen rosz előjelül szolgált. Végezvén az ájtatosságot — az evangélikus paplakba siettem. Legnagyobb része a helységnek tót nyelvű evang. protestansokból áll; templomuk csinos, papjuk igen szíves. Legelőször is az anyakönyveket vizsgálván, néhány századunkbeli földrengéseket illető adatot jegyeztem ki Jeitteles kassai tanár ur számára, ki ezen borzasztó tünemények hazánkban történelmével foglalkozik. Bár követnék mind a lelkész urak ezen szép példát, mennyi érdekes jegyzetekkel bővíthetnék honi történelmünket. — Láttam több régi — egyházi szónoklatot és szertartásokat illető — tót nyomtatványt: 1542-ből való postillát és a Cseh testvérektől 1580-ban kiadott, mint lelkész úr bizonyítá, ritkább cseh nyelvű bibliát. Megemlítésre méltónak tartom még a karzat korlátján látható, fára csinosan festett négy Evangélista képét, ezen felirattal: Verbum — Dei ma — net in aeter — num Ps. 40; — S. Máté, János, Márk és Lukács képeik fölött.

Dacára annak, hogy az eső csak úgy lógott fejünk fölött, minthogy sopánkodtam, miszerént végre Csernyéről el kell mennem, anélkül, hogy a bányát láthattam volna, szíves gazdám még is kivitt régi vágyaim tárgyához. A bánya maga — melyhez a tegnapi utamnál valamivel alább tértünk be, s mely a vaspályai társulattól kibéreltetett, hogy innen nagy teriméjű táblákat töressen — felülmulja vala várakozásomat; mert a sz.-margiti vállalaton kívül, meg kell vallanom, még oly hatalmas és regényes fekvésű kőfejtő intézetet nem láttam; pedig hazánk legnagyobb részét bebarangolván, sok ilyen telepzetet látogattam. Ha itt némi elragadtatással beszélek ezen helyről, nem értem épen a bánya kimondhatlan kiterjedését, vagy óriás mérveit, hanem azon meglepetést, melyet a háznyi terjedelmű a sima lejtőről lehömpölygött s mozdulatlanul heverő vörösmésztablák okozának; a már félig meddig faragott dőcök hulladékai közt csak föl kell szedni a kar vastagságu orthoceratítek és kocsi-

kerék nagyságig terjedő ammonitek ritka példányait. Szünnap volt, s azért egyedül magunkra hagyatva annyit szedtünk, mennyit hamarjában fölcipelhettünk a magas lejtő szélénél álló szekérig. Végre haza siettünk, mert esőterhes fekete felhőkből fejeink fölött roppant zápor készült, és valóban alig álltunk meg az uradalmi lak udvarában, alig rakhattuk le a hozott kincseket a védő tornác bolthajtási alá, midőn — mintha a mennyei tábor bőséges csatornái egyszerre megrepedtek volna — az eső csak úgy szakadt; a rézsut hulló öreg cseppek behajtanak a sikátorból a szobába, hol kövületeimet címkékkel szorgosan ellátva papír és széna közé gyöngyöltem. Megtelt megint két közepeszerű láda. Hogy a gyanúsító ásót is a kövekkel együtt elraktam, olvasóim ha nem is mondanám fogják sejteni.

XII.

Súr. Római érmek és magyar írományok. Csatkai góth templom. Ennek sajátsága. Egy síremlék. Elszórt faragott kövek. Vigasztalás. Ács-Teszér. A veterán tanító. Jól rendezett falusi iskola. Unalmas séta. Római temető.

Kedves Barátom! Csernye oly hely, melytől a buvár azon szándékkal válik meg, hogy lehetőleg legközelebb visszatér. Az őszinte szíves bucsuzás után, még egy hosszú sovárgó pillanatot vetvén vissza kedves emlékü tanyámra, kiértünk azon meredek agyagpartok közé, melyekben évek előtt különféle régi edényeket találtak, azonban ezeknek — mint majd mindenhol — többé nyoma sincsen. A kopasz egyenlő hullámvású, agyag- és kavicsot rejtő dombok közt, melyek alja a zajló patak sarától messzire be van iszapolva és utoljára elterjedt homoktól váltattik fel, beértünk Súrra, szívből tisztelt lelkész barátomhoz. Súr anyakönyvei csak 1739-től fogva vezetettek, és eléggé mutatják ezen plébánia hajdani kiterjedését, minthogy hozzá Ács-Teszér, Aka, Szápár, Csatka és Csernye mint fiókegyházak tartoztak. A templom egyszerű és igen szép — bold. Szűz Mennyebe-menetét ábrázoló — képpel bir, mely mint hallom a csatkai egyházba fog átvitetni.

Innen a segédlelkész úr kíséretében átmentem Turcsányi Gyula ev. lelkész urhoz. Elmondván — mint valami kérő — már

százszor is ismételt mondókámat és utazásom célját újra taglalván, a lelkes pap legnagyobb örömmel vevé elő a tükörfiából — boldogult atyjának mint oroszlányi lelkésznek gyönyörű régi érem hagyományát. Oly szépek valának ezen darabok, hogy azokat elkérni a világért sem mertem; annál meglepőbb volt azért az önkénytes ajánlat, melyért tárunk látogatói a derék honfinak örökre köszönettel tartoznak.

Két régibb magyar irományra is akadtam. Egyiknek kelte: Kűszeg 1668-ban s tartalma, folyamodvány aziránt, hogy lehessen az egyedi gyülekezet számára szedegetni; a másik — ha jól emlékszem — Torkos superintendenstől való, melyben a lelkész urak a pietismus elleni óvakodásra szólítatnak.

Életveszély közt másztunk fel itt is az ingatag és alattam csikorgó lajtorjákön a toronyba; de sem a kilátás, sem a hangok felirási nem jutalmazák ebbeli nyaktörő fáradságunkat.

Sokat hallottam a csatkai régi templomról s azért siettetvén az ebédet, segédlelkész urral átrándultunk a Pálosok, mint mindenhol, terebélyes fáktól övedzett s völgyben fekvő magányába. A minden irányban elnyúló kopár dombok nyugot felé bükösökkel földvék; a változatosság nélküli láthatáron imitt amott feltűnik egy-egy major, vagy egy templom tornya látszik, mik a kedély földérintésére épen nem bírnak varázs-erővel; barátságos társalgás közt törekedénk tehát az ut unalmait elűzni, míg végre a hegykallan leereszkedőjéhez érvén a hajdani szent hely egyházához — és a körülötte elterjedő falucskához jutánk.

A mai Csátka mintegy 700 kath. lakost számlál. Zárdáját remete sz. Pál iránti tiszteletből 1361-ben Konth Miklós Nádor alapítá és Csatkán kívül rejcei jószágával is megajándékozta. Azon korban e szerzet egész Magyarhonban leginkább elterjedett és ezen zárda egy vicariatus — helyettség — széke vala, melyhez a porvai kolostor is tartozott.

Ritkán lepett meg valamely régi egyház egyszerű szépsége által annyira, mint a csatkai, mely még a múlt század végével legszebb disztől, a faragott kövek és oszlopok természetes színétől akkori gondnokai által fosztatott meg. Minthogy számos évekig a kamara kezelése alatt állt, ennek igazgatói szépségzeti tekintetből, mint az ős pannonhalmit ugyan azon idő tájban, ezt is egészen bemeszeltették. Az említett gondnokok félszeg csinosítási izlésénél azonban sokkal többet ártottak a körül lakó

pórok, kik a templom egyes faragott köveit védőknek, hágcsó- vagy ajtóragasztónak stb. elhurcolák. Ámbár az egyház rajza előtttem fekszik, még sem bocsátkozhatom itt részletes leírásába, de azon különbséget még sem hagyhatom érintetlenül, miszerént a mellék hajók helyett hat puszta falból álló kápolnát találunk, melyek a külfalak mellett mindenhol egy 9' magas, 2' széles átjárást hagynak, úgy, hogy ezen szűk helyeken az egész templomot meg lehet kerülni. Az egészen faragott kőből épült templom hajdan 112' hosszú — a kar a közép hajóval 15', a mellék hajók 10' szélességűek, manap azonban a kar hatszögvégi zárda a sekrestyére változtatott át. — A minden ékítmény nélküli oszlopfejeket egyszerűen tagozottak s mint Várkonyban (l. Magyar műemlékek I. 155. lap.) felülről mintegy 15'-nyira el metszvék. A kar északi oldalán látni cimert, mely közepén széles szalaggal ketté vágott két fejű sast mutat ezen felirattal:

IACET. SVB. HOC.
 {TV}MVLO. EGREGIO
 VIR. NICOLAVS AKA
 CIVS. DE. ZEN{TH}LE
 LEK. QVI. OBYT. XIII
 DIE. APRILIS. ANNO
 DNI M·CCCC·XVI·

A nyugoti ajtó egészen ujjal cseréltetett föl. A torony északnak a kar oldalán áll, ajtaja egyszerű és csúcsivű tagozatot mutat. Erre feküdt a zárda is; — pincéinek ürei most is föllelhetők a szomszéd lakok udvaraiban. Egyáltalán majdnem minden udvarban, főkép pedig a tiszt lak előtt fekszenek a leg szebb gerincezetek — kapuzatok csinosan összeállított tagozatai, bizonyítványaul annak, miszerént a főbemenet sokkal diszesebb volt, mint belsejének majd szegénységet eláruló egyszerűsége az emberrel gyaníthatná. Nem kétlem, hogy a fennmaradt kövekből, melyek mindenfelé elszórva hevernek és nagyobbára a kocsik elleni oltalmul szolgálnak, gyönyörű ószerű portalét lehetne összeállítani és hogy a helység kegyura, Lichtenstein herceg ő főméltósága, ha tudná mily kevés költséggel építhetnék az egész régi diszében fel, azt nem sajnálná a vidékünkön oly ritka góth egyház ujjá születésére utalványozni.

De bármily szomorú érzet lépé is meg keblemet, midőn ezen művészi maradványokat sárban fetrengve és mindennapi sértésnek kitéve szemlélém, mégis vigasztalt némileg azon gondolat, hogy, mint nálunk a „félbarbároknak“ nevezetteknél, épen úgy találtam azt, a birodalom fénypontján is, honnan a valódi műveltség minden irányban eláradni mondatik. Így például: Grünberg helységben, Csehországban valami olyasnak kell lennie, mint nálunk a zsványok hazájában a Bakonyban; mert a „Mittheilungen der k. k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale“ 214 lapján olvasom: hogy ott az oszlopok maradványi, vállkövek, toronykák, gerincezetek töredékei az egész faluban szanaszét hevernek, s a viskók falain, melyek — mint itt a malom — a templom anyagából építettek — csinos faragványokat láthatni, úgy, hogy ezen omladékok részletei — épen mint Csatkán — a lerajzolásra lennének érdemesek. Azt gondolhatná az ember: hogy ezen vallomás írója nem Grünbergen, hanem édes hazánk e kicsiny falujában gyűjté képehez ezen szomorító adatokat. De nehogy szünet nélkül csak mindig saját közönyösségünket látszassam kárhoztatni, brassói Miller Ferdinándnak, ki mint a magyar nemzeti muzeum igazgatója a régészeti irodalomban tekintélyül szolgálhat reánk vigasztalólag hatható még e szavait idézem: Nullus dubito in ditionibus coronae Apostolicae olim infinita . . . reperta, sed nulla conservandi cura adhibita interiisse. Non tamen propterea negligentiae populares nostri arguendi sunt, quum experientia doceat — nec exteris longe majorem fuisse sollicitudinem. — *Cimeliotheca Musaei nat. hungar.* p. 166.

E templomon kívül délkelet felé láthatók még egy közelfekvő dombon a régi kápolna nyomai. Ez alatt feküdt a gazdag forrás, melyből réz csatornákon, miknek darabjai még itt ott láthatók, a zárda vízzel láttatott el.

El nem hagyhatom Csatkát, hogy annak régi harangjairól a nép hiedelmét ne közöljem. Alig mult 20 éve annak, hogy az öregek bizonyíták, miszerént nagyobb ünnepeken a földgyomrából jövő harangzúgást hallottak, mintha harangjaik ott lennének eltemetve. Nem természetes-e: hogy a földön heverve ünnepnapokon az ácseszéri vagy sári harangok zúgását hallották?!

Egy kis fél óra mulva, alkonyatkor behajtottam az ácseszéri paplakba. Évek óta ígertem azon híres Kopácsiféle Forint öcs-

csének, — kit vendégszeretetről és örökös vidám kedélyéről az egész megye ismer, s kit baráti csak Gulden Andrisnak neveznek — hogy meglátogatom. Ime váratlanul lepém meg Kugler József derék gyümölcsenyésztő és 1844-ben ezüst éremmel jutalmazott, 50 évig a tanítói pályán működő helybeli mester társaságában. Hallám miszerént Knauz Nándor is nem régen itt mulatott, és Csatkára vonatkozó néhány régiebb okmányt magával is vitt. Kevés kilátással kecsegtetém magamat, hogy szakmámhoz valami jelentékenyebb fölfedezést tegyek; mert mint szíves gazdántól hallottam a régi templom romjai közt egy csontváz sárgaréz sodrony páncélban találtatott, melynek minden egyes szeme össze volt forrasztva; továbbá egy apát? teteme, minthogy ujjain még a gyűrűt is megelégek; azonban mivelhogy e tárgyak már többé nem léteznek, nem vagyok képes ezen darabokról valami bizonyosat mondani. Nincsen kétség abban, miszerént a mai Ács-Teszér mely mintegy 1100 német ajkú kath. lakost számlál és az Eszterházy grófok családját uralja csak 1772-ben szállítatott meg, mert a régi falu a major közeliében lehetett, és helye manapig is faluhelynek neveztetik.

Ásványtanilag itt is, mint az egész környéken, csak kavics, homok és agyag váltja fel egymást; a szőlőkben gyertyánfa kövületekre, a farkastoroki dülőben pedig kőszén nyomaira akadtak. — Mint nem mindennapi dolgot emlité az igen olvasott tanító, miszerént itt 1847. év tavaszán a rendes csontor-, nuci-fraga caryocatactes, Nussháher — lövetett, melyből a múlt évben Győr és Dém körül lőtt két példánnyal gyűjteményünk is gazdagítatott.

Még továbbra is nyujtottuk volna tudományos értekezletünket, ha a világ legszemtelenebb legyei — valószínűleg a gazdag terítékű estebéd által becsalván — szünet nélküli alkalmatlankodásukkal a hálószoza sötétségét fölkeresni nem készítenek.

Reggeli óráimat a templomnak és az ujdun uj csinos iskolának szentelém. Láttam mit tehet a lelkes pap a jóakaratu tanítóval kezett fogván növendékei kiművelésében. Rögtönöztünk kis próbatétet, csodáltam lelkész urtól sajátkezüleg készített a biblia magyarázatához tartozó térképet, s mondhatom, miszerént nem szajkó módra bemagolt, értelem nélkül lepergett felelete-

ket nyerek, hanem, hogy az ismeretek elemei életre hatólag, józanul felfogattak és kellőleg betanítottak.

Kimentünk a határt nézni. A nagy szárazság úgy látszik csak a molyhos körfénynek — és a sóha oly nagy mennyiségben nem látott kövér porcsinnak kedvezett. Fölmásztunk a két nap óta viharszerűleg dühöngő szél dacára egy keletnyugotnak fekvő dombra s ott a töltéstől védve nézegettük aug. 22-kén a szűrben és birkabőrös ködmenyben szántó teszérieket. A kilátás Moor és Csókakő, valamint a vörös- és fekete fenyős erdő alatt fekvő Szombathely felé vagy az észak-nyugoti Pannonhalma irányában, elég változatossággal kínálkozott; de én nem tájt nézni, hanem régiségeket fürkészni jöttem; s így a már hallottakat jegyezgetvén észrevehetőleg egyhanguvá lettem. Eleget lökdösé Gulden barátom az öreg tanítót, — hogy beszélne még valami följegyezni valót, mert legkevésbé sem titkoltam, hogy unom magamat e téttlenségben, és mikép nagyon sajnálom, hogy a tovább mehetésre lovakat nem rendeltem; elég neveletlenül, gondolja egyik és másik is — de én nem tudom magam tetetni — és feladatom a munka és nem a heverés! Sokáig töprenkedett a jó öreg, még egyszerre fölállván mondja — hogy ott lent a szőlők melletti Bokorkutnál, hol a szűrös népek szántanak, hajdan holmi régi edényeket és téglákat találtak.

Nem kellett nekem több: Felugrottunk mi is és siettünk a kimutatott földek felé. Gazdám szintén felüdült, látván, hogy e remény fejében kedvem is visszatért. De mennyire bámultak kísérőim, midőn a feltörött ugar göröngyei közt a legszebb terra sigillataból, és gyönyörű festményekkel ellátott vedrekből, tálakorsók-lámpák-töredékeiből egész halmokat összehordtam. Terjedt épületmaradványok silányítják a vetést, úgy hogy az alapokat a nyomorultabb jószágon ki lehet venni. Az öreg úr fogta az ösztikét, hozzattunk kapákat és ásókat, a bábész nép is segített dolgozni és a kerek- és párkányos téglákból mindjárt lett egy egész határ. De bizony csak töredékeket nyertünk; mert a hol a szántó vasa tán egy század óta tör és ront, ott valami egészet találni a csodák közé tartoznék. Megelégedtem a látottakkal, mert legalább az be van bizonyítva a sírok és töredékek sokasága által, miszerént itt valami római telep temető helye létezett.

Elmenetem előtt még észak-nyugotfelé a kertaljai dülökre

kimentünk, de hasztalanul jártuk össze-vissza a göröngyös földeket, hol valaha rész csatok, gyűrűk, bronce-nyílhegyek, kelték és pénzek találtattak.

XIII.

Aka. A kocsis okoskodása és Jób cserepei. Veleg. Bakony-Szombathely. Hajdan és most. Férfiás jellemű Urnő. Szolgagyőr. Élő történelmi tár. Enyészett vár és megyéje. Gazdag gyűjtemény. Kőbalta. Kisfaludy festményei. Késő hazatérés.

Kedves Ferim! Teszéri barátom átkisért legközelebbi szomszédjához, a cseszneki alesperes úrhoz Akára. A helység előtt leszálltunk és lebocsájtkozván a hajdani tavak széleire — melyek a csatai monostorhoz tartozhattak, most pedig a legbujább káposztás kertek — a terrasse-szerű elég meredek kerten át betértünk a paplakba. A „Fogadj Isten“ legszívélyesebb volt, olyan tudni illik, a milyen régi jó ismerősök közt csak lehet; az üdvözlő poharat be se vártam, hanem esperes urammal beesteledés előtt a harangok felírásait másoltam. Oly ügyes és bátor kúszóval aztán könnyű a tornyok vizsgálása.

Mig mi a magasban fáradoztunk, ellesé a tornácban teszéri kísérem a házi mindenés és fuvarosunk közti értekezést. Amaz meg nem magyarázhatván magának mire való lehet az a misemondónál is nagyobb és vastagabb könyv, azon zöld bádogtok és más furcsa holmim, kérdezé a kocsistól: kit hozott keetek? mire amaz: bizony Marci én nem tudom, ki lehet az az úr, kivel plébánosunk oly barátságos lábon áll, de — furcsa taglejtéssel homlokára mutatván — folytatá: úgy hiszem, hogy itt baj van — „dass do nit richtig is“ — mert hárman lejövén Szautner Hans földjére eszköz nélkül kezdtek mindenféle cserépdarabokat összeszedni, és az az úr egy fél órai munkáért egyik embernek egész napszámot fizetett ki — mit csak nem tesz, ha helyes esze volna; hanem az még is szeget üt fejembe, hogy engem bíró uram forspontba parancsolt számára, mert a kormánytól írásai vannak s így még sem lehet csak „so aner!“

Erre hallgató barátom a kacagást tovább nem tarthatván közébök ment, és agyvelőm épségét bebizonyítandó magyaráz-

gatá eszükhez képest, hogy én azon cserepeket keresem, melyekkel az irás szerint — a férjek legjámorabbika — Jób féltékeny tagjait vakargatá — erre már a pórok tökéletesen megnyugodtak; mi pedig esperes urral nem tudtuk, amazok bárgyúságán vagy a lelkész úr találékony kópéságán ne vessünk-e többet.

Aka mind régészeti mind természettudományi tekintetben méltó szomszédja Tészérnek, sőt ezt még sok tekintetben eleibe kell tennem; azért siettem korán reggel Veleg felé, remélvén hogy tán ott valami érdekesbet fedezhetek föl. Mindjárt a falun kívül az agyagdombok legmagasbikára mentem és egész Velegig — bár a táj főleg a távolban gyönyörű — mindenhol csak ugyanazon agyagot találtam. Leirtam a velegi haranglábon függő harangot, és a sietés miatt az ebédre való szíves meghívást el nem fogadhatván, más uton Akára indulék vissza.

Egy horogban, mely a faluból kivezet, valami régi edény töredékét találtam. A stationtól délnyugotra eső erdőben pedig meggyőződtem arról, hogy itt az évnek más és kedvezőbb időjárás-sal párosult szakában a fűvészs örvendetes aratást tarthatna. Kecséget azonban a szép remény, hogy, ha akai és teszéri barátim ígéreteiknek csak század részét is megtartják, ezen vidékre való kirándulásom nem leend egészen eredménytelen.

Bakonyi utazásom legközelebbi célja Bakony-Szombathely volt. Ezen helység valamint Sz. László és Sz. Király magyar és német falura oszlik, s mint hallám ezen elnevezés azon korból való, midőn nagy uraink leginkább a birtokuk alatt lévő faluk hosszú sora által bizonyíták hatalmukat. Ide követtem nem csak keblem sugallatát, de szavamat is be akartam váltani, és a szünnapok elején gróf Eszterházy Géza ő mságának tett ígéretemnek elegettenni.

Ki Szombathelyre a pápai országuton jöven az első házat balra mintegy két év előtt elhagyott állapotában látta, környezve mind attól, mit a dicső emlékezetű ősi pongyola egy falusi uradalmi lak körül századakig eltűrt, és mintegy szentesített; ki a tágas udvarban a dülő félben lévő sötét istállókat, rozszant fél-szereket, rendetlenül elszórt ólszerű cselédházakat, a térdig érő sárt és feneketlen kátyolokat szemlélte, az bizonyosan nem épült e gazdaszáti ódonságokon, és tán fohászkozva gondolá magában, mily széppé és kellemessé lehetne az egészet átváltoztatni; de menjen ma azon roskadozó építmények eleibe, s fogadom vagy

varázslatban fog hinni, vagy más faluba tévedettnek gondolja magát; mert, mint lehet kitünő tehetséggel és férfias kitartással legrövidebb idő alatt a hasznost kellemessel párosítani — ezen tétel itt legfényesben be van bizonyítva. Géza gróf — ki nem csak ügyes festő és zenész, hanem mind a honi mind a külföldi irodalomban tökéletesen otthonos, egyike azon ritka főurainknak, kik érezvén, miszerént a magyar hivatása nem csak a kard, de az eke is, mely nélkül a legvitézebb kardnak is el kell lankadnia, bevégzé Smallborn urnál a gyakorlati gazdászatot, és köztiszteletben álló mesterével beutazván Angolhont, ott a legnemesebb valamint legeszélyesb nemzet gazdászati titkait tüzetlyüknél lesé el. Következményei e sikeres tanulmányozásoknak: a terjedelmes zöldséges kert, az ezerekre menő faiskola, az istállók átépítése, az udvar színvonalozása és csoportokkal való beültetése, az elhanyagolt tiszti lak egy része urilakra való átváltztatása, a ház előtti izletteljes ültetvény, szóval az egésznek csinosbra, kényelmesbre való átidomítása.

Jobbra valamivel távolabbra fekszik Lazsánszky Angelika grófhölgy földszinti díszes, igen alkalmas kastélya, elég terjedelmes angol kerttel, mely minthogy a réteken elszórt csoportok és a futóhomok kötése végett ültetett fenyőberkek festőileg összeillenek és a távolban kékellő Pannonhalmával igen érdekesen záródnak, a kapuboltozat alatti kilátást egyikévé teszik azoknak, melyek a természeti kecsékben gyönyörködött kellemesen lepik meg. A méltóságos grófnő a mindennapiságon messze túl haladó észszel férfias jellemet párosít, és szép birtokát maga kormányozván, fényes példájával tanúsítja, miszerént a pipereasztal, a veszteglő sürgölődés és a folytonos kéjteljes nem egyedül azon tér, melyen a magas állásu művelt hölgy élvezhet és működhetik.

A valódi nagy úr vendége tetszése szerint jár-kél és szabadon mozog kénye-kedve szerént; a figyelmes házi úr ellesi gondolatit és kívánságait, de legkevésbé sem alkalmatlankodik öntetszetü terveivel, melyekben vendége mintegy tiszteletből engedvén, alárendelt szerepekre kényszerítetik. Szeretetre méltó házi uram jól tudván mily célból utazom, első teendőinek véle régen nyilvánított ohajtásomat teljesíteni, és Hunkár Antal ő nagyságához átvinni. Szolgagyőr, a történelmünk első lapjain előforduló hely, kis órányira fekszik Bakony-Szombathelytől.

Meglepettem ezen hajdan nevezetes vár, ma csak úrilak, erdő közepetti szép fekvése által. A köztisztelőben álló birtokost kertje alsó falánál, honnan az alatta elterülő völgyre gyönyörű kilátás nyílik, találtuk. A fogadtatás magyaros, az az, őszintén szívélyes volt. Alig hogy az első igen rövid tisztelgéseket bevégeztük, elárasztám a csodálatos emlékezetű veteránt ezer meg ezer kérdéssel, melyek mind egyikére nem csak hogy kielégítőleg felelt, de egyszersmind oly érdekes részletekkel, oly változékony adomákkal fűszerzé előadását, miszerént csak azt sajnáltam, hogy a gyorsírás mesterségét nem értvén, szavait szóról szóra rögtön föl nem jegyezhettem.

Hunkár ő nsága azon korból való, midőn még a magyar nemes ifjuság saját ösztönszerűleg szorgalmasan tanulmányozá apáink dicső történelmét; midőn a büszke sarj ujjain eltudá számlálni családjának az ország főbbjeiveli összeköttetését, és minden talpalatnyi földnek évkönyveinkben följegyzett nevezetéseit, vagy a népszájban hagyományilag élő regéit. Manap úgy látszik ezzel már inkább csak a történészek és költők törődnek! Az öreg úr az északkeleti Bakonynak ifju lelkületű — tisztán érthető eleven krónikája, megtestesült rendezett tárgymutatója; Ipolyink azt mondaná: monumentalis ember. Nem tudtam kérdést tenni, — pedig ha kezdek sokat tudok kérdezni — melyre a tüzetes felelet tüstint nem következett volna. A Recset kútja, Ferrand dülője és számtalan más efféle történelmi adomákon alapított elnevezések — mikről majd 20 év múlva megfelejtkezünk — vagy eredetüket biztosan nem kutathatjuk — indokolva taglaltattak.

Kértem magam a régi vár helyére vezetetni, mert a repkényektől szegélyezett lócán tán éjfélig is elbeszélgettünk volna, ha nem figyelmeztetnek, hogy a nap már régen lenyugodott. A szolgagyőri vár, mint sokan vélik a nagy győri várnak mintegy előörse és jobbágyai erősített székhelye, már első királyink korszakában fennállhatott. A XIII. század harmadik tizede első évében e várhoz tartozó Billa nevű földet András király lelke nyugalmaért a pannonhalmi zárdának — hol e várt illető többféle okmány őriztetik — adományozá. Később sokszor említetik a szolgagyőri — mint a bakonyi grófság — Comitatus okleveleinkben; sőt van példa mint 1274-ben, hogy a főhivatalnokok, például Rajnald mester királyi tárnok a szolgagyőri — főispán — címé-

vel megtiszteltetett. Azonban, hogy ezen grófság alatt nem vármegyét, hanem a vár egyes falaira kiterjedt hatalmat, főbb bíróságot kell értenünk, látjuk, ha egyéb okmányokban a Comes Judaeorum, Comes villicus, Comes praeconum, Comes capellae regiae, Comes civitatis címeket stb. olvassuk. — Igaz ugyan, miszerént a pusztá cím vagy egyedüli bíróság ellen föl lehetne hozni a sz. mártoni fekete könyv 2384. lapján 1384-ről szóló oklevelet, melyben Erzsébet királyné Ákos mester bakonyi comesnek parancsolja, hogy a bakonybéli apát Akol helységben lakó jobbágyain Tamás Vice-Comes et caeteros ejusdem Comitatus officiales — alispán és ezen megye többi tisztviselői — által, marháik elhajtásával elkövetett bűntényben igazságot szolgáltatasson; de hol volt e megye főhelye, milyen kiterjedése, és mi hatalma e Comes- Vice-Comes- és ejusdem officialeseinek? nem kell-e az idézetet inkább „kis bíróval és esküttekkel fordítanunk?“ — Remélem, hogy folytonos kutatásim folytán sikerülend ezen érdekes homályt földeríteni.

Szolgagyőr helysége még 1511-ben fenn állhatott, mert 1511-ben említi Timon, miszerént Pesti Pétertől a budai Fehértemplomnak ajándékoztatott. Manap sem a várnak, sem a falunak nincs többé nyoma. A régi vár helyét csinos angol ültetvény foglalja; köveiből alkalmasint az új úrilak emelkedett; és régi dicsőségéből egyedül neve mentetett meg, hogy történelmünkben örökre fennmaradjon.

Felmentünk az emeletbe, és most bekövetkezett reám nézve a lelki kéjelgés órája. A meglepetések mestere — szíves házi úrunk — kiönté egy jókora fiókból szebbnél szebb, tán több ezerre menő, e vidék homokjában talált, régi érmet, s örömsugárzó szemeimből látván, miszerént e gyűjteményben több ritkább példány is foglaltatik, teljhatalommal ruháza föl, hogy a kívántakból tetszésem szerént válogassak. Szerénységemet felülhaladá nagylelkűsége, s mondhatom, hogy száznál több érdekes érmet szerezvén, gyűjteményünk föllállításánál a figyelmes vizsgálónak többször leendő alkalmá a tisztelt névvel találkozhatnia. De ez még mind nem elég! Haza térvén kirándulásomból, gondolhatod mily nagy vala meglepetésem, midőn egy szíves levél kíséretében, — melyet mint autographumot nem tudok eléggé becsülni — egy igen ritka érmet találtam, mely a halmaz közt

figyelmemet elkerülé vala. Ez már aztán honfias előzékenység és nagyúri gyöngédség!

Szívesen mondtam volna le a theáról, hogy ezen kincsekben annál tovább vájkálhassak; — de az illemnek is vannak jogai, zsarnoki követelései. A kedélyes társalkodás elfelejteté néhány óranegyedre a tudományosan komoly értekezletet. Azon örvendetes kilátás, hogy a muzeum nagyobb részét még csak azután látandom, legjobb kedélybe helyezze, és a vizsgálat folytatása következett. A római és honi régiségek: ékszerek- fegyverek- szerszámok- sarkantyuk- stb. maradványi számos változatosságaikkal vevék leginkább igénybe figyelmemet. Föltűnt egy nyéllyukkal ellátott serpentin — kigyla — balta, melyhez hasonló nagyságut eddig csak Pados barátomnál láttam. — Hunkár ő nagysága úgy vélé, miszerént azt a vadak, és tán még a rómaiak is, a táborozásnál szükséges sánckarózat hasításához ékül használták, és valóban ha a nyéllyukak csekélységét, — mely a fegyverforgatásra vagy favágásra alkalmatlan, ellenben az ék tartásra elegendő — tekintjük, továbbá figyelembe vesszük azt is, hogy egyik oldaluk sulykok által többnyire tökéletesen le van koptatva, valószínűnek látszik ezen állítás, melyet azért további meghányatás végett neked és más régészek figyelmébe merek ajánlani.

Levezettetvén az alsó emeletbe, láttam két érdekes ereklyét; a házi úrnak a nemes felkelés alatt a franciáktól összevagdalt csákóját — és Kisfaludy Károl két festményét, melyek itt is mint Ó-Gyallán Konkoly Elek és Tason Pest megyében Földváry Mihál úr birtokában lévő tengervidéket ábrázoló olajfestményei, jó helyen vannak, de nem tekintetnének-e ezek nemzeti muzeumunkban valódi kincsekül, ha nem művészi, de bizonyosan kegyeleti szempontból örökítendők hallhatatlan költőnk ezen tehetségét is.

Éjfél már régen elmúlt volt; csak nehezen tudtam elválni mélyen tisztelt polyhistorunktól, kinél a kérdésekkel még csak a küszöbön álltunk, a szentélybe magába mélyebben hatolni — az egy másik, tán nem sokára teendő, kirándulásom feladata lévén.

Oly sötét volt, hogy két lépésnyire se láttunk. A kocsi-lámpák világa még kétesebbé tevé az utat az erdő komor árnyéklati közt; midőn egyszerre valami dorongos ember lép ki egy bokorból, kérdezvén kik vagyunk és hová tartunk. Egy ke-

véssé megszeppentünk; de a rövid felelet után kivezete bennünket a gróf úr birtokára a szolgagyőri kerülő.

XIV.

Bánki téglák. Réde. Cseszneki felirásos kövek. Gróf Eszterházy Imre sírja. Bajos olvasás. Reformatus paplakban. Hol kell keresni. Mire születtem. A grófnő gyűjteménye. Egyházi kincstár.

A nagy urak, mint tudod édes Ferim! kényők-kedvők szerint idézhetik elő lakaikban a napot és az éjt. Ámbár a munkára ébresztő nap nem süthetett az ablaktáblákon át hálóterembe, mégis felébredtem a szokott órára. Nem volt nyugtom, mert a bánki római téglák, melyekről tegnap Szolgagyőrött oly sokat hallottam, nem hagytak aludni. Grófomnak otthon volt dolga ujonnan felállított cséplőgépével, s így egyedül hajtattam át a közel fekvő, több nemes családtól lakott, Bánkra. Legelőször is ts. Hunkár urnál tisztelkedém — ki egy CASSIVS-szal bélyegzett téglatöredékekkel ajándékozott meg, melyet azonnal kiszabadíték a papirkosár fenekéről, hogy ragyogjon — gondolám — többi felirásos társa közt gyűjteményünkben. *) Megmagyaráztatván magamnak az ajándék lehelyét bebarangoltam a helység mögötti földeket; sok töredéket szedtem és valami hypocaustum — fűtőkészület — félének is jöttem nyomára. Az egyik háznál lévő bő forrást hijában kerestem föl, mert a szegélyül használtatott nagyobb római téglák eltűntek; de annál szerencsésb voltam ts. Molnár Istvánné asszonyságnál; mert egy kézi malmon kívül több igen csinos négyzet lábnyi téglát szereztem, melyek a háza végénél fekvő tagján, valami pincének alapjából vétettek fel. 1835-ben találtatott egy szép réz Bachusfej is e határban, mely jelenleg a pannonhalmi tárban őriztetik. — Leirtam a harangokat, és a netalán még találandó régiségekre nézve a mindenüvé legnagyobb érdekekkel és előzékenységgel kísérő tanító urnak célszerű utasítást adván, a kocsi alját zsákmányommal tele rakva vissza indultam.

*) Figyelmeztetem a t. olvasót, hogy 33. l. 13. sorban LEGXIGPF-nek — hol a G G e m i n á-t, kettőst jelent — kell állani.

Örültem hogy a grófi udvarból épen egy alkalom készült Győr felé; legalább a gyűjtöttéket egy uttal haza küldhettem. Mondottam az inasnak, hogy ládát hozzon le a házhéjáról, melyben a téglákat elküldhessem. A parancs hallatára gyanusan nézett meg ő kegyelme, de még nagyobb volt bámulása, midőn az általa csak egyszerűen ládába vetett téglákat gondosan kivettem, legnagyobb kimélettel kemény papírba göngyöltvén és szalma tekercsek közé rakván a zsurlodástól megvédni törekvém. Csóválta fejét — még így nem látott téglát szállítani.

Legközelebbi kirándulásunk tárgyaúl Rédét tűztük ki. A félelmes Bakony szélén fekszik ezen díszes — e vidéken legszebbek közé számítható úrlakáról hirneves — helység. Árnyékos, fasorok által gyönyörű sétává változtatott ültetvény középett áll a csinos templomocska, átellenében a majorsági épületek és nagyszerű üvegház, végtére nyílik a festőileg rendezett facsoportok közt a nagy virágos tér; ennek díszpontja a pompás kastély, melyet azonban az uraság csak nyaralónak használ, mert a szombathelyi uraságokkal együtt a téli idényt pozsonyi házaikban, s így legalább hazánkban, töltik.

Az egész úri családot a terjedelmessége által tiszteletet parancsoló tölgy — a hajdani Bakonynak egyik ős maradványa — alatt találtuk meglepő változatosságú csoportozatban. A béke haza hozá az ifju grófot, ezen uradalom jövőbő birtokosát és urát; megszűnt övéi körében az ezer aggodalom e drága életért — és a fegyvertársak folytonos jó kedélye, a daliás multságok, lovaglások, vadászatok élénkíték a vadon egyformaságát. Rédét vendég nélkül épen úgy nem lehet gondolni, mint a Bakonyt fa nélkül; mert itt a legnyájasabb fogadtatás a főúri fesztelenség-gel párosul.

Legelső teendőim közé tartozott, a csak e század elején magasb parancsra elhagyott és romba dűlni kezdő Csesznek vára még fennmaradt egyedűli faragott emlékeit lerajzolni és taglalgatni. Nem csekély örömet szereztem idős Imre gróf úrnak, midőn a mohtól egészen ellepett követ kemény kefével letisztítván, a bizonyosan a vár kapuja fölött állott, s eddig senkitől meg nem fejtett írást csak úgy olvasám, mintha valami könyvet tártak volna ki előttem. A legszélesebbik kövön ez áll:

Anno domini milesimo cccc x
 x. quarto tempore domini ~~~~
 Sigismundi romanorum huius
 garie bohemie etcetra regis

Az alatta fekvő hosszabb kövön látható a Garák és Cilleiek egyesített cimere; következik egy nagy **N** betűben Nicolai de Gara regis hungari — utána áll a Gara cimer; — a másik szintén ily hosszú faragványon folytatólag egy nagy **P** ben: alatiní filg. Palatin . . .

Egyik oldalát a ravatalképen összerakott köveknek képi egy óriás oroszlánfő, tágasan nyílt szájjal, és keresztül fúrt nyakkal; ez mint régi templomokon és kastélyokon láthatni, vízhányóul használtatott. Homlokát ennek is a Garák koronás nyolcszor összevissza hajtott kigyója jellemzi, s azért az említett írásos kövekkel ugyanazon koru.

Ennek általellenében egy durva igen likacsos felületű római emlék áll, mely valami asszony kontár körrajzát sejtíteti. Minthogy felirással nem bír és lelhelyét sem tudtam kipuhatolni, itt csak egyszerűen említem.

Innen a templomba mentem, hol a magyar királyok koronáztatása alkalmával használt, és a zászlós uraktól vitt zászlók egyike emlékül a falról lecsüng. Ennél sokkal érdekesebb tárgy azon sírgúla, mely a díszlak alapítója, a család egyik hírneves tagja gróf Eszterházy Imre tetemeit fedi. A felirást tartalmazó fekete márványtalapzat felett áll azon fehér tábla, mely a potsdami tanács hódolatát ábrázolja, midőn a vitéz grófnak a város kulcsait átadja. Jobbra gömbölyded keretben a hős arcképet egy angyal tartja, míg balról Veszprémmegye cimerére, melynek főispánja volt, egy szomorú alak támaszkodik. A halálfőtől koronázott gúla alatt hadi diadaljelek hevernek.

Sajnos, hogy ezen emlék felirása is ma holnap egészen elvész. Sárgarézbetűit, melyek a márványlapba szegekkel eresztvék be, itt is mint a gannai sirboltban a falusi suhancok bics-

káikkal feszegetik ki, és pár év múlva csak az üres lyukak szolgálnak tanubizonyságául annak, miszerént itt valaha, tán történetileg is érdekes felírás létezett; épen úgy mint a susai — Mont Cenis alatti — római diadaliven, melynek ércbetűit valami bárbárkéz rablá el, s e miatt ezen emlék véghetetlen idők óta szolgál az utazó tudósok vitatkozásai tárgyául.

Némely elég hosszú sorban alig van már egy-két betű, de azért még is hozzá fogtam az oedipusi munkához és a lyukak egybevetése után, segítve Hunkár Antal ő nagyságától halott adomáktól is, egy órai fáradalmas munkával megfejtém a talányt, melyet még kevés idő előtt a körülállók is lehetlenségnek hittek. A felírást így olvasom:

Cineribus et memoriae Emerici e Comitibus Eszterházy de Galantha, in exercita Caes. Aug. Summi secundi ordinis Strategi, Praefecti Leg. Equit. Ord. Hung a Cubiculis et Consiliis intimis, Provinciae Veszprim. Supremi Comititis, militavit strenue annos XXXXIX, Potsdamo spoliis opimis dives rediit Anno MDCCLX. Honoribus e re publica functus vixit annos LXIX. M. VIII. D. II. Decessit die II. Junii MDCCLXXXII Jaurini, elatus funere publico, et in loco deliciarum suarum ad aedes has e testamento conditas Patri optimo bene merenti filii obitum lugentes posuere Pietatis causa. Találtatik itt még több részint magyar, többnyire latin feliratu márványtábla; azonban ezeket bővebb munkámban közlendem.

Felmásztam a toronyba is; a harangok újabbak, mindazonáltal a harangöntés történetében szintén birnak némi jelentőséggel. Érdekesebbek azon adatok, melyeket a reformatus paplakban gyűjtöttem. — A gyülekezet a régiebbek közé tartozik — és itt is, mint majd mindenhol protestáns véreinknél a legnagyobb szorgalommal és lelkiismerettel gyűjtött és a hitujjításig felvihető történelemmel találkoztam. A régi rédei templom a mostani ref. templom helyén állt, de milyen alaku lehetett; arról a különben igen érdekes egyházi krónika nem szól. Minthogy a gyülekezet már 1675-ben vett saját hasznára Bécsben harangot, jele hogy itt már akkor isteni szolgálat is tartatott. Hosszabb mulatásom alkalmával majd a törökvilágból is néhány adomával szolgálандok.

Sokszor gúnyoltak azon állításomért, hogy minden kéményes házban, minden kaputos embernél mernék valami régészeti

érdekességért bekopogtatni; kinevettek, sőt sokszor maguk a bir-
tokosok is eltagadák ebbeli kincseiket, minthogy azokról vagy
megfelejtkeztek, vagy figyelemre méltóknak sem tartották; de
mikor a faggatást rendszeresen kezdém, s az illetőket a kívánt
tárgyak hosszú sorozatán átvezetem, midőn gyermekeik, nejeik
segítének az emlékeztetésben, bezzeg nyitlak akkor a szekrények,
dobozkák, fiókok; átkutattuk a padlást, élestárt, pincét; és ha
mindjárt nem mindig diszpéldányokkal szaporodott is tárunk,
gazdagodott legalább — mi szintén nem csekély haszon — a
régiek helyirata. Azért barátim csúfoljatok bátran ócskász- ódon-
dász- avatagár- cserépszaglász- harangász- nyúzár- vagy akár-
milyen gár- és gáznak, én avval mitsem törődöm, sőt nagyobb
dicsőségnek tartom, mintha kártyás, iszákos, henye naplopó, té-
kozló, szélesapó és más efféle dísznevekkel tisztelnétek meg; gon-
doljátok ki a cifrábnál cifrább régi vagy új elnevezéseket, —
de aztán csak ki a kincsekkel is — adjátok a közintézeteknek
mind azt, mit becsülni ugysem tudtok, mit nem sokára mint sze-
metre valótl úgy is ki fognátok dobni.

Jól érzem azt, miszerént ilyenféle mesterségre az ember-
nek születnie kell, és küldetése fontosságáról vagy legalább az
utókorra ható hasznáról annyira kell áthatva lennie az illetőnek
— ha hiába nem akar fáradni — mint magam a tárgytól lelke-
sítetem. — Már nem egyszer mondák barátim is, miszerént az
ur Isten muzeumi commis voyageurnek teremtett. Kik pedig ve-
lem utaztak, nem egyszer csodálák ebbeli kitartásomat, türelme-
met, ügyességemet, reábeszélési tehetségemet stb. Én ezt termé-
szetesnek és érdemnélküli dolognak tekintem; — mert csak an-
nak, ki maga valamiért lángol, könnyű mást is egy kissé mele-
gíteni. Csóválták sokszor fejeiket mikor házalni indultam, de
mikor aztán a kastélyból, pap- és mesterlaktól visszatértem, és
segédim kirakák a kosarakból a téglákat, edényeket, fegyvere-
ket, vagy magam kihúztam és asztalra kiterjesztém a pénzeket,
a rajzokat vagy jegyzeteimet naplomból előmutatám; nem egyszer
bevallák: hogy ezt itt nem is sejdítették volna. Azért mondom még
egyszer édes Ferim! ilyenre az embernek születnie kell; mert tudod,
hogy magam személyére ügyetlen volnék csak egy fillért is szedeget-
ni, a szó megfagyna számban — s inkább meghalnék, mintsem hogy
számomra más kegyelméből valamit elfogadjak; de közcélra, intéze-
tünk hasznára nincs fáradság vagy költség vagy kéregetés, melyet

megtenni restellenék, melynek nehézségétől vissza hagynám magamat riasztatni ; és épen ez az, mit az emberek sokszor tekintetbe vévén, ellent nem állhatnak és néha akaratjuk ellen is nagylelkűekké lesznek.

A rédei özvegy grófnő Viczay ivadék, unokája ama hazánk minden tudósa előtt elfelejthetlen hédervári Viczay Mihál grófnak, kinek ismert roppant gyűjteményeit, áldozatkész honfiak hiányában, hazánk örök veszteségül kényszerüle külhoni üzérkedőknek átengedni, kik, mint Sybilla könyveiért, annak feldarabolt egyes részeiből többet vettek be, mint mibe nekik az egész páratlan kincs került vala. A gyermekkorban látott ritkaságok iránti kegyelet, a régiségek ismerete és gyűjtésük örökölt szenvedélye egyik kiváló tulajdonát teszik ezen széplelkű úrihölgynek. Az itten őrzött celt maradványokat, valamint a római és magyar érmeket, ékszereket, edényeket, az érdekes gyűrűket és pecséteteket legnagyobb meglepetéssel már más alkalommal vizsgálám és tanulmányozám. Jelenleg a még nem látott egyházi készletre került a sor, melyhez hasonlóval tán sok székesegyház nem dicsekedhetik, akár a szerek műbecsét, akár drágaságát vegyük tekintetbe; s minthogy Téged ezek közelebbről is érdekelnek, ime nehánynyal megismerttetlek.

Igen drága és mind gyöngyöktől mind drágakövektől majd nem túlterhelt a szentségmutató, mely hatszegű talapzattól emelkedvén hengeres üveg edényből áll, az élek mindenhol rubinoktól összeállított szalagokkal szegélyezvék; a mennyezet és az egész készlet ékességei arany lemezekkel vannak kirakva, felül a szent Lélek galamb alakban lebeg, és az oldaláni angyalok zománctól készültek. — Van egy renaissance modoru kehely, melynek kupája három zománcképet mutat: Krisztust az olajfákhegyén, annak ostromozását és tövisekkel való koronázását. Gombja alatt a kínoztatás eszközei láthatók, a talapzaton pedig három keret van, melyek egyikében keresztjét hordó Krisztus ábrázoltatik, a másikban a keresztfára feszítve, a harmadikban feltámadása tündöklök szép zománctól, míg a középtért drága kövekből álló keresztek foglalják el. Az úr vacsorájához való kehely (ciborium) alja ékkövekkel díszlik, — fogantyúját valami keresztényített pogány alak képi vértben és katonai köpenyben, lábain római sarúk vannak; bal kezét fölfelé emeli, a másikban valószínűleg lándzsát tartott. A szentfény és szárnyai későbbi

hozzáadványok. A kupán látni a bajor hercegi cimert, a bibornoki kalap fölött kettős kereszt ragyog. Födője egy achát golyószelet, szélei arany lemezűek és ékkövekkel főkép törökléssel — Türkis — és topázokkal díszítvék.

XV.

Lázi kavicsgödör. Fafaragványok Gyiróton. Bakony Sz. László. Nem méltányolt fürdő. Zápor és következései. Régiségek az evangélikusoknál. Egyházi életünk kutforrásairól és sz. edényeinkről. Román templom nyoma. Új gyanúsítás. Fenyőfő. A néptanítók befolyása. Félreismerés. Sirhalmok.

Kedves Barátom! Aug. 29-kén elindultunk B.-Szombathelyről és Lázinak vettük utunkat. A helység előtt a nép örege ifja el volt foglalva a kavicsgödörökben, mert innen viszik meszsze vidékre az út anyagát. A kavics rétegek a 2 ölet meghaladják és az a hiedelem, miszerént köröskörül sehol oly alkalmas út-tölteléket nem lehet találni. Mivel valami figyelemre méltóra nem akadtam, a malom pedig — hol, mint hallám kecskekörmök, congeriák, találhatók, — utunktól messze esett, tartzkodás nélkül tovább folytattuk utunkat Gyirót felé. Itt a templomban sz. Katalin és Borbála fa-szobrai láthatók, melyek véleményem szerint régi faragványok lehetnek; egyéb nevezetességre itt sem akadván, siettünk Sz.-Lászlóra, melyet a régi okmányok — villa pastorum porcorum-nak neveznek; mert dacára annak, hogy a nap reggel igen kedvezőnek mutatkozott, esni kezdett oly mértékben, hogy egész september hóban alig volt egy derült napom, s így utazásom sok élvétől a rossz időjárás miatt egészen megfosztattam. Sz.-Lászlóra érvén letevém podgyászomat a lelkész úr lakában, ki épen a lovászpatonai vásáron volt. A gróf urral átmentünk az urasági — gróf Eszterházy Sándor — ujonnan épült nyaralójába — megnéztük a csinos kápolnát, szép istállókat és a helybeli fürdőt, mely ámbár hazánk első rangú fürdőivel nem mérkőzhetik nagyszerűségére nézve — a szép sétákon kívül tiszta és nagyon jutányos levén, — csodálom mégis miszerént a közel lévő győriek és pápaiak oly gyéren látogatják. Elvégezvén a rövid szemlét leültünk a forrás csarnokába, de alig tölthettünk egy kis óránegyedet a kellemesen folydogáló forrás közelében, midőn mintha az ég boltozata ketté szakadt

volna egyszerre oly sűrű zápor esett, hogy az alig húsz lépésnyire álló vendéglőig futni nem mertünk. Gondoltuk magunkban, miszerént a mily rögtön kezdődött oly hirtelen vége is lesz ezen felhőszakadásnak, de most az egyszer csalatkoztunk. A dühöngő szél becsapá az öreg cseppeket egészen lábainkhoz, és a padokra menekülni kénytelenítettünk.

A csarnok előtti téren nőttön nőtt a víz, és egy pillanat alatt egy tekintélyes tó termett szemünk előtt. A zuhatag lefordta az ágakat a hegy tetejéről, a hidak elmosáltak és a hol még néhány perc előtt száraz lábon jártunk, ott most az özön mindent elnyele, ott most a merészebbek bőrig átvázva gázolák a térden felől érő sáros pocsótát, hogy a zárt zsilipet, mely a hegyről ide úsztatott gyimgyommal még inkább betömetett, és ezen árnak főoka volt, felhuzzák. Meguntuk végre a sok ázást, mert a lecsapodott cseppek padjainkig elföcscsentek és a kölcsön kért ernyő alatt egyik a másik után jól megkeresztelve futánk a vendéglőbe; itt mind a terem mind a vendégszobák víz alatt áltak, egész falak benyomattak a hatalmas elem ereje által, az utcák kövezete ki volt emelve és a házak eleibe hordva. Megszűnt végre a zápor és a hegypatak medre tele volt iszappal és kövekkel, úgy hogy a lassan csillapodó ár partjaival egészen egy színvonalon folydogált.

Ebéd után visszautazott a gróf úr, kinek barátságos hajlékában a legmagyarabb vendégszeretet minden kellemeivel fűszerezett napokat töltöttem; és egyedül kezdém kutatásim fonalát követni. Legelőször is az evangélikus lelkész úrhoz siettem, kitől szokott előzékenységgel fogadtattam. Megtekintők az egyház történetét, mely 1666-ig biztossággal felvihető. A szent edények közt nevezetes az úrvacsorájához való tálca, melyen koszorú díszítményben egy szív fölött L. B. betűk láthatók. Lövei Balázs előbb győri pap, volt az első, ki a sz.-lászlói forrás gyógyerejére figyelmezteté a vidéket, s így nem csak mint lelkész, de mint tudós buvár is az emberiség jótevője lett. Az aranyozott rézből lévő kehely ezen felirással díszlik: Sz.-László 1691. die 21. Julii.

Régóta feltűnt már előttem, mikép mind a két felekezetű protestáns véreinknél mind az egyház történelmire nézve, mind a sz. edények dolgában a legutolsó helységben is biztosabban számíthatok érdekes adatokra, mint nálunk katolikusoknál; és

sokszor szivemből elszomorodtam, hogy nálunk, kik nagyobbára a sz. hagyomány, ezeréves szokások és minden ösinek oly nagy tisztelői vagyunk, egyházi életünk ezen fényesebb oldalára oly csekély gondot fordítottunk, úgy hogy csak legujabban köszönhetjük néhány lelkes bűvár ernyedetlen fárado-minak a hosszú álomboli ébredést és a legérdekeseb műemlékeknek a sekrestyék és padlások szögeiből való előkeresését.

Kinos érzület lépé meg szívemet, valahányszor történelmi adatok után kérdezősködve, azt kapám válaszul: hogy nincs semmi; ritka helyen akadhatni valamire, mi a plébánia okadatolt történetére vonatkozik és sok lelkész úr csak azt képes gondviselésére bizott nyájáról és templomáról elmondani, mit saját maga életében tapasztalt, anélkül hogy eszébe jutna azt akár-mily röviden följegyezni, mindég azt gondolván, mikép mit ő oly jól tud, vagy oly csekélynek vél, lehetetlen hogy az az utókorra nézve valami érdekességgel bírhasson. Mily megbocsát-hatlan közönyösség egyházi történelmünk irányában! Vagy nem érdekli a lelkészt eldődeinek élete, viszontagságai, nyája szelle-me, szokásai, jó és rossz oldalai! vagy sokalja azon fáradságot, hogy a nevezetesebb eseteket utódainak zsinormértékül fel-írná? pedig az egyes faluk, esperességek, megyék ily módon összegyűjtött tanuságos történelmi jegyzeteiből készülhetne aztán a nagy magyar egyház tökéletes történelme is.

Mig a protestans egyházi író összeszedvén a hivatalos szí-nezetű jegyzőkönyveket, kivonatokat, könnyen dolgozhatik hitsor-sosai történelmén, nekünk idővel be kell majd érünk a száraz sovány anyakönyvekkel. Bár adatnának ki Sion őrei által oly rendeletek, melyek által minden lelkész felszólíthatnék faluja vagy megyéje története leírására, kikérdeztvén a helység véneit, fel-használván a fennlévő irományokat. Az esperes uraknak pedig a vizsgák és egyházi látogatások alkalmával szorgalmasan kel-lene utána nézniök, valjon megtartatik-e ezen rendelet lelkiismeretesen. Ne hagyjuk a dolgot annyira jőni, hogy az utókor eb-ben is, mint sok másban hanyagságról vádolhasson.

Oly emberek mint Te vagy, édes Barátom! ki a módokat és hivataltársaidat jobban ismered, kellene inkább ilyenekről gondos-kodnod, és tervezgetned, mikép lehetne ezen üdvös ujtást, mely sem igen nagy fáradságot, sem rendkívüli tudományt nem ígé-nyel — sikeresen behozni, mely a sok statistikai jegyzeteknél.

kellemesebb és tán hasznosabb is leendne. A puszta parancs csak visszatetszést vagy köteles munkát szülend; azt hiszem már a növeldekben kellene a minden jóra fogékony ifjú kebelbe becsepegtetni a történet iránti előszeretetet, a pásztorkodás lelkes tanárainak pedig ezen jegyzetek szükségéről, üdvös voltáról és egyházunkra áradó dicsfényéről kellene meggyőzni hallgatóikat; mert nem kevésbbé csökken másfelekezetűek előtt becsünk, ha látják miszerént mindenre van előbb gondunk, mint saját egyházi mozgalminkra, őseink tettei följegyzésére. Ha már a légtünemények, csodaszülöttek, orvosi jegyzékek és más effélék, melyeket többször a lelkészek könyveiben találunk, mind nyelvök, mind tartalmokra nézve érdekesek, mennyivel inkább fognak becsültetni azok, mik a táj külön eseteire, a nép szokásaira, erkölcsi viszonyaira stb. vonatkoznak.

A mily üresek a jegyzőkönyvek, rendesen oly szegények egyházaink régi sz. edényekben is. Mig a protestánsok készleteiket ritkán használják és többnyire gyülekezeteik oly szegények, miszerént minduntalan újjabbszerű sz. edényeket nem is vehetnek, addig nálunk elkopván a kelyhek, füstölők, gertyatartók, harangok ötvöshöz vagy öntökhöz jutnak anélkül, hogy előbb fölírásaik följegyeztetnének vagy a tiszteletre méltó ereklyék lerajzoltatnának. Alig találtam egy-két XVII. századbéli készletet utazásom alatt — és egész Bakonyban csak két régi harangot sikerült fölfedeznem. Itt is igen jó lenne általán figyelmeztetni a lelkész urakat, hogy akármily változás történjék azon készletekkel, melyek sajátos idomuk, diszitményük, felírásaik vagy címerök által feltűnők, az csak a megyei hatalom tudtával és beleegyezésével tétethessék.

Ezen — egyházunk érdekében és a kath. papság becsültése tekintetéből emelt — fanyar, de igaz szót meglehet sokan nem szívesen veszik; de nekem több és szentebb a közügy és a fényes papi rend akármilyen oldalról való sérthetetlensége, az egész egyház tiszteltetése s a szent maradványok illő kimélése, mint egyik vagy másik társam duzzogása. Ideje már egyszer, hogy ez is másképp legyen! Ki azt gondolja, hogy nincs igazam s hogy — bár úgy lenne — igen kiáltó színekkel festettem — nehezteljen, de azért csak vegye tekintetbe alázatos kérésemet és pártolja igazán tiszta szívből eredt véleményemet. Nem egyedül a jelenkorról és nem is kiválólág a magyar clerusról szólók

— mert ezen hidegség és közönbösség — a tudománynya csak újabb időben fejlődött régészeti iránt, — az egész kereszténységnek, soha eléggé nem kárhoztatható, vétke volt . . .

Letértem megint az országuiról édes Ferim! de tehetek-e róla, ha mindenben hazám és egyházunk java, fénye és dicsősége lebeg szemem előtt, s ha annyira restellem, ha elleneink valami gáncsolni valót találnak akármilyen viszonyainkban?

De menjünk át kedvesebb képekre. Nem gyanítam azon örvendetes meglepetést, mely B.-Sz.-Lászlón reám várt, midőn a lelkész úrral a dombon álló evang. templomhoz közeledtünk. A domb szélén erős alapokat látni, és a vének emlékeznek róla, hogy itt hajdan uradalmi magtár állott; mások szerint ezek védbástyák nyomai, melyek mint a közel eső lovászpatonaiak is azon szomorú villongásból maradtak fenn, midőn a templomot és népséget a rögtön támadások ellen ily bástyákkal kelle védeni.

Gondolhatod mennyire örült lelkem, midőn a bejárás előtt élükre állított két faragott követ megpillantottam; az ötször derékszög alatt lépcsőzetesen tagolt alapköveken a román levél-eket és a gömbölyű oszlopok helyeit jól ki lehet venni; ezekhez tartozik a paplak udvarában fekvő acanthus levelű fejezet is, melyen a megfelelő oszlopok mélyedései szintén kivehetők. — Kezdem az ódon kinézésű templomot figyelmesben vizsgálni. A déli oldalon láthatni a körivű bemenetnek a többi vakolatától elváló vonalait, valamint néhány faragott követ is. A régi keskeny gömbölyített ablakok nagyobb világosság kedvéért újabb időben lettek átídomitva. Örvendettem a tudomány diadalának, mely szerint e három fennmaradt kőből az itt állott templomnak — legfőlebb a XIII. század eleiből vett — valószínű keletkeztét meglehet határozni. Megjön — erősen hiszem — az idő, midőn ezen egyszerű nyilatkozatomat oklevelek által fogom bebizonyíthatni, és akkor az urasági magtár is tán valami szerzet zárdájára változik át. Áldás azon józan lelkészekre, kik — ha bár csekély, de még is oly jellemző részeit menték meg e régi épületnek. Ezen fölfedezéséből származott örömöm oly nagy volt, miszerént azt rögtön kedves grófommal közölni szükségesnek tartottam.

A régi kor ezen maradványa általi meglepetésen kívül még egy furcsább meglepetés is várt reám a paplakban. A mint magamat bemutatám s engedelmet kértem, hogy a cselédeken kívül senkit otthon nem lelvén, podgyászomat beraktam, észrevettem,

hogy egy kis zavart idéztem elő; okát sürgetvén, hallottam, miszerént furcsa gyanu tárgyává lettem, minthogy a kíváncsi szolgák tarisznyámat kifürkészvén, benne konyhakést, vésőt és különös idomu kalapácsot találtak s így tudja Isten minek gondoltak. Boszorkodtam ezen új bárgyuságon; a gróf urat ismerték, ruhámról láthatták ki lehetek, még is azt hitték, hogy rabolni vagy ölni szállók a plébániába. A lelkesz úr későn este térvén haza, a mily barátságosan fogadott, oly jó izünn nevetett velem együtt cselédjei butaságán.

Reggel Fenyőfőre iparkodtam, hogy az ottani lajtmész kőbányát meglátogassam. Találkoztam a már 50 év óta itten tanító Akermannal, ki azon felszólításról, melyet mintegy két év előtt Győrött az összes sopronyi kerületből egybegyűlt néptanítókhoz intéztem, mindjárt megismert. Akkor szavaim lelkes visszhangra találtak; azok, kiknek fiaik valaha élvezendhetik gyűjteményeinket, kik a papokon kívül sokszor egyedüli intelligentiák a falukban, hol példájuk, oktatásuk által legtöbbet menthetnének meg a bárbár tudatlanok kezeiből — mindent ígérnek; de mivel nálunk mindenben, hol az indítványozó maga elnem járhat dolgában — a tűz a mily rögtön fellobog, oly hirtelen el is alszik, — csak kevesen emlékezének azon napra, melytől oly sokat ígértem magamnak.

Megvizsgáltam a harangokat, templomot és a gazdák kertjeiben fejtett köveket; sokat ígértek a jószívű németek is, meglátjuk, eltudjuk-e majd mind azt rakni, minek eleibe nézhetünk.

A sok komolyság után eszembe jut egy kis tréfa, mely velem mintegy négy év előtt e csinos falu korcsmájában történt. Bakonybélből rándulva át ide, a falu előtti mély vízszakadásokban sok szép terebratulát találtam, melyek alkalmasint sok száz év alatt a Körishegy tetejéről úsztattak ide. Betérek a csapszékbe és rendeltem valami falatozni valót, mert dél volt és a kalapálás közt megehültem. Megmutattattam magamnak a bányát s kérdezősködém, valjon dolgoznak-e benne. — Utóbb az udvarra kiülvén összeapritgatám és tisztogatám hozományomat, nehogy visszatérve a magas hegyeken az egész terhet cepelnem kelljen. — Ezen mütét közt forgolódik körülöm a korcsmáros, láttam hogy valami kérdezni valója lesz, végre kezdé: nem kőfaragó az úr? — mire kollárémra és szűk nadrágomra mutatván, viszonozám: nem látja-e miféle ruhám van — de ő legkevésbé

sem látván át bambaságát, csak azt mondá : ilyent akárki is hordozhatna — s így természetesen vége szakadt beszédünknek. Tegnap eszközeim miatt zshiványnak , akkor kőfaragónak néztek, egyszer pedig zöld bádóg-dobozomat kintornának tartván a tényei leányok, arra kértek, hogy muzsikáljak nekik valamit.

Fenyőfő — tán a fenyvesektől, melyek hajdan itt nagyobb kiterjedésűek lehettek — kedves kis helység és már legrégebb okleveleinkben említetik. A bányából, minthogy szebb kövület példányokat nem találtam, csak néhány mészkődarabot vittem magammal. Szent-Lászlóig szurkos fenyők közt haladtunk; feltűnt az erdőben egy hosszú sáncféle töltés és több talán sírhalmoknak tekinthető dombszerű emelvény. Idővel felásatom, s az eredményt részletesben közlöm.

XVI.

Rosz út a hódoséri völgyben. Hódtol nevezett helységek. Szentek, növények és állatok a helynevekben. Túrtszirom. A hörcsökös kerülő. Porvai zárda. Történelmi vázlata. Érdekes síremlék.

Kedves Barátom! Ebéd után kitisztult és én a különben is borzasztó uton, melyen rendesen csak bakonyi ember járhat — most pedig annak fogata is megérzé — indultam Porva felé, és pedig szekeren, mert minden podgyászatot magammal hurcolám. Ez a hosszabb kirándulásoknál a legnagyobb akadály, mivel mindig két-háromféle egyenruhát kell magunkkal cipelnünk; és ha tüskön bokron keresztül mászva már a rövidebb mezekből is annyi szakad, hány papköntöst kellene egy szünnapi kirándulásra vinnünk? sőt esőben sárban épen lehetetlen volna a tovább — főkép messzebbre való — haladás. Legkönnyebben érzem magamat, ha egy inggel és egy darab kenyérrel tarisznyámban indulhatok, akkor nem köt le semmi, jövök megyek és nyugszom hol tetszik.

Most is a dőcögő, majd jobb — majd bal oldalával a kívájt út széleit csiszoló szekér mellett ballagtam; itt a függélyes partról leereszkedém, hogy a tulparton lévő Pokolkövet vizsgáljam, ott egy csúszós sziklafalra kapaszkodtam fel, hogy nagy könyvemet néhány növénynyel gazdagítsam. Szekeremet könnyen elérhetém ezer oldalagi eltéréseim után is; mert dacá-

ra annak, hogy a lovak jók voltaks kocsisom igen ügyes vala — még is meg kellett mindúntalan állania, hogy a lovakat a ki-mondhatlanul fárasztó kapaszkodók tetején kissé kipihentethesse. Híjják pedig ezen borzadalmas szépségű — torkolatjánál nyires, főlebb bukkös erdőtől körülvelt — völgyet h ó d o s - é r i völgynek.

Honunkban mintegy kilenc Hódtol nevezett helységet találunk különféle megyében, többnyire kiszáritott posványok köz-e-lében. Innen nem messze a gerencséri vizenyős lapály végén fekszik a régiek szerint h ó d halmi — manap pedig mint akar-ják a hat halomtól — hathalmi pusztá, melynek egyik dombján mint hallám néhány év előtt mérő számra találtak, csengetyűnek vélt, kúpos bronce-pléhből álló, kétlyukas gombokat, melyekből Pados barátomnál 6 darabot láttam, magam pedig a hathalmiak-ból Lakman József gyiróthi lelkész úr szivességéből egy dara-bot szerezhettem muzeumunk számára. Hasonlítsd Archaeol. köz-lemények I. köt. 193. lap f) pontjával és II. Tábla 26-dik ábrá-jával. — Továbbá Pápa mellett is akadunk egy h ó d o s k a i pusztá nevére; s ez azon gondolatot ébreszté bennem, vajjon nem te-nyésztek-e hajdan ezen rengetegben is a honunkból majd nem kipusztított hódok? — És valóban egyik e vidéken lakó bará-tom bizonyítá, miszerént a mult század végével még itt létezett tavakban hódok találtattak.

Bakonyban a szentek nevein kívül, főképen a kutakról el-nevezett helységek következnek; állatországból vevék neveiket Lókut, Farkasgyepű, Rókalyik, Borzavár (mások szerint Bodza-vár, arx Sambuci) Hódos-ér, Ménes-ákli; növényországból: Fe-nyőfő- Gyertyán- Ihár- Borostyánkút, Szépalma, Hajmáskér stb.

De vessünk egy pillantást p. o. Pozsonymegye déli részére, ott találjuk a Hódos, Medve, Sül, Szunyogdi, Keszegfalva, Bé-kavár, Patas; továbbá Gomba, Eperjes, Nádas és Nádszeg, va-lamint a fáktól keresztelt sok helységet. Mily szép adalékul szol-gálhatnak ezek ős természetrajzunkhoz — és mily tanulságos lesz ezen kutatgatás, ha majd az összes dülők, kutak, csárdák és utak neveit birandjuk.

Azon hegyszoros képleteit, melyben oly sok nehézséggel haladtunk, majd kiválólag a pénzige-mész teszi. Utközben gyűj-töttem s a derék fickó, ki nem csekély részvétet tanusított kuta-tásim iránt, sokat mesélt a sz.-lászlói határban létező remete

konyháról, és az Iszka völgyében, közel a porvai csárdához, található mozsárkőről; azonban jelenleg mind az idő rövidsége, mind annak mostohasága miatt e helyiségeket föl nem kereshetém.

Ilyen és hasonló beszélgetések, gondolatok közt ide oda száguldozva csak lassan haladtunk a feneketlen uton. Legnagyobb meglepetésemre szolgált a Bakonyban most először talált kedves virágu türtszirom — *cyclamen europaeum* — mely szép növény annyira megtetszett a sz.-lászlói sihedernek, miszerént ő is vitt belőle néhány gumót, hogy azt házi kertjükben elültesse. Végre fölértünk a magaslat tetejére; a kilátást a külön irányú völgyekre gyönyörűnek lehet mondani, embert és állatot nem láttunk, csak az elrakott ölfa hosszú sora és a végén füstölgő gyepgunyhó emlékeztetett, hogy itt valószínűleg a kerülővel találkozandunk. Bár ne találkoztunk volna, mert oly hörcsökösen, oly bakonyjasan neki rohant kocsisomnak, és vele együtt a sz.-lászlóiakat — kik e helyüt alkalmasint nem szívesen látott vendégek — úgy lehordta, hogy csak a megyei főnökségtől előmutatott igazsággal tudtam lecsillapítani, és vele megértetni, miszerént nekem ha akarok tisztemnél fogva nemcsak a hódos-éri völgyben, hanem ha tetszik a Som- vagy Körishegy tetején is szabad szekerésznem.

A sok kalapálás, ásás, cirkálásban úgy eltelt az idő, hogy már jó sötét volt, mikor tisztelt barátomnál, a borzavári lelkésznél, a kaput zörgettük. Épen most volt Zircen e jeles rendnek közgyűlése — szerettem volna sok jó ismerőssimel találkozni; de Porván oly dolgom volt, melyet tovább halasztani nem akartam. Porván? Hányadikunk hallotta ezen Isten háta mögött fekvő helynek csak nevét is. Azonban halljuk csak, mit mondanak róla okmányaink. E helyet azon időben ajándékozta V. István király a pannonhalmi apátságnak, midőn a birtok határozásában balta vagy nyilhajítással mérték a távolságot. Az ide tartozó okmány világosan mondja, hogy a Porván létező Sz.-Imre kápolnáját a sz.-mártoni bencéseknek ajándékozza, hogy ott a király üdveért és az ország állandóságáért imádkozzanak, pincéjük és szántásuk legyen, és hogy a kápolna körüli temetőből annyi földjük legyen az ég mind a négy tája irányában, mennyit mindenfelé három nyilhajítással mérni lehet; tehát ha egy nyilhajítást 100 ölnyre teszünk, 300 holdnyi területtel ajándékoztattak meg; minden öl pedig, melylyel a nyil tovább hajitatott, a birtokot két egész holddal növelé. Ez történt 1261-ben.

Három év mulva minden szentek napján itt szabadítá fel IV. Béla király a bakonybéli apátság jobbágyságát a megyei hatóság alól. — Ráth Károl „Magyar királyok hadjáratai és utazásai” című kéziratából. — 1398-ban tiltakozik a sz.-mártoni apát Zsigmond királynak Sikátorra és Porvára terjedő adományozása ellen, melyet Gara Miklós macsói bán részére kibocsátott, azonban ezeket 1427-ben Miklós, Miklós nádor fia, még is elfoglalta és még 1431-ben is bírta. — 1441 körül már a Pálosok birtokában volt, és 1456-ban Gara László atyja és neje Alexándrina tesszeni hercegnő nyugalmáért ugyan azon conventnek, mely ezután a Sz.-Lélektől — mint manap is — cimeztetett, Újfalut ajándékozta. Ezen monostor perjelséggel bírt, a csatáinak alá volt rendelve, és mindaddig fénylett, míg, mint a szerzet egy lelkes írója mondja, a keresztény név ellenségei által elhajtatván lakói, az alapító neve is a hamuban el nem temettetett. Sem az eredeti sz. Imre kápolnának, sem a régi klastromi templomnak nincs már ma semmi nyoma, egyedül a hatszögből alakult szentély, és a déli oldalon álló, egyszer tagozott, faltámok jelei a góth építészetnek. Északra — mi e zordon magaslaton nem csoda — az ablakoknak helye sem látszik. Az épület régiebb részei is mind téglából emeltettek, egyedül a körülfutó tőfal és a támok fedői vannak faragott kőből, mi e ködös vidéken valóban feltűnő. A zárda alapfalai északi oldalon messze terjednek, de ember emlékezet óta mindég romban heverték. Nem messze ezen helyiségtől látni a kiapadt halastó mélyedéseit, gátjait.

Van azonban Porvának egy nevezetessége, t. i. a szentély északi oldalán befalazott sirkő, mely egyik történelmünkben igen hirneves család emlékét tartja fenn. A faragvány díszes és ezen felirást olvashatni köröskörül

EPITAPHIV· AD· MAROR₃ DNE· VR

SVLE. RELIC₃TE₃· QDA· PAVLI· PĚNEZI SORÖII· ET.

9SAGVIE. 9DA. SPCTABIL'S· ET

MAGIFICI. DNI· S₃TE₃PNI· D' ZAP^oL'A· CoI

T· S· PPET_{VI} ₃TE₃RE· SC^oP₃SIS· AC· REGI· VGAIE.

PALAT₁· FVDAT_o IS· HVI9. C^oAVST_RI· BTE· MAIE

a tábla közepén a cimer felett:

[~]
 VIRGIS· D· PÖVA· Q³
[~]
 OBI·T· SABAT^o· DIE· AN·
[~] [~]
 DNICAM IVOCAVIT·

alatta két lecsüngő szalag közt:

[~] [~]
 ANO· DNI
 ·M· CCCCC·;

a paizson — hat küllös törött kerékből emelkedik egy páncélzott, védkeztyüs, könyöknél meghajlott kurta egyenes karddal cimertanilag jobbra vágó kar. Ezen cimert nyere e nemes család Albert királytól 1439-ben. — Cod. dipl. XI. 268.

Itt Zápolya István tűnik föl mint a Boldogságos Szűzről nevezett kolostor alapítója. A később Somogyban virágzott Perneszi család férfi ága ma már kihalt ugyan, de élnek még leányágról sok főnemes családban ivadéakai, kiknél azonban ezen Ursulára vonatkozó adatokért mindeddig kedvező eredmény nélkül kocogattam.

XVII.

Fürkésző pórok. Somlai kaland. Zircen otthon vagyok. A fényes vendég. Murva-gödöri kirándulás. Nána. A dudari mészkölgát. Ördögárka. A Herr Ispán. Jószág-üzérek. A fényüzés ördöge. A nagyok példáját követik a kisebbek is.

Kedves Ferim! Alig értem vissza Borzavárra, már megint kezdett az eső esni, és így a kivételesből rendes állapotta lett az által, miszerént csak közben közben örvendhettem egy-egy tiszta fél, ritkábban pedig, egész derült napnak. Mily kellemtelen az az utazóra, ki akárhol legyen még sem egészen otthonos, kinek napjai kiszámítvák, kinek valami határozott terv kivitele fekszik szíven, csak az tudja, ki maga ilyen helyzetben

volt. A délutánt szobámban töltém és a porvai síremlék rajzát bevégeztem. Este felé szűnt az eső, de azért permetezett folytonosan. Indultam tehát Szépalma irányában, hol két év-előtt igen szép encrinit-meszeket találtam. Ballagtam, a sziklakkal mintegy bevetett, borzavári határban és imitt-amott megkocintva a kiálló szikla-döcöket csak hamar észrehevém, miszerént a lovaikat őrző, bokrok alatt guggoló komék fejeiket kíváncsian emelgetik, majd minden oldalról illő távolságban utánom sompolyogván, végre annyira összeszorítanak, mikép az emberhálóból menekülnöm semmikép sem sikerült. Visszafordultam, mintha cselüket észre sem vettem volna, de követőim, kik tán garaboncásnak tartottak, végre rám kiáltanak és hogy megálljak, rám rivalgának. Megálltam, a kör körülöttem, mindig szűkebbre szorult, csak lestem, mi lesz ezen tréfa vége; hosszú hallgatás után megszólamlík a tekintélyesb, kérdezvén, hogy marhát keresek-e, mire én egész nyugalommal felelém: miért keresnék, látom, hogy minden oldalról elég van körülöttem; erre dörmögtek valamit, s én kétélű kalapácsomat tartám készen, míg a bábász nép gombolagja felbomlott, s ismét visszafelé siettem; néha-néha megfordulván, láttam miszerént egész a faluig követtek, utoljára észrehevén, hogy a paplakba betértem, nyugodtan tértek ők is legelő lovaikhoz.

Önkényt eszembe jut itt Billimek barátomnak, a hazánkban is ismeretes, buvárnak és a németujvári havas legjobb ismerőjének somlyóhegyi kalandja. Barátom Magyarország nagyobb részét minden podgyász nélkül gyalog kalandozá be, s így a Somlyó tetejére is került, hol nemcsak a borkedvelő, de még inkább a természetbarát meglepetése is minden lépésre növekszik. A nevezett hegy virányát és ásványait szemlélvén, felébreszté a—minden kaputost úgy is gyanusan kísérő — szőlőművesek kíváncsiságát és minthogy legbölcsebbikök sem tudá, mi célból kalapálhat és rakosgatja azon úr ama haszontalan köveket, melyekből ők annyit birnak, hogy házakat építnék belőlök, neki állnak többen s irgalmatlanul faggatják. Minden kérdésökre csak egy volt a választ a válasz: plébános; avvalki akarván fejezni miszerént ő pap, tehát hagynának neki békét. De a kémet vagy mit fogni akaró somlyaiak egy toppot sem tágitottak, közibök veszik a kutatását békével tovább folytatni kívánó tanárt, és felkapván mint corpus delictit az általa összerakott köveket, levezetik az én barátomat,

kire, mint vélék, hivatkozott plébánosukhoz. Következett a felvilágosítás, a tüzes pajtasok engedelmet kértek, barátom pedig megköszönte szivességüket, hogy elég nehéz kövei lehordásától oly sajátlag fölmenték. Ebből az a tanuság, ha valamely országban utazol, tanul meg legalább annyira nyelvét, hogy megmondhassad ki vagy és minek jöttél? Igaz, hogy az idegenek nálunk és tőlünk legelőször is a káromkodást tanulják, és azt elsajátítva már tösgyökeres magyaroknak tartják magukat.

Reggel megint esett, sem Szépalmát sem Tündérmajort — nemde mily szép nevek a Bakony közepén — nem láthattam. Azért Zirc felé indultam, hol legalább a gazdag könyvtár, az érdekes gyűjtemények segitendik a drága időt hasznosan tölteni. A város egyik sziklás utcája közepén találtam a legszebb hippuriteket, és a kocsit előre küldvén, jól megraktam e ritkább kövületekkel tarisnyámat.

Zircen, Magyarhonnak a jászói prépostság után ezen legdiszesb egyházi épületében, évek óta otthonosnak érzem magamat. Mikor velem sokan még szóba is alig merének állni, itt a boldogult apát úr, legszívesben fogadott, és e dicső rend mostani feje — akkori házfőnök — legnagyobb leereszkedéssel szorított atyáskodó karjai közé. Saját társaim se jöhetének őszintébb örömmel és tisztább barátsággal elémbe, mint ezen — szerzetileg is legközelebbi — rokonim. Zirc és Bakonybél régóta főszállásim a Bakonyban. Itt járok-kelek, jövök-megyek mikor és hogyan tetszik, és senkinek sem jut eszébe kérdezni hová indulok és mikor térek vissza. Nem várnak ebédre vagy vacsorára, jól tudják miszerént beelégszem az elvitt falatozni valóval — és hogy mindenhol szívesen fogadtatván, nekem mindegy ha fekete kenyérrel és szalonnával vagy válogatott süttekkel és fehér cipóval kínálnak; mindegy, ha párnás ágyban hálok vagy a kerülő putrijában a csupasz csaliton.

E napra igaz, hogy előleges tervem nem volt, de sokáig sem akartam munka nélkül vesztegelni. Az ebéd későn kezdődött s ohajtásomnál is tovább tartott, mert a kerületi helytartóság főnöke ő mltsága volt e nap az apátság fényes vendége. — Elvesztéd napodat, gondoltam az étkezéstől felkelvén, de hogy legalább a legközelebbi környéken valamit találhassak — ajánlá apát úr ő nagysága, menjek ki az Esztergár felé fekvő murva-gödörbe, ott halpikkely-forma kövületeket fogok találni. Varga

betűt csináltam, mert a besötétedés előtt még hamar a kis templom harangjait akartam leírni — és úgy a vendéglős kertjén át a convent ablakaiból mutatott gödröt megvizsgálni. De az ember gondol, a sors határoz. A vendéglőben épen felült a dudari jegyző úr, egyik kísérem megkéré, vinne el egész kirándulásom céljáig; az apátság előtt elrobogván föltettem magamban, miszerént Nánára megyek, s beküldém egy legényke által jegyemet tovább utazásom bejelentésével. Leirván hamarjában az esztergári harangokat is, bekocogattam estszürkületkor a nánai paplakba.

Több éve már, hogy e látogatást ígértem, annál meglepőbb volt betoppánásom. Nem csoda hát, mikép a régen várt vendéget el nem akarák oly hamar eresztetni; de bőségesen elláttatván étellemezzel, korán reggel Dudarnak tartottam, azon hiszemmel és ígérettel, miszerént estére visszatérek és a kedélyes beszélgetést folytatandjuk. Dudaron a tiszteletes úr, Hőbe Károl egykori barátomnak bátyja legelőzékenyebben üdvözölt házánál. A ref. templom mellék ajtaja összenyomott csúcs ivü és két szij közti horonnyal egyszerűen tagozott — a gothicának más jelei mind eltűntek a reformatio egyszerűsítő dogmája elől. Innen a lelkész úr, dacára rendkívüli gyengélkedésének, kikésért a messzire el látható, félóránynál hosszabb pénzige-mészkö gáthoz — mely meredek s rétegekre hasadt sziklatömegeivel e helyet geologicus nevezetességgé teszi. Ezen roppant fálnak megfelel hátul az Oszloptól nyugotnak eső ugynevezett Ördögárok, a víz és tán földrengések borzasztó remekműve, nevének tökéletesen megfelelő vihartól felizgatott kötenger. Az egész árok medréből háznai nagyságu sziklák tornyosodnak — itt nem látsz talpalatnyi földet, minden lépted sziklára esik.

Itt és a fölötte emelkedő köhegyen vezetém be e vidék egyik főbúvárát ts. Ányos Móric urat a földisme titkaiba. Itt tanulá mindjárt az első lecke alkalmával mily keserves a földvagy ha inkább tetszik sziklakóstoló kenyeré; mert miután mint jó gyalogos, vadászkedvelő és lovait sajnáló gazda szekerét haza küldé vala, az oriás kövült osztrigából több egész példányt találván, melyek mindegyike vagy 8 fontot nyomhatott, első örömeiben meg nem várható, míg kocsijával ujra kijő, hanem mintegy 40 fontot Kardosréteg hurcolván, még igen sokáig emlékezett ezen keserves próba-kirándulásunkra.

Azóta a *Cerithium giganteum* lábnyinál hosszabb, a *Megalodon triqueter* igen nagy kömagvait, kívülök pedig többféle *spatangus*, *clypeaster* és *numulitek* számíthatlan sokaságát találtuk, sőt a találatokat összehasonlítva a Kolosvár melletti Zölderdő kővületeivel, ugyanazonosoknak merném állítani e telepeket.

Ezen vadregényes sziklahasadékban több ízben megfordultam; fölkerestük azt Schwabenau udv. tanácsos ö mságával — és Dr. Kornhuber barátommal, s többször mondtam, hogy a ki egyszer az Ördöggát nevű szikláig behat ezen valóban ördöngös uton, abból már lesz bizonyosan geologus, épen úgy mint Lux rector — ki először a lomnici csúcsra vezetett föl, s ekkor állítá mikép velem az eisthali tetőre is fölmerne jönni.

Van még a dudari határban barlang is, melyben Höbe úr bizonyítása szerint koponyákat, arany hajtűket és késeket is találtak; de most oda nem mehetvén, ezen jó falatocskát máskorra tartom fel magamnak, mert a Bakonynak csak általános körrajzával foglalatoskodván ez idén, ezen részletesség jövőre maradand.

Egyik szűk vizmosás közt a szikla meredekjéről leereszkedvén, Csetény felé fordítám arcomat; azonban fele útján, dacára a fenyegető esőnek, egy majornak fordultam — bár ne tettem volna — mivel hallám, miszerént annak táján különféle fegyverdarabokat találtak, mire a név maga is mint talán hajdani csatatér utalni látszott. Változtatott tervvel, kettőzött lépéssel siettem az urilak és néhány gazdasági házból álló telepítvényhez. A nőtől, ki épen a kapu alatt állt, hallván, hogy a Herr Ispán honn van, betértem; az izzadás nagy cseppjeit letörölvén és pihenés közt utazásom célját előterjesztvén, kérék egy pohár vizet, miközben tarisznyámból a maradék kenyérdarabot is előrántám. Hozott a Herr Ispán pohár vizet, azonban oly szomjasnak kellett lennem mint valóban voltam, hogy ezen zagyvalékot megihassam. Kik közelebről ismernek — mint Te is, édes Barátom, tudják, hogy rendes borivó nem vagyok, főkép ha jó vizet kaphatok; de félvén, hogy ezen utálatos italtól bajom lesz, mit útközben kétszeresen fájlaltam volna, kérdezém a házigazdától, van-e közel korcsma, s nem lehetne-e pénzen egy ital bort kapni? a Herr Ispán bizonyosan nem magyar; neje tagadólag felele kérdésem első, s igenlőleg — magukra nézve — másikk részére, de mozdulatlan maradt helyében. Szégyenlettem magamat, hogy Magyarhonban — a vendégszeretetnek pél-

daszerü hazájában így fogadtathatik utas ember — s egy pillanatra véltem, hogy a cosmopoliticus nagy Germania, vagy a haszonleső Sveic egyik telepjére tévedtem.

A közel eső dombokon egy helyet mutatának, melyen valami nagyobb épület állt, alatta pedig betömött kutat, hová a kérdéses kolostor harangjait elsülyeszték; másról a nem régóta itt tartzkodó idegenek nem emlékeztek. Én szívesen köszönném a fogadtatást, s semmit sem találván, de annyival többet tanulván, távoztam. A Cseténybe vezető út a Herr Ispán földjein, mint ő ezen egész határt nevezé, vezetett keresztül.

Míg a göröngyös uton haladtam elég alkalmam volt nagyaink vagyoni viszonyaikról elmélkednem. Első családink ős várait kezdik az idegenek birni, jószágaikat a porból emelkedett külhoni üzerek veszik meg, kiket ezen szent földhez semmi sem köt, mint a haszonlesés, kik a nagyok fényét elég nevetségesen majmolván, azok nemes érzéseikhez soha sem emelkedhetnek. Épít itt a szerencse sok gedéltje szép palotát, de az alacsony házu magyar földesúr vendégszeretetét csak hirből ismeri; körülveszi magát ez is amaz is sáncokkal és őrizteti magát éjjel nappal kerülőivel a magyar kutyák ellen — mint e nemes nemzetet cimezni szereti — holott a mi házaink szabadon állnak nyílt kapuval, sokszor még kerítés nélkül is; — sok dicsekszik avval hogy elkerülhetlen magyar vendégeit lörével kínozza, míg magát bevándorlott bratkóival neszmélyi, somlyói és badacsonyi legnemesb nedvekkal leszopogatja. Nem mondhatja már ma a magyar a honunkban lakó jövevénynek Csányi János krónikája szerint: „Du teutschy hast Weissy Hauss, aber schwarzy Brod. Ich aber hab schwarzy Haus und weissy Brodt; — mert csak ugyan fehér palotájában fehér kenyeret is eszik.

De azért még sem hiszem, miszerént magukat azon urak itt nálunk kivételes állapotukban jól érezzék; mert a környékkel folytonos ostromi viszonyban vannak, kívánván miszerént a belöldiek ezerei, kettejük-hármajukhoz törődjenek, és nemzeti sajátásaikat külföldi szomszédjaiknak feláldozzák.

Ha e szomorú állapotnak főokát kutatjuk, látjuk miszerént többnyire a tulságos külfény tevő tönkre leghatalmasb főurainkat. Mindeddig hazájukon kívül többnyire csak a keleti pazarlás által tudták magukat sokan megismertetni — és a hont, hol ve-

lük mindenki büszkén dicsekednék, hol mint kis királyok a nemzet karjain hordoztatnának, megvetvén, Europa fővárosaiban mint 5-öd vagy 6-od rangu csillagok inkább ideig-óráig pislogának, míg végkép nyom nélkül eltűnének. Hát Budapest nem nyujthatná, vagy nem nyujthatá vala mind azt, ha az ország dugsgazdag fiai Párist és Londont nem inkább kedvelik? Gyűljön csak pár évre a magyar urak színe a haza szívébe, költsek itt ezereiket és látni fogjuk nem fog-e fővárosunk akármily első rangu székhellyel vetélkedni!

Nem akarom szemrehányásokkal elidegeníteni azokat, kiket inkább hozzánk édesgetni fő célom — nem is a jelen évtizedhez szól ezen keserű panasz; — a mostani zilált állapot csak a multnak, majdnem egy egész századnak, kikerülhetlen következménye. Mit itt mondtam kedves Barátom! az az egész nemzet mély sohaja! Bár ezután másképp lenne; mert meggyőződése az, hogy mi kicsinyek akármint fáradozunk, akármint szeretjük hazánkat — az mégis csak nagyjaink közremunkálásával lehet valódi nagygyá; ellenben el kell törpülnie, satnyulnia, ha zsirját, színét a külföldre pazaroljuk, sepreje pedig s a kőfic számunkra marad. Ha aztán azok kik erről tehetnek, még mintegy kigúnyolván az általuk előidézett állapotunkért azt mondják, miszerént köztünk nem találják fel magukat, hogy nálunk nagy úr nem is élhet, az végzetlenülül fáj; mert kérdezzük: hol és kikkel éltek és szenvedtek, kikkel lettek nagyokká és dicsőkké őseik, kiknek nevöket, birtokukat, mindenüket köszönhetik? Vagy nem volt-e történelmünk betűi szerént hazánk addig nagy, dicső és az ellenségek félelme, míg főurainkat a külföldieskedés mételye annyira meg nem szállá? s míg azon áldott földnek melyből éltek, nem csak jövedelmét huzák, de tiszteletét és szeretetét teljes mértékkel birák.

Elkeseredik minden jóra való magyar, midőn a főnemességet elszegényedni, a legdicsőbb családokat szemlátomást a porba szállni látja. Bár támadnának közöttök apostolok, kiktől az igaz szó kevesebbé fajna, kik a családjaik jólétét kockáztatókat saját tűzhelyeikhez visszahínák. Ott áll a sok üres, romba dülendő kastély, hajdani fényünk és nagyságunk díszoszlopai! Csak azokat népesítsük, azokat alkalmazzuk, a helyett hogy más, irántunk hideg földre, az itthon annyira szükséges vagyonunkat tele marokkal szórjuk.

Most is előttem képe egy fiatal dúsgazdag úrnak, ki száz-ezerekre menő jövedelmével panaszkodék, miszerént Europa egyik fővárosában, minekutánna, háztartás- színház- fogatok- és egyéb multságokra mesés summákat felszámított — csak koldus módra élhetne; ki talán ha Magyarországból nem küldetnék neki a pénz, még azt is eltagadná, hogy magyar mágnás. Ilyen ha valahol ma is létezik, úgy hiszem nem rajta áll hogy szegény — saját vétke nélkül szegény — hazáját eltagadja; de az ilyent a hazának kellene mint elfajult fiát kitagadnia!

Régi közmondás, hogy a főurak példáját követi az egész ország. Nálunk is a nagyok külföldieskedése elragadá az alsóbb osztályukat is, természetesen tehetségük szerint csak kicsinyben. Minden mi sajátunk fitymálása, mindennek ha bár tőlünk került volna is a külföldre — babonás imádása, a polgáriakra is átszivárgott. Az új házaspár Triesztet vagy Velencét látogatja; mások kik falujokon kívül alig ismerik a legközelebbi vármegyét, átrepülik a bálványozott külföld fővárosait, hogy itthon minden szájtató bambától csodáltassanak; minden szavukkal Párist és Londont emlegetik, természetesen saját rovásunkra, elismert hátramaradásunk okait, nem abban miben rejlenek, keresik, de azon véleményben vannak, miszerént az úr Isten lelki adományait kiosztogatá amugy emberi módon; s hogy míg a szigeti, nyugoti, déli népekre pazar kézzel szórá — rólunk a kelet népéről egészen megfeledkezett! . . .

Jól megérts édes Ferim! miként föntebb mondtam, lelkem e keserű panasza nem e század utóbbi évtizedét, hanem az azt megelőző kort terheli s csak is annyiban említém fel, mert nemzeti kulturánknak ha nem is hátramaradását, de mindenesetre lassabb kifejlődését, úgy szintén vagyoni- s az ezt mintegy ostorul rendesen követni szokott erkölcsi sülyedésünket is igazságosan egyedül azon kor bűneül róhatván fel: úgy hiszem, helyesen cselekszünk, ha azon bűnöket, melyek egy bizonyos korban elkövetettek, minden alkalommal s leplezetlenül feltárjuk az újabb nemzedék előtt, hogy megismervén azokat eredetükben s következményeikben, oly irányt adjon önművelődésének, hogy soha semmi viszonyok s körülmények közt azokba ne essék.

XVIII.

Csetény. Római emlékek. Egy régi templom nyoma. Bakony-nyílás. Szápár. Dolosdi nagy temetőhely. Kőszéntelep. Jásdi apátság. A szent kút. Nánai sziklaszoros. Elmélkedés.

Lásd jó Barátom! mennyire tudott a Herr Ispán pohár vize elragadni; de tehetek-e róla, ha azt mi annyira fáj, el nem titkolhatom; ha azt mit mondanom kell, csak úgy mondhatom mint érzem! De hadd térjek át kellemesebb tárgyakra. Hallám miszerént a hajdan e vidéken talált római kövek, melyeket még mintegy husz év előtt a reform. paplakban lerajzoltam, jelenleg Csetény birtokosa, Zitterbarth úr, kertjében vannak felállítva; be mentem tehát egyenesen a szép ültetvények közé s magam az itt nem tartózkodó birtokos úr fiainak bemutatván a felirást újra lemásolám:

I. O. M.
I. VVEREC
GI . . . V. E
{MA}XIMI
ANVS VE
EX. SIG
VICTOR
{ET} SEVE
RO COS.

Ezen oltárt és egy körivü kapuzat díszes darabját, az igen szíves nevelő úr közbenjárása által, szerencsés voltam több igen csinos római edénnyel muzeumunk számára megnyerni, miért is a nagylelkű adakozónak legforróbb hálával tartozunk. A régi időben itt kiásott és a tisztikar egyik kamrájában őrzött téglák eltűntek.

Átmentem a helybeli tiszteletes úr lakására, az itt gyakrabban talált régiségekről bővebb tudósítást nyerendő. Első dolgom volt az anyakönyvbe tekinteni. A régi okmányok elégték s így az ekklezsia leginkább szájhagyomány szerint viszi fel a hitújításig történelmét. Fennmarad azonban, mi reánk nézve igen

érdekes, a régi templom leírása, mely gömbölyű karzarádékával, fölötté keskeny — alig arasznyi szélességű magas ablakkal, igen ékes karszékekkel és — mint az iromány mondja — bujaságig cifra faragványokkal nem más, mint kereszténységünk első korából való pompás román építmény lehetett. Beszélük, miszerént itt hajdan kolostor is lett légyen, de ezt még a történelmi ítésznek kell majd bebizonyítania. A régi egyházból csak az épület sarkain és az oltár talapzatán látszanak faragott kövek, a faragványok az első bálványimádás elleni buzgalomnak estek, művészetünkre elég káros, áldozataul. A harangok győri Holzpock Sebestyén öntvényei és mégis 1665. évet mutatják bevésvé, mely évszám alkalmasint az átöntött régi harangokra vonatkozik.

Kimondhatlan szép ezen emelkedett helyen álló toronyból a kilátás; északnyugotnak oly közel, miszerént minden részét jól kivehetni, a cseszneki vár, s keletre a kékelő távolban a csókavári romokat látni. Bakony-Sz.-Lászlótól Fehérvárig egy agyagtalapzatu széles völgy terjed, melyet a nép Bakony-nyilásnak keresztelt.

Figyelmeztettek, hogy Tóth István káposztás kertjében, a keleti barázdában, egy nagyobb vederforma edény találtatott; de a gazda meg akarván kísértetni valjon vas-e, kapájával összezúzta, de azért cserepeit összeszedtem tárunk számára. Hallottam továbbá, hogy e határban, főleg a kenderföldeken, többször faragott kövek is ásatnak ki. Igen szíves és az ügy által érdekelt Szücs István ref. lelkész úr megígéré, miszerént gondja leend rá, hogy jövődre ilyen maradványok el ne vesszenek.

El nem fogadhatván a szívesen ajánlott ágyat, még estvéli szürkületben átsiettem Szápárra, útközben a látottakkal szünet nélkül foglalatoskodván. A plébános úrnál már nyugalomra készültek, de azért jó szívvvel láttak épen úgy, mint azt — a lelkész úr elhiresztelt vendégszeretetétől — remélttem. Megviseltetvén kevéssé az egész napi gyalogolás által hamar letevéem magamat, hogy kutatásimat reggel annál serényebben folytathassam.

Templomba menvén Stinner Samu úrral, Szápár egyik birtokosával, találkoztam, ki épen a közel fekvő Dolosdra nyargalt át. A történelmünkben is halhatatlan Szápáry család ős jószágán létező egyház elég csinos és a, tán régi faragványu, sz. Háromság szobrán kívül, figyelmemet gerjeszté azon szépen festett sz. Terézi több szentek társaságában ábrázoló kép is, mely a

sz.-mártoni templomból a szerzet feloszlása alatt ide hozottnak állítatik. A templom körüli tér bolthajtások által erősített fallal van kerítve, és sokáig temetőül szolgált.

Alig végzém a harangok összeírását, midőn Stinner úr visszatérvén, átadta azon gyönyörű rajzokkal ékeskedő terra sigillata-féle urna töredékét, melyet általa a pozsonyi akademiában egykori hallgatóm Békeffy Károl úr nekem küldött s melyet ez pusztáján talált. Én mintegy meghívó kártyának tekintvén ezt, késznek nyilatkoztam Dolosdra átrándulni és a kíváncsiságomat felcsigázó lelhelyet személyesen fölkeresni.

A dolosdi, egészen új és izletesen épített ház, eddig magányosan diszítván a földekkal övedzett dombtetőt, egy pár év mulva szépen tervezett kertje és kényelmes útjai által kedves lakhelyül szolgáland. Nem késhettem sokáig vesztegelve. Lementünk a Cicele völgybe, hol a multnapi záporok többféle római sirtéglát mostak ki; a dinnyék alól mind fölszedtük a világhodító mesterséges építő anyagain, de írást egyen sem találtunk.

Természetes, miszerént a csernyei határban eső kosztelnici dombot is, melyet véletlen hallottam nevezni, melyről a csernyei tiszteletes úr oly sokat mesélt, s melyhez most egy pár száz lépéssel juthattam, fölkerestük. Az igen rossz legelő homokja tele volt millióra menő legkülönb fajtájú cseréptöredékekkel, mintha a római nép valamennyi vásárra utazó fazekasa dőlt volna fel e helyen, mely több holdat tehet — s mely hajdan temető város lehetett. Ha engedelmet nyernék, miszerént a domb tetejét jó mélyen felszántathatnám, Békeffy úr közremunkálásával, keresztül-kacsul felszakittatván a homokot sok érdekesre akadhatnánk. Minden gondolható mustrából egy pár darabot elvivén, mindnyájan jól megrakodva visszatértünk Szápárra, azon üdvös szándékkal, miként jövő évben összetett vállal folytatandjuk kutatásinkat.

Megnézvén a roppant kárt, melyet itt a záporok tettek, úgy, hogy az egész erős malomgátot szétdulák és roppant ködücait mintegy kavicsot tovább hömpölygeték — átmentünk a nagy hasznot ígért széntelegekhez, melyek az igazgatók hozzá nem értése, vagy tán az anyag csekély előjötte miatt jelenleg nem munkáltatván, jobb időben tán újra felfognak élesztetni. Nem hagyhatom említés nélkül, hogy a néprege szerint a Szápár körüli erdő-ültetvények a törököknek tulajdonítatnak.

A hála legbensőbb érzetével emlékszem azon kedves fél-napra, melyet Szápáron töltöttem; derék házi uraim közt idős Stinner úr sziveskedett saját fogatán Nánára, mint éji szállásomra kísérni. Gyönyörű völgyben, melyben a többször említett Gaja a tési heglánc talpát mossa, értük el a bucsuiról e vidéken hirneves Jásdot.

A hajdan jásztinak is irott, Sz.-Györgyről címzett, bence rendbeli apátságról igen keveset tudunk. Bizonytalan mikor alapítatott légyen, bár Péterfytől Ujlaki Lőrinc hercegnek tulajdonítatik ezen zárda létrehozatala; de Róka ezt azért vonja kétségbe, minthogy azon korban hazánkban is, mint máshol, nem annyira a már avulni látszó bencések, mint inkább az ujonnan keletkező és szigorubb néma barátok, vagy a betegek ápolásával foglalatoskodó ispotályos vitézek számára emeltettek kolostorok.

Okmányilag kevés nyomát találjuk az eddig ismert kútfőkben. Így 1332-ben kiküldetik XXII. János Pápától a jászi apát a pannonhalmiaknak somogyi dézsma végetti pörükben. — 1419-ben elcserélé Ujlaki János a gálosi pusztát az apátságához tartozó inotai nagy maloméért; 1498-ban a sz.-mártoni apátságához tartozó pápai frater Benedek bepörli Dobozi Mihált, fehérvári olvasó kanonokot, ki, midőn Benedek a pann. apátság ügyében elküldetett s a jásdi apátság jószága kormányzásával Balázs koppányi apátot megbízá — ezen apátság javadalmait elfoglalni készült. Ennyiből állnak hiteles adataink.

Manap csak a régi kolostor falainak alapja látható a paplak általellenében, sőt temetőnek is kelle régi szokás szerint körülötte lennie, minthogy igen sok embercsontra akadnak. A néphagyomány Pálosok zárdájáról is emlékezik. Bizonyos, hogy ezen kolostor a törökök általi közös elpusztulásnak lett martaléka. A régi építményekből a mostani templom lépcsőjén egy díszes faragványu levélékitményes kő látható csak, de hogy a jásdi templomról maradt-e ezen faragvány vagy tán máshonnan hozatott ide, kipuhatolni nem tudtam.

Van a falun kívül, a Gaján túl, a tési magaslat tövében igen regényes helyen, terebélyes bükköktől árnyékoltatva, egy szent kut, melynek kristály tisztaságu, jéghideg vize van. Az egyházi látogatás szerint már hatszáz éve annak, hogy ezt az ájtatos érzelem Isten anyjának szentelé, s könnyen meglehet, hogy

kutak mellett áldozó őseink korában, már a pogány magyarok is, tiszteletben tarták e helyet. A boldogságos szüz napjain ezer számra gyűlnek itt össze a vidéknek, főleg német ajkú lakói, és az erdők és sziklák visszahangoztatják a szent énekekszivemelő dallamait. Beestéledvén e szent kutat közelebbről nem vizsgálhatám.

Egy meredek kapaszkodón, gyönyörű egyenes bükkök közt, tartánk Nána felé. Mi ezen összérü vágásban leginkább szemet szurt, minthogy ilyesmit mindeddig sehol sem láttam, a csinos keretekbeni szent képek valának, melyek mind a két oldalon mintegy mutatói annak, hogy ezen erdőn a szent helyhez közeledünk, és a vidékit áhitatra intik és buzdítják. Nánán elváltam tisztelt kísérimtől azon ígérettel, hogy a fehérvári pálya elkészültével ezen érdekes vadonban többször megfordulandok.

Másnap, sept. 4-kén elvégezvén ájtatosságomat, a templom vizsgálása után, kiindultam a fürészmalmi zugba, melyről a szíves lelkész úr oly sok érdekest tudott mondani. A kocsit elég kényelmesen vonul el ugyan a hegy tetején, de én a földtani utat választám, az az minden út nélkül ugráltam egy álló óráig a Gaja medrében szikláról sziklára, míg a nevezett erdei malomhoz érhettem. Ha a kerteskői — Bakonybél és Somhegy közti — gugyor a látogatókat szent borzalommal tölti el, megtörténik ez eme kevésbé figyelemre méltalott helyen százszor nagyobb mérvben, minthogy a sziklavölgy terjedelme hosszabb, csoportozatinak változékonysága kitünőbb. Mindjárt e torkolat elején a kettyegő malom udvara fölött találtam hippuriteket és a felsőbb rétegekben encrinitek maradványit is. És e tekintélyes és kemény sziklákön keresztül tört magának utat a garázda hegyi patak, majd válufarmára kimosva a, kalapács hatalmas ütéseinek makacson ellentálló, kötömegeket, majd egy két lábnyi átmérőjű, mozsár idomu mélyedéseket, legalább is ezeréves forgásával esztergályozva. Istenem, én teremtőm! egy ilyen kő szemlélése mennyi indokul szolgál arra, mikép semmiségünkről gondolkodjunk. Országok és népek enyésztek el azóta, hogy e cseppfolyó víz e — másként oly engedelkeny elem, ezen csak ilatás végett a pásztorok- és nyájuktól néha látogatott — szorosban észrevétlenül, szünet nélkül működik; és mégis ezen kő, mint a víz csendesen emésztő erejének tanuja, tán évezredek óta mozdulat-

lanul áll helyén, és az elemekkel, mint a mindent helyéből mozditó emberrel is, tán még évezredekig dacoland.

Utat itten hiában keressz édes Ferim! és meglehet, hogy csak a természet szépségei iránti szenvedély fog, tán évek mulva, megint egy buvárt ide vezetni, ki az örökké tárt, s a teremtmő mindenhatóságát minden léptén magasztaló hieroglyphákat csodálandja, melyek a sziklák síkjából milliárdnyiszor milliárdnyi teknő maradványokban emelkednek ki. A keleti ékirás, az egyiptomiak képletalakjai mily parányiak ezekhez képest, miket a mindenható, örökké hozzánk beszélő törvény-tábláin, enyészhetlen betűivel mond?

Minél tovább haladunk, annál inkább törpülnek a sziklák, annál barátságosabb, vidámabb a tájkép. A sima kölapon felkuszik a fehéres erü, sötét levelei alatt ezer lábakat rejtő, örökké zöld s csak ritkán és a legnaposabb helyeken virágzó repkény, hogy az ostorindás szerény virágú, világosabb szárnyu tátkanafonaloru bojtjaival ölelkezhessék. A vidám pipiskék, az örökké mozgékony billegények bizalmasan iddogálnak a szirtek töredékjein himbálodszva, s jelenlétem által legkevésbbé sem zavartatva, mert a puska durrogtatását valószínűleg igen ritkán hallhatták ezen félre eső magányban. A seregesen repkedő különfaju cinkék szüntelen cincegnek, a pintyek füttyörésznek, a harkályok csetlegnek és kopogtatnak, a vizesések egyhangu alapmorájához legbájosabb változatokat képzendők. Mik a művészek legremekebb utánzásai a zenérek dalai s a sötét bokrok árnyaiban buslakodó bájdalu csalogány csattogási- a sármányok hangicsálási- s a turbékoló vadgalambok bűgásihoz képest? Itt-ott repkedett a levelek közt áttörő nap sugáriban, a szemünket játszi színekkel kápráztató eleven virág, a fényes bogár, míg a szivárványos szárnyu, villámkint cikázó szítás a mozdulatlan kötömegek közt az élet elevenségét juttatja eszünkbe. Csoda-e tehát, kérdem még egyszer, hogy már pogány apáink az ilyen helyeket különösen fölkeresék, vagy hogy itt manap is szent képekkel találkozunk, hol annyi az oltár, ahány sziklatorony emelkedik az ég felé az örökké csevegő patak hullámiból!

Folytatám a Gaja közepén, emelkedetebb sziklán ülven e lélekemelő vasárnapi csendben, szerény étkezés mellett, reggeli imámat; sokáig andologva, s életem változékony jeleneit lekem tükre elé varázsolvá, szerencsésnek érzém magamat, hogy

talán e pillanatban, távol minden földi hiúság- ármány- és alávalóságtól, távol minden gond- és kívánságtól egyedüliségemben boldog és megelégedett vagyok.

Hosszú nyugalom után folytatám nyaktörő utamat, míg végre a sziklatömkelegből kiérttem. A Gaja folyása, egy ropant köfáltól visszafelé hajtva, kanyarodik és ezáltal öblében annyi helyt enged, mikép az eleven zöld pázsit egyik szegletén a kétéletű fűrészmalom, az emberi ipar ezen itt egyedüli és igen egyszerű emléke, elérhessen. A malom vesztegelt, mert vasárnap volt, s tovább én sem folytathattam e völgybeni utamat, mert a fejem fölött függélyesen álló nap által visszatérésre intettem.

XIX.

Ránduljunk gyakrabban a Bakonyba. Ohajtás és szomorú sejtetem. Pere. Új rom. Egy kis állatgyűjtemény. Pusztá templom. Emberséges molnár. Ismét falusi kuvaszok. Embertelen molnár. Olaszfalú. Román bácsi. Kövületek. Római temető. Szép templom. Új segéd. Rátóti harang. Testvériség. A református templom. Cifra felírás. A prépostság története s romjai. Kálisa.

Nem csoda kedves Barátom! hogy elhírhedt Bakonyunk ezen regényes magányiról, melyeket legközelebb leírtam, a világ mit sem tud, — mert a magyarnak különben is öröktől örökig nyavalyája, hogy a szépet és kellemest, mit tözsomszédjában találhatna, mindig honán kívül kereste; de csak legyen meg a fehérvári vasut, hiszem lesznek majd róna vidékeinken is természet-barátok, kik az ilyen regényes helyekrei kirándulásoktól vissza nem ijednek.

A Balatonnal határos Bakonyba tehát honi tájfestők! . . . Ne csak az országutak mentében keressétek a bájost, regényest és érdekest; hisz mind azon kis baj, melylyel az itteni tartózkodás vagy közlekedés jár, a kalandokat csak annál emlékezetesebbekké teszi. Vissza ne rettegjete a vadontól, ne féljete a szegény legényektől; biztosabbak lehetnek itt, mint az alföldön, tán biztosabbak mint némely fővárosban. — Bár találkoznának, kik a Bakonynak szépségeit Podmaniczky, Andrassy, Forgách

főuraink tapintatával leírnák; vajha, mint a Vágvölgynek egy Mednyánszky híré, Csallóköznek és a Fehérhegyeknek egy Ipolyi tudományával bíró, nagyobb készségű, s virágosabb irányu ismertetője találkozni, ki avatottabb tollal rajzolná a haza és külföld elébe ezen épen annyira elhíresztelt mint elismert Bakonyt.

Szomorú sejtelmekben majd kész vagyok elhinni, hogy fényesebb nevelésű honfiaink a szegény hazát csak akkor fogják egészen méltányolni és szeretni tanulni, midőn temérdek birtokaik eldaraboltatván és idegenek kezeibe jutván, nem is lesz többé az a mi magyar hazánk; vagy ha lesz is, csak akkor térendnek a méltatlanul elhanyagolt hon határi közé, ha vissza jönni szegénységük miatt kénytelenítetnek. De maradjon ez inkább csak egy nehéz álom; mert tudom, hogy végre a honvágy minden akadályt legyőzend, és a mieink mind megint mieink lesznek.

Ugyanazon vasárnap délután szorgoskodó gazdám kíséretében átmenénk Perére, a Nádasdy grófok birtokára. Eleresztém a kocsit, és a meredek hegyvágányban megint a hippuritekkal találkozván, gyalog mentem el a pusztára. Az itten romba dőlésre kárhoztatott — hajdan, mint hallám, nagy fényvel és költséggel emelt — úrilak újra bánatos érzelmeket gerjesztett szívémben. Hány család, gondolám magamban, szűkölködik minden hajlék nélkül, és itt a XIX-ki század vandalismusa elhagy enyészni egy, még kevés év előtt lakályos, palotát, melyről egy két tized mulva alapfalai után indulva, tudja isten, mit fog a nép regélni; — ha másnak nem, bizonyosan vörösbarátok zárdájának fogja ezt is keresztelni.

A közel levő vadászlakban egy kis állatgyűjtemény által lepettem meg; de mivel Paminger úr maga otthon nem volt, csak az ablakon nézhettem a szépen készített állatokat. Nevezett természetbarát tanítványim tanítványa, s én szívemből örvendtettem, hogy Zircen nem hiában apostolkodtam, minthogy az ott tanított tömérségsége már ezen vadonig elterjedt.

Az itten keresett kövületek közül semmit sem találtam, de annál nagyobb örömet okozott az itt díszlett *Asphodelus albus*, melynek kóróit nagy mennyiségben láttam, valamint az ősz hirnökét is, a zászpa kikericsét, mely a réteken mindenütt kidugá csinos fejét.

Az erdő szélén állnak egy pusztá templom romjai; oda vezettetvén, igen sok, fejnyi nagyságú, püfeteg gombát fedeztünk fel, s én ezen itt nem ismert eledelt főzésre ajánlám, mert régen egy szilesiai orvostól hallám, miszerént hazájában, a szegény nép nagyobb része, ezen gomba szárított szeleteit használja étkül.

A termésköből álló rom 4° hosszú, 2° széles, egyenesen elvágott karral. A benne álló fák 60 évnél régiebbek, jele annak hogy mind a templom, mind a hajdan itt állott falu, melynek alapjai köröskörül láthatók, már mintegy század előtt elpusztulának. A minden dísz nélküli falak csak észak- és nyugot felé állnak, a kerítő fal pedig 5 ölnyire övedzi a romot köröskörül. Uj-Perénél elváltam szeretett barátomtól és gyalog Olaszfalura siettem.

Még fele útján sem voltam, midőn egyszerre parasztszekeren mellettem terem a nánai malom árendása, és addig nem maradt vesztég, míg a kocsis mellé föl nem ültem. Ő az oldalra ült és az először befogott csikó úgy vitt bennünket a sötétben, hogy nyakamat s végtagjaimat féltetni kezdém, mint-hogy életemben legalább is tizenkétszer feldöntettem.

A falu előtt le kelle szállnom, mivel molnárék a kertek mögött haza felé tartottak; de előre figyelmeztettek, miszerént a csordás kutyáira vigyázzak. Meg is álltam, mert messziről a komondorok csaholását hallottam; vártam míg valaki a faluból kijön, mert jól tudám, hogy az éj beálltával kiszokták lovaikat a legelőre hozni. Nem is félek annyira a bakonyi szegény legénytől mint a dühös kuvaszoktól; már nem egyszer történt, miszerént mélyebb utakban hajtattván majd a szekérbe ugrottak be, majd ugatásaikkal a faluban az egész kutya sereget ellenem lázíták; egyszer pedig saját urasági molnárunk csak nézé, a mint a gerencséri pusztán fűvészhő, midőn a bűrűn át akartam kelni, kuvaszától megállítattam. Sem előre sem hátra menni nem tudtam. Molnár uramnak, úgy látszik, kedve telt abban, hogy engem minél tovább e kellemetlen, kinos állásban hagyjon, mivel addig, bár csak tölem néhány lépésnyire nézett ki malmából, nem hívá vissza az utat elállót, míg zsebemből a kétszövést ki nem huztam és kedves ebe szájára nem irányzám. Ez hatott a szivtelen parasztra — s csak így sikerült a másik partra átjönnöm.

A lódobogásra nem kellett sokáig várnom. Megállítám a

fiút, ki előttem nyargalva, kihívá a pásztorokat, és én betértem a cisterci rend nestorához, a közkedvességű Román bácsihoz. Keresztjáró hétben itt mulatván Dr. Kornhuber barátommal, a Vaskapu alatti igen érdekes adnethi rétegeket, szép terebratuláikkal kutatók. Most a hirből ismert régiségek után jártam. Utamban a major körül temérdek pénzigére bukkantam; onnan a kút melletti káposztás kertek mellé kerülván, az urasági hajdu megmutatá azon helyet, hol a vetés folytonosan sárgul, minthogy valami négyszögű építmény alapfala miatt a tenyészet folytonosan gátoltatik. A tarlón sok római téglá darabokat, köztük pártázottakat is találtam; valami egészet felfedeznem nem sikerült. Hallomás szerint bronze-lámpa is találatott, de ezt a zsidó elvivé, az Eplényben talált paelstabló pedig semmi határozott tudomást nem szerezhettem.

Az olaszfalui templom oly csinos, hogy városba is beillenék; a festmények jók, s az egyiknek felírását oly nevezetesenek találtam, hogy ámbár a kép ujabbszerű, azt e felírás után: „O Mutter teren, di tich Eren!“ a XIV. századba tehetnők vissza. Jele mikép valaki ecsettel meglehetősen írhat, bár a nyelvtani előismeretek egészen hiányzanak.

A toronyban igen jó hasznát vettem egy esztergami diákokcsának, a lelkész úr öcscsének. Minthogy a fiú hajlamot mutatott a kutatásra, és szívesen el is jött volna velem, gondoltam, hogy jó lesz őt a tudományba bevezetni és benne a honi régiségeink iránti előszeretetet fölébresztetni.

Ebéd után lementünk Zircre. Visszatértem a murva-gödörféle expeditióból ötödnapjára, anélkül, hogy murvagödört láttam volna. Apát ő nagysága Écsy László füredi főgondnok úr 25 éves jubilaumára távozott, és én hamarjában ruhát váltván, s tisztával tarisznyámat is ellátván, csak addig mulattam a sz. convent vendégszerető falai közt, míg az előfogat elő állott. Fél óra mulva már Eplényen keresztül Rátót felé repültünk.

Alig hagytuk el az eplényi csárdát, midőn az erős déli szél szemünk közé hajtá a zápor öreg cseppjeit. Először a sűrű porfellegek vakítának, melyek majd ujjnyi porréteggel boríták el köpenyeinket; majd egyszerre egészen fekete felhőkkel huzatott be a láthatár, cikáztak a sűrű villámok, a borzasztó dörgés megrázkodtatá a földet is, míg az iszonyuan bömbölő s a vihar miatt haza iramló marhák nem egyszer gátlának sebes hajtá-

sunkban, mi miatt annyira átázánk ernyőnk dacára is, hogy valóban örültünk, midőn egykori kedves iskola társam testvérének — a rátóti lelkész úrnak barátságos hajlékában nedves mezeinket szárazzal cserélhettük fel.

Tartott az eső egész éjjel, de még egész délelőtt is. Első dolgom volt az ószerű harangot megnézni, melyet a reformatusok toronyalaku harangláb nyílásán át is idomáról mindjárt réginek ismertem. Irásnak semmi nyoma sincs rajta, s azért ideje meg nem határozható; a monda szerint azonban ezen harang is mint sok egyéb tárgy a törökök előli futás alkalmával a ginderbe eresztetett, s csak a lakosok visszatértével halásztatott ki onnan.

Rátót főnevezetességeihez tartozik az ikertemplom, a keresztényi türelem és testvéri szeretetnek hazánkban tán egyedüli magasztos példája. Az ódonszerű, bizonyosan a kereszténység honunkbani első korába helyezendő reformatus templomhoz épült későbbben a kath. egyház, és a réginek oldalfalán látható még a 7' széles körivű bejárás vakolatja, mely tanuja annak, miszerint ez itt eredetileg magán állt. Minthogy a kath. templom szégyenségén kívül egyéb nevezetességgel nem kínálkozik, itt egyedül a reform. templomról, mint a Bakonynak tán legrégiebb egyházai közé sorozandó nevezetességről szolandok.

Ezen kisded imaház hossza 7ⁿ, széle aránylag igen csekély, s a faemlény miatt még szűkebbnek látszik. A körivű szentély két öl hosszú, a diadalív mely 11'nyi magasságu két ódonszerű oszloptól tartatik. A jobboldali gömbölyű oszlop griffel ékített fejezettel bír, a baloldalin vadállatok által üzött gyermekeket látni; azonban ezeket csak igen gyakorlott szem és felcsigázott képzelő tehetség fedezheti fel, mert az ujjnyi vastag vakolat majd mindent eltakar; a baloldali oszlop talapzatán egy torzfej is látható, kívülről az egyház három 2½'nyi harántos támfallal bír, melyek mint látni lehet, később építették hozzá.

A köröskörül futó karzat festett párkányzatán veres színű írást láthatni; minthogy az egyházfia bizonyítása szerint ezt még senki sem tudá elolvasni, tiszteletes urtól pedig, mivel itt-hon nem volt, nem kérdezősködhettem: íme közlöm amint a komor idő, gyenge szemem, a bicegő padok fölötti ingadozó állásom és a beírott táblák látható fölcserélése megengedé. A betűkből kettő három van egymásba beleírva, összehuzva; -- tán

sikerülend másnak jobban megfejteti ezen talányos s alkalmasint a XVIII-dik század első tizedeiből származó felírást; én mit kibetűzhettem ezennel közlöm. Jobbról kezdve így olvastam:

. . . . glatszan szépen mellyen
1734-ben Hogy Irának Május hóban szintén miko-
ron utannak
akkoron kezdettek el ez Úr templomának
minden miveiből (anhibli)? rongyanak
az anya Szent egyház tündöklő egy
ket oszlopok vannak alatta terjenek
a ministerium isten Beszédének
mely kisáfélrlója a mennyei kincseknek
főutja másik melyre külsőképen
az anya Sz. Egyház terhe fekszik épen
mint ezt sz. Írásban látta
Tiszti iratik sokképpennek ottan
kik először Isten szent dicsőségére
Es idvessegére ezeknek mint lehet
felmentére kell vigyázni kinek ó igaz vérére
Volt gondja kegyes Josuének
Samuel Davidnak ezeknek fiának
az Ezekiásnak és a Josaphatnak
engedvén Istennek parancsolatjának
ez hires Fer
letek . . . kik ez helyben az Urnak templomot vettitek
ily rendben valakik buzognak jártatok, Ez tik
ben, jutalmakat, vesztek . . — | itt mind az . . .

Volt hajdan Rátótnak két valamivel ujjabb, de azért nem kevésbé fényes építménye: a rátoldi Gyulaffyak vára, melynek ma már helyét is alig tudjuk meghatározni, és az általuk 1255-ben a boldogságos Szűz tiszteletére alapított prépostság, melyet mint minden nem hegytetőn álló várromot, a néphite veres barátok tulajdonának tart.

A rátoldi ősrégi nemzetség már az első királyok alatt bevándorlott. Hitbuzgóságának ezen drága záloga, a prémontréi prépostság, elején a Tassomici, később a Chuchnisi prépostság-

nak fiókjává tétetett, és hazánk általános vészeig virágozhatott. 1347-ik évről találunk a pannonhalmi levéltárban okiratot, mely szerént rátoldi nemzetségbeli János, az erőszakkal elfoglalt záki birtokot a bakonybéli apátnak és a veszprémi káptalannak visszaadja.

A törökök visszanyomása után egy ideig helyreállván a béke, e prépostság a morva zbrdovici káptalannak ajánltatott; de az ujonnan kitört háboruságok miatt e zárda pusztá állapotjában megmaradt.

1644-ben adományozá rátóti Gyulaffy Kristóf ezen egyházi javadalmat Gorup Ferenc vál. novii püspöknek és a veszprémi káptalan örkanonokjának, ki ezen egyházhoz tartozó jóságokat nagy ügyesen visszatudta szerezni. A Gyulaffy család kihaltával a hatalmas Eszterháziak birtokába jött. A hitbuzgóságáról világszerete ismeretes Pál herceg 1694-ben vissza akará ezen jeles káptalant első rendeltetésének ajándékozni, azért is azt a fennevezett morva prépostságnak ujonnan felajánlá, — de mind épületei, mind földjei oly elhanyagolt állapotban valának, miszerént Iospergi Pfandler Miksa apát az ajándékot megköszönni tanácsosabbnak tartá. Így lett Rátót címzetes prépostsággá, melylyel az Eszterházy család előkelő egyházi személyeknek kedveskedik.

Dacára a szakadó esőnek indultunk a régi prépostság színhelyére. A díszes rom maradványi állnak Nagy János gazda telkén, a körülöttük levő kertek pedig manap is kolostor kertjének neveztetnek. A mi az általános pusztulásból fennmaradt, eléggé mutatja, miszerént itt — ha nem is igen nagyszerű — de mindenestre csinos épületnek kellett állania. Mennyire a zápor engedé az esernyő alatti rajzolás és a gyanuskodó gazda azt megszenvedé, megvizsgáltam az egészen faragott kőből rakott épületet.

A kolostor folyosójának fennmaradt részét, mely ma pajtául használtatik 14ⁿ-nyi hosszú és 3ⁿ-nyi szélesre tehetni. Az udvar felé álló oldala csücsivü kettős ablakokat mutat, melyek közt csak egy pár, a középoszlop hiányával, ép, — a többiek közé eső nagyobb hézag a pajta kapuja által helyettesítetik. Ehhez hozzá vala építve, a lakók bizonyítása szerént, a 9ⁿ hosszú magas templom, melyből azonban csak a szentély egyenes zár-fala — és két csücsívtől tetézett karcsú oszlop, léteznek. Az oszlopok fejezetei lóherlevelekkel díszítvék; az oltárkö — egy

vastag vörös márványtábla — melyen még az ereklyetartónak fele is látható, a kertben hever.

Bementünk a földszinti pincébe is, mely két ellenkező oldalon köriv szelményü boltozattal végzett, erős, faragott kővel kerített bejárást és egy pajtaszerű keskeny s felülről laposkővel fedett ablakot vagy inkább szelelőt foglal magában. Kedvezőbb időben szándékom az egészet tüzetesen lerajzolni, de eddigelé lehetetlen volt, az esőtől folytonosan vert naplomba, egy pár emlékeztető vonásnál többet jegyezgetni. Bármily szomorú ezen szent hely mostani állapotja, felkértem mégis az igen előzékenynek mutatkozó megyehatóságot, miszerént felsőbb helyről kiadott utasítások nyomán erélyesen intézkedjék — hogy a mi még kevés rom fennmaradt, a jelenlegi birtokosok által le ne rontassék, vagy el ne hordattassék.

Az omladék többi kövei széthordattak, épült belölök a prépostsági új lak — az uradalmi pince egy része, mint az alap-párkányzatok egész sora mutatja, melyek elég botorul még megfordítva alkalmaztattak a falba.

Sajnáltam, hogy a pogánytelket, hol mint lelkész úr bizonyítá edénytöredékek találtaknak — nem láthattam. Rátót nevezetes sok forrásáról, a vizállásokat itt kális táknak hívják, mely szóval a régi okmányokban több ízben találkoztam. Van itt fenyős dülő is, bár ezen fa a határból egészen kipusztult. Megállt egy kissé az eső, és mi a, magát e rossz időben feláldozó, fáradhatlan lelkész urtól érzékenyen bucsuzván, előfogtunkon tovább hajtottunk.

XX.

Kádárta. Régi reform. gyülekezet. Sóly ódonszerű imaháza. Ösküi mecset. Római emlék. Palota. Egy igen régi pusztán megint vörösbarátok nyoma. Peremartoni díszes templom. Berhidai góthegyház kőteteje és belseje. Római régiségek nyoma. A kis buvár. Legujabb visszatartoztatási mód.

Édes Ferim! Megállí ugyan kívánságomra az eső, de nem volt benne köszönet, mert helyette oly szél-vihar támadt, hogy kendővel lekötött kalapjainkat dacára annak, hogy kezeinkkel is fogtuk, több ízben elkapta. Sajnálám utitársamat, de a fris

legényke emberül állta ki a szélprobát. A kádártai ószerű fallal kerített reform. templomot gyakran volt már elébb alkalmam utazásim közt szemlélni, azért reméltem miszerént itt lesz mit jegyezgetnem; azonban az egész régi építményből itt is, mint sok más ujított tomlomnál, csak a fő- és oldalajtók ragaszai maradtak meg, melyek laposan átszelt hármasevelű ívet mutatnak, miért is a XV. századba helyezendők. A főajtó külső ékítménye nyomott körívű boltozatból áll, mely két négyszögű talapzaton nyugvó gömbölyű oszlopra támaszkodik.

A kádártai ref. gyülekezet a hitujítás terjedésével majd nem azonkorú, és már 1535-ben említetik Dévai Mátyás mint isten igéjének itteni hirdetője. 1584-től fogva pedig maig szakadatlanul foly a lelkészek sorozata.

Nem messze a templom mögött bugyognak a mészsziklából a leggazdagabb források. Tiszteletes úr egy római követ akara a főforrás mellett mutatni; de annak ott többé sem hire sem hamva nem volt; bár legalább a felírás tartatott volna fenn! Egyébiránt kértem szives vezetőnket, miszerént jövendőre a sirok, emlékek- hamvvedrek- és más egyebekre figyelmet fordítson, és ha valamit fölfedezne, muzeumunkról ne felejtkezzék meg.

Kádártától Sóly csak egy kis hajtás. Hallám mikép az itteni reform. templom a rátótival egykoru vagy még régiebb — mi igen lehetséges, minthogy ezen helységben a Sz. István martyr tiszteletére épült kápolna már 1009-ben István király oklevelében említetik. 1095-ben előjő a nevezett villa mint praedium Sol, alias Betereg, elnevezés alatt.

Az igen ószerű kinézésű kápolna 5°- a kar 2° hosszú és 3° széles; az oldalajtó körívűnek látszik lenni, kívülről északi oldalán három tám építetett hozzá. Padlózata ki van festve és a fából épült karzat ugyan egy festőtől díszítetett a rátótival együtt. Itt az 1724. évből sok latin és magyar felírást olvashatni — maga a templom 1706-ban ujítatott meg.

A zirci apátságnak, — mely itt a földesuraság — volt emeletes zárdaforma háza, elhagyatott állapotban van, és nem sokára a romok közé lesz számítandó.

Ki ne hallott volna valamit az ösküi török mecsetről? vagy ki ne figyelt volna ezen különös épületre, mely kinekkinek feltűnik ha Palotáról jön, a veszprémi uton. Még ott sem voltam, már is oly sokat hallottam róla mesélni s oly sokfelé ágaz-

tak el felőle a vélemények! — Egyik római ör- a másik világító- (?) toronynak tartja, míg a harmadik valóságos török imaházat csinált belőle gondolatiban. Kíváncsiságom nőttön nőtt a mint a sajátosság épületet közelebből láttam. A tanító úr, dacára a dühöngő viharoknak, sziveskedett velünk kijönni; bementünk legelől is a kápolna alatti barlangba, mely, mint hallók, a véduraságtól sirboltak volt szánva, s innen a réteges szikla tetőjére épített toronyba léptünk. Eleinte én is azt hívé, miszerént valami őszertü carnarium, csontház, előtt állok, minthogy a keletfelé kidudorodó körivü apsis tévutra vezetett, de köröskörül vizsgálván a, belső világában 4° 1'-nyi átmérőjü, köridomu épületet, láttam hogy oltárhelye később épült hozzá, s hogy itt egy valóságos csonka s mintegy még 4^onyi magasságu őrtorony-nyal van dolgom, mely még a lovagkorból maradt fenn. A kápolnába való bemenet jelenleg délnek áll, a régi — manap befalazott — ajtó mintegy 2 ölnyire a sziklától észak felé esett, s így csak hágcson volt elérhető — nyugotnak van egy tölcseridomu lőrés körülbelül 2^onyi magasságban, északnak, délkelet- és keletnek egy-egy ablak látható különböző vonalakban. Így ugyhiszem tisztában volnánk az ösküi mecsettel, mint török építménnyel; mert hogy ezt a törökök annak használhatták, ki merné tagadni, miután tudjuk, hogy máshol is átalakíták templomainkat. A nem messze eső basalak, mely egy kettős faragott kő oldalu, különben termésköböl épült ház, méginkább megerősíténé azon lovagkori őrtoronyról felállított véleményemet, tudván, miszerént a tornyok kémhelyül szolgáltak, és hogy a majorságokban lakó urak csak a veszedelem idején keresék fel erősített fészkeiket; de a kettős ház építményi jellege a XVIII. századra mutat, és így nem igen valószínű, hogy itt valaha basák basáskodtak volna.

Még az evangelikus lelkész urnak szivességét igénybe vettem, Mukim a kath. templomban végzé vizsgálatit. Figyelmeztetvén az ispán úr házában lévő római köre, láttam miszerént az sokáig sarkköül szolgált; a szobornak három emlőforma dudorodása látszik, de a többi része nem lévén meg, nehéz abból valamit csak sejteni is, a betükből pedig szintén csak hármatvagy négyet lehet kivenni. E római követ boldogult Jankovics Miklós menté meg a végenyészettől. Valóban csodálatra méltó, miszerént ezen vidéken, melyen keresztül a római hadút veze-

tett, több ezen korbeli emlékek nem találtak — vagy, mint máshol, itt is a templomok és úrilakok alapjai alá vándoroltak?

A szőlők közt talált kövült kagylók telepjeit nem látogathattam meg, azonban hallám, miszerént Schmidt fehérvári tanár belőlök szép gyűjteményt állított össze; megint egy okkal több, hogy Őskün máskor is megálljak.

A Cyclopok bámulandó munkáján, a római hatalom egyik nagyszerű maradványán, az ugynevezett Kikiritónak kötöltésén keresztül Palotára jutánk. A grófi várban vadászatra egybegyűlt vidéki urakat találtam, kik az idő alkalmatlansága miatt itt veszteglének. Bemutattatván Orbán inspector úr által, tárcámat legrovidebb idő alatt igen érdekes adatokkal gazdagítottam. Kitűnő rokonszenvet tanúsított tantárgyam iránt ts. Késmárky József úr, ki — mint berhidai közbirtokos — régi templomuk megvizsgálására hitt meg. Bár tervemen kívül esett, még sem állhattam ellent az annyira szíves meghívásnak s elhatároztam magamban, hogy palotai fűrkészésemet másnapra hagyom. Megvallom miszerént ezen kitérést legkevésbé sem volt okom megbánni.

Indultunk a péti pusztán keresztül Peremartonba. Pét a névtelen jegyző 48 fejezetében mint Pejti mező említetik. A péti magnesiás fürdő meglekintése után — egy domb oldalán elhuzódó gyönyörű árnyékos úton néhány száz lépésnyire haladván, elértünk azon helyig, hol valami kőfal maradványra és tán halastó nyomaira akadunk. Vörösbarátokról regél itt is a köznép; de míg a helyirati közös fáradságunk be nem bizonyítja, milyen épület romjai lehetnek ezen kőhalmazok, addig ítéletemet felfüggeszteni kénytelenítetem.

Ezen regényes hely a palotaiaknak, főkép a nyárszaki vásárnapokon, kedves kirándulási helyül szolgál, de állandó vendégeknek — tán a kellő kényelem hiánya miatt — nem igen örvendhet.

Peremarton és a közel lévő helységek már az első királyok okleveleiben említetnek. A falusi templomnak igen is díszes ujabbszerű építmény, a hajdan temetőtől körülvett, de nyom nélkül eltűnt, régi egyház helyén áll. Itt már a XIV. században plébánia volt, de később a reformatio annyira elharapódzott, miszerént nem csak collegium-féle főiskolájok volt itt a reformatusoknak, hanem az egész tractust is — bár ma már nincsenek itten hiveik — ezen helytől címzik.

A templom ki van egészen festve; a szentély Fl. Cimbal mesterműve. A főoltár evangéliumi oldalán egy körszeletben Sz. László csodája, a mint a pénzt kövé változtatja, ábrázoltatik, mi annyiból érdekes, minthogy a pénzigemész a Bakonyban igen nagy kiterjedésű, s valóban a mindeddig legnagyobbakat tán egész Magyarhonban néhány év előtt Bakonybélben fedeztem föl; az epistola oldalán pedig éhes táborában ugyan azon szentet látni, a mint előtte egy egész sereg vad önkényt jelen meg.

De csak a sanctuarium régi fresco festvény; a templom maga akár építészetének szellemét, akár művészeti kivitelét tekintsük, újabbkori.

Nem szabad e helyütt elhallgatnom, miszerént Szanyi István helybeli tanító, kit a tanítók gyűlése alkalmával mint oly férfit ismertem, ki szabad idejét tapasztalati utazásokra, muzeumok szemlélésére használá fel, szép számu pénzgyűjteményével ajándékozza meg. Barátságos kézszerítást távolból is e ritka tanfőnöknek.

Késmárky úr már minden készüléttel várt a, kegyúri gondoskodása alatt álló s közelfekvő, berhidai templom előtt. Még eddig e vidéken nem találtam oly épén, egész eredeti mivoltában fenntartott régi templomot. Máshol új a boltozat, újak az ablakok vagy ajtók, többnyire csak az oldalfalak, pedig ezek is nagyobbára csonkított diszítványekkel, eredetiek. Itt a reformatio idejében emelt faemelvénynak — mely a templom egész behatását gyengíti — elmellőzésével; az elrongált szentségház helyre állításával, egy góthizlésű fa- vagy kőfaragványu oltárnak és a karzaton ugyanazon körü izlésben készült korlátnak beillesztésével — mi egybevéve sem igen sokba kerülhetne — Berhida oly egyházzal birna, mely egész vidéken párját ritkítaná. — Mily boldog lennék, ha ittlétem alatti buzdításimnak, Késmárky úr és a hitbuzgó földes uraknak segítségével sikerülne ezen ritka erekyét eredeti alakjában a hálás utókornak átadni.

De lássuk ezen épség egyik főökát. Sok tornyot másztam, számtalan templom padlásán bujkáltam, de szerkezetére nézve oly sajátyszerűt, mint a berhidai templom héja, mindeddig sehol sem láttam. A templom nyomott ivű boltozata fölött emelkedik termés köből a sütökemence alakú bolthajtás, mely egy harmadik — háromszögű — lapos kövel zárt — ivet tart, s ezekre köz-

vetlenül alkalmazvák a téglazsindelyek. Nincsen e tetőn egy szál fa, és az egésznek erőssége biztosítja a templom épségét.

Minthogy szándékom e csinos templomot idővel egy külön értekezés tárgyává tenni, édes Barátom! itten minden részletesség elkerülésével, csak néhány adatot közlök. A hajó hossza 5° — a nyolcszög három oldalával végződő szentély 2° 3'-nyi; szélessége 3°, magassága 3° 3'. Az oszlopok és vállkövek a nyolcszögből egyszerűen tagozottak; a két gerincezett boltozat zárkövei egyike kettős keresztet — mint ezt hazánk egyéb egyházain is többször a zárkövökön látni lehet — a másik félhold által tartott hatszögű csillagot, alatta egykaru keresztet mutat, melynek oldalain a függélyesen álló két keskeny alakot a vastag mészkéreg alatt lehetetlen volt biztosan meghatároznom. A kőből faragott szószék egyszerű, a főajtó ragasza lapos hármasevelű ívből áll — a faajtó maga minden díszítmény nélkül 1663-ból való OPIP betűkkel. A toronynak sátor teteje van, két szélét kökereszt ékesíti, melyek egyike csonka; a szentély fölött szintén ilyen egyenkaru kökeresztet látni. Az alólról hornyolt csepvetőkkel bíró oldaltámok, négyszögű kövekből emelvek.

A templomhoz ragasztott nemes családok levéltárába sovár pillanatokot vetettem, nem mintha a nemes birtokos urak azt nem szívesen tárták volna ki előttem, hanem mivel nem értem reá e sok kincset megnézni — és így e vidék történetére adatokat nem is gyűjthettem.

Vig ebédünket fűszerzék a vadászkalandok és régészeti elmélkedések. Beláttam most, miszerént nekem e vidéken néhány napot kellene töltenem, ha csak felületesen akarnám is magamat tájékozni; hát ha még a sári régiségekhez férhettem volna! Jól tudom jegyzeteimből, mennyit köszön nemzeti múzeumunk e ritkaságokban oly gazdag vidéknek; de mennyivel szaporodnának táraink, ha a mily kedvet és jó akaratot mutatunk, oly áldozatkészséggel és kitartással is bírnánk. Nem tudom egyedül keleti fajunk hibája-e ez, vagy máshol is így van-e?

Kis utitársamat a reformatus lelkész urnál találtam. Egész komolysággal vizsgálá és írta ezen emberke a templom sz. edényeit. Egy-két napja hogy velem van, és már mint jobb kezemet használhatom. Míg én egyik templomban teendőimet végzem, addig nyugodtan reá hagytam a másikat, és ő oly biztosan, oly lelkiismeretesen működött, miszerént a lelkész urak

ezen legényke szerény, szorgalmas és szemes eljárását nem egyszer bámulták. Nem fog-e ezen tudományos kalandozás maradandó benyomást gyakorolni reá, nem növi-e ki magát ezen mustár-magocska hazai régészetünk egyik terjedelmes fájává? Ez az Isten kezében áll; de boldognak érezném magamat, ha e számításom sikerét megélhetném.

A reformatus templomon lévő felírást, mivel feltűnt, itt közlöm: Oh Jesu da pacem nobis et Turri huic Tuae. 1778. — Összeirtuk a sz. edények felírásait is; de mivel mind a XVIII. századból valók, jelenleg közleni nem tartom érdemesnek.

Visszamentem a kath. templomhoz, s míg annak külsejét rajzolám és méregetém, több birtokos érkezett haza a vadászatról — kik szándékomról értesülvén, a vidéken talált római régiségekkel legszívesben megajándékoznak. Azonban már aggodni kezdtem elmenetelünk miatt, minthogy sem ügyes Mukim, sem kisbíró- sem jegyző uram nem tudtak számomra előfogatot teremteni, ámbár mindjárt ebéd után elküldtem az illető hatósághoz a megyei főnök úr utalványát. Tudtam, hogy ezen időben s ily szép napon a gazdák földjeiken vannak, de hogy oly terjedelmes három helységben egy pár lovat kapni ne lehessen, azt még is bajjal tudtam elhinni. Végre észrevettem, hol a dolog bibéje. Nem egyszer hallottam, miszerént nemes házaknál a szívesen látott vendég kerekeit kiszedik és elrejtik; én, minthogy kocsim nem volt, más módon valék letartóztatandó. Késmárky úr, igen tisztelt házi uram, letiltá előre az előfogatot, hogy barátságos hajlékában annál tovább mulassak, és maradni kénytelenítsem, de elfelejté, miszerént mindent magammal vivén ez a tovább állástól nem tartóztathat; mert kis tarisznyámat nyakamba vetvén, mi nekem a Palotáig való gyalogolás? Nem maradhattam, bár mily örömet maradtam volna, mert így eredeti tervemtől egészen elesem. Látván azért szíves házi uram, hogy nem tréfálok, előállott mindjárt kocsi is, ló is. Szívességét tetézé egy kölcsönzött delejtűvel, melyet régóta nehezen nélkülöztem, s melyet személyesen szándékozom visszaszolgálni, mihelyt a vaspálya e vendégszerető vidéket Győrrel összekötendi.

XXI.

Ujlaki vár Palotán. Csalódás. Képtár. Római sírkő. Keletkező muzeum, és érdekes albumok. Bántai kőbánya. Kunhalmok. Aranykúti forrás. Pusztá Palota. Tés. Hippuritek.

Nem lehet szándékom édes Ferim! miszerént Palota terjedelmes helyiratát ide igtassam, vagy hogy — bár elég adatom van — leírjam történet-íróinkból, hogy ezen nevezetes vár a törökök idejében hányszor foglaltatott el és foglaltatott vissza; mindezt tüzetesen olvashatod helyirataink legjobbikaiban, vagy honi történelmünk akármelyik bővebb írójában. — Én főcélom mellett maradok és főleg csak azt említem, mit régészeti vagy természettudományi szempontból találok érdekesnek. Megvallom, hogy mind a kettőt tekintetbe vévén, miután az Ujlakiak régi váráról oly sokat hallottam, túlcsigázott reményeim nem elégtének ki. A város közepén fekvő régi vár, kivéve roppant vastagságu, csupasz és sötét falait, alig tartalmaz művészi szempontból valami említeni valót. Ezek igaz, oly szélesek, hogy némely ablak fülkéje átalakítva kényelmes szobául szolgál. A kapu hosszú csúcsíves bejárása régi s a győri püspöki várban lévő torony alattihoz hasonlít, mely ha a kápolnával egykoru, úgy mint annak egyik támfalán látni lehet, 1, 8-ből való; de a nagy kiterjedésű vár többi részei minden régi jellegtől megfosztvák, átalakítvák. Összejártam pincéket, földszinti kamarákat, börtönöket, istállókat, hogy az őskor bármily csekély faragott maradványát fölfedezhessem; de hiába volt minden fáradalmam, s csak a kut előtt találtam valami felirással ékeskedett s hajdan a bejárás felett állott vörös márványtáblát, de ezen egyedüli emlékkörül is lecsiszolák már a sajtárok és puttonyok vas abrincsai a betüket. Ennyit a vár külsejéről. Máskép állnak a dolgok ezen úrilak belső kényelmeivel. A pompás feljárat, a kellemes, nyílt folyosók, a rendkívüli nagyságu magas teremek és szobák az újabb időben épült papirosszerű házainktól, és azok zegzugból álló dohos és sötét kuszakóitól, vagy minden lépten ingó salonnajaitól egészen elütnek. Egyik nagy teremben áll a több remekképpel díszlő festménytár, mely azonban, minthogy csak keve-

sen bocsáttatnak be, szapuló alatti gyertyaként sem melegít, sem fényt nem terjeszt. Hát a nagyuraink képtáraiból alakítandó nagy nemzeti festménytár, hol minden családnak tulajdoni joga fenn-tartatik, és remekeiket, gazdagságukat az egész haza bámulhatja és a jövőendő nemzedék művelődésre serkentethetik — mint sok ily üdvös terv — szintén csak pusztá szép szó és példabeszéd-szerű szalmalüz maradand?

A felső — jelenleg Waldstein János gróf ő méltóságától lakott — kastély udvarában lerajzoltam az inotai határban talált római sírkövet, melynek mennyire kibetűzhettem, követ-kező felirata van:

AVRELIVS DIALO
VE{TE}R CHR VII PR
{AV} L· H· S· E· {TR}OVC
ISSAE VIVO AVR{MA}
{TE}RÆ VIVA P. C. PAR.

A díszteremben, nem minden öröm nélkül, szemlélém a nemzeti történelmünkre vonatkozó nagy képeket, és az egyik falfülkében csinosan felállított termény- és éremgyűjteményt. A méltóságos gróf — ki mindenütt, hol a hon java előmozdítása megpendítetik, legelől áll, és hol a valódi műveltségbeni és ok-szerű gazdaságbani haladásról van szó, mint bölcs és tapasztalt vezér környékét magával ragadja — jószágain talált természetesi vagy művészi ritkaságokat felállítja, s tisztei közt szerencsés az, ki uraságának valami ujjal, érdekessel kedveskedhetik. Követnék csak általán ezen felséges példát hazánkban más-sok is, mennyi kincscsel lehetne idővel, nagyobb költség nélkül, tárainkat szaporítani. Valahányszor ezen igazi grand seigneurhez szerencsém van, mindég sajnálom, hogy évenként milliókkal nem rendelkezhetik; mert hiszem senki üdvösebben, nemes lelküeb-ben nem fordítaná azokat hazánk boldogítására. Hála az égnek, hogy e tekintetben Waldstein gróf ő méltósága ma már nem egyedül maga áll főuraink közt, és leginkább ez az, mi bennünk hazánk jövő boldogsága reményét táplálja.

Ha tudnám édes Barátom! hogy ő mlsága legkitünőbb éré-nyekkel párosult igénytelenségét nem sértem, terjesztenék a haza

nevében egy szép kérelmet színe eleibe. Van a gróf urnak fél-százat haladó, egész Magyarhonból gyűjtött, legremekebb rajzokkal tündöklő albuma. Találnának itt képes lapjaink esztendőkre való érdekes táj- viselet- és életképeket; kastélyok- teremek- butorok- lovak- kutyák rajzait — és mindamellett még elég maradna. A ns gróf a hazát legnagyobb hálára kötelezhetné, ha ezen rejtett kincset, mint azt több nagy uraink honi és külföldi képes munkáikkal tevék, magas sokoldalu műveltségéhez képest, bizonyosan legérdekeseb leírásokkal felvilágosítandó munkában, közleni kegyeskednék. Mily kincs rejlik csak egyik általam ismert ns gróf élcsképeiben, valamint egy igen magas műveltségű, szerencsés ecsetű úrhölgy gyűjteményében. Ha ezen indítványom elfogadtatnék, szerencsésnek tartanám magamat, miszerént nemzeti irodalmunk ilyenmő gazdagításához adhatnám az első lendületet, s nem hiszem, hogy lenne széles e hazában könyvtár vagy egyes vagyonosb honfi, ki ezen munkát legnagyobb kincsének nem tartaná.

Találtam még a kathol. templom sanctuariumának külfalán egy durva faragványú alakot, mely szárnyai miatt tán angyal is lehetne; mivel azonban művészi szempontból minden becs nélküli mű, eredetét nem is igen kerestem.

Annál jutalmazóbb volt ebéd utáni kirándulásunk a bántai homokkő-bányához, mely manap is rendesen műveltetik. Az egész vidéken elterjedt azon nézet, miszerént a Kikiritő — mintegy kökerített tó — óriás kötömegei innen vitettek rendeltetésük helyére. A kő különféle keménységű és egy elenyészett világ számíthatlan töredékeinek mintegy ragasztása által származott, úgy hogy alig találni vonalnyi tért, mely valami állatka maradékát ne tartalmazná.

Különös tékintetűek innen a péti és ösküi domblánc alakjai is; ezek a nagy oceánnak dühöngő orkán által magasra emelt és rögtön megkövesült hullámihoz hasonlítanak, és a számnélküli domborodások a legváltozékonyabb vonalakat tüntetik elé.

Nem sokára egész figyelmünket vevék igénybe a bántai kunhalmok. A nagyobb — déltől északfelé nyuló — domb, mely 9' magas és mintegy 12° hosszú, a valamivel kisebbtől, 25°-nyire fekszik. Gróf Waldstein Albert tábornok úr felásátá az egyikét azon reményben, hogy majd alatta érdekes fegyver darabokat

találánd. A felhányt fekete cserépdarabokon kívül, melyek ugyanazon anyaguak és rajzuak, mint a csurgói halmokban találtattak, másra nem akadtak. Az aranykúti forrásnál, nem messze a halmoktól, terra sigillataból és festett cserepekből annyit szedtem, hogy vedrek- és más edények darabjaiból egy ládára valót haza vihettünk.

A közel eső beomlott sirhelyek, és más jelvények gyanítják, miszerént itten hajdan falu állt, s így nevelei ezen hely nevezetességét az is, hogy itt, néhány holdnyi területen, három elenyészett nemzedék porai nyugszanak együtt. Rómaiak, pogány őseink, és keresztény apáink békésen aluszszaák itt az örök álmot, kik életben talán egymást pusztították, kiirtották volna.

Az elváló perc keserűségét kitűnő barátságú Orbán György inspector úr az által édesíté, hogy ő honn a gazdaság körül elfoglalva levén, útítársomul Weiser Albert uradalmi erdőmestert kéré föl. Tésre indulánk, és a mily kellemetlen volt az utazás a folytonos szemerkélés miatt, — úgy hogy ha szíves utitársam guttapercha köpenyét nem kölcsönzé, egészen bőrig átáztam volna — annyira élvezetes volt a derék, sok oldalú műveltségü — erdőszegyletünk egyik legbuzgóbb tagjával utazhatnom. A Palota fölötti hegyek az isztimér-csőriaknak ikervérei; a dülő mészkő rétegek — mintegy órányira nyuló barázdák kigyódzva — hasítják a hegy tetejét. Ruhámat fenyegető galagonya bozotok közt bujkálva, fölkerestük dicső Mátyás királyunk ős székét, melyet a nép ma pusztai palotai várnak nevez. Tiszta időben jegyzőkönyvembe vázoltam vagy rajzoltam volna e díszes romot, most annak pusztai megláthatásával is meg kellett elégednem. — Fölértünk Tésre, mint mondják, a Bakony legmagasb falujába. Ha annyi pénzem lesz, hogy magasságlégsúlymérőt vehetek, megmondom Úr- és Gyertyánkut nem fesszenek-e magasabban. Tésről különben elragadtató a kilátás, jelenleg a legközelebbi helységeket is csak mint valami fátyolon át láthattuk. Hallám miszerént valamint Palota- úgy a Gaja völgye felé is római fegyverek, pénzek, téglák és vedrek találtatnak; mind ezekből semmit sem szerezhettem; de remélem, hogy szivreható kérelmem után az ily találmányokra itt is nagyobb gond fog fordítani.

Kiderült egy kissé, és a tési vadász úr társaságában leszálltunk egy dél felé eső mély árokba. Az út nem csak igen

csúszós volt, de a cserjekon és bokrokon át bujkálva, térdem felől bőrig átáztunk. Az eredmény egy hamites — itt kövült srófnak hívják — és nagy mennyiségű hippurit volt. Ezek e tájon a pénzigéket helyettesítik. Hamar bucsuztam mind palotai szives kíséremtől, mind tési inspector urtól, ki már több ízben őszinte vendégszeretettel fogadott. — Visszavágyódtam Zircre, és estére be is értem oda minden további kaland vagy fölfe-dezés nélkül.

XXII.

Zirc régiségei. Egyéb nevezetességek. Kis-Esztergári gyűjtemény. Csesznek fekvése, vára. Egy régi harang története. Az ákli csengetyű. Pénzeskúti kövületek.

Édes Barátom! A mily díszes és nagyszerű a zirci apátság uj épülete, oly kevés műemléket képes a hajdankorból felmu-tatni. Nem is csoda; mert a veszprémi országút mellett fekvén a török hódítás alatt könnyen elpusztulhatott. Fennmaradt még is három darab: egy, Imre király általi alapítására vonatkozó, régi felírás a templom bejárásánál:

+ IN NOIE· PAZS· ET· FILII.

& SPS· SZL· HOC· ALTARE.

FVNDATV̄ E F₉ AIMERIC

REGE W₆GARINO;

a convent ajtaja fölötti kökereszt, mely a berhidai templom te-tején lévőekkel egészen egyenlő; és a templom előtti piacon álló — a régi pompás egyháznak egyedüli maradványa — a jobbik oldalhajónak egyik oszlopa, mely négy keresztalakú nagyobb és köztük 12 kisebb gömbölyű oszlop — segédeknek hívjuk — csoportozata. Ezen szép, de majd romlásnak induló, műemléket bátorkodám a minden jót és szépet — főképmi a kormánya alatt lévő egyházak diszét illeti — oly hön pártoló apát úr ő nagy-ságának különös figyelmébe ajánlani; és kérni, hogy ha majd a sor erre kerülend, kegyeskedjék e szent ereklyét ügyes, műértő kezek által azon kor magasztos egyházi szellemében javítani; nehogy valami himpellér kezébe kerülván, eredetiségétől meg-fosztassék, műbecse megsemmisítessék..

Nincs szándékom itt a keletkező állat- fűvész- s a gazdag kagyló- és tekintélyes ásványgyűjteményről szólni; nem említem a remek egyöntetű famunkái által különösen díszített, nemében tán hazánkban egyedüli, könyvtárról bővebben értekezni, mindezek megérdemlik a tüzetesb egyedirást, a minthogy nem is kételkedem, hogy találkozandik majd e jeles rend tudós tagjai közt, ki ezen felséges építményt minden részleteivel érdekesítve, megismerteti s kiadja.

Kirándultam végre, hová 12 nap előtt menni szándékoztam, a murva-gödörhez, és — a mit úgy is sejdítettem — a halpikelyek helyett foszlott osztriga gyöngyházak maradványit találtam más egyéb, eddig már hasonló helyeken gyűjtött kővületekkel együtt.

Folytatám utamat Kis-Esztergár felé, a hazánkban — gazdag és a magyarhoni érmekből több egyedülit magában foglaló — gyűjteménye által a pénzgyűjtők közt hirneves Ányos Móric, rendkívülieg tisztelt barátomhoz.

Mit ezen érdekes vidéken és a távolban is gyűjteni lehetett, az mind Ányos úr gyűjteményébe került. Láttam kőeket, mely a sári pusztáról, Berhida mellett, került ide; ugyanonnan fehér márványból művészileg faragott pártás nőfőt, ezt a családi körben sáry angyalnak hívják. — Jásdnál a Gajában találtott egy 2' 4"-nyi orsorú üres téglá, melynek felső körülete 22" alsó pedig 13" — felső vastagsága 2" az alsó majd $\frac{1}{2}$ ". Ilyen hengeres cserépcsről emlékezik — Weszpremi is II. II. 441. lapon — mondván, miszerént t. i. a nagy-vásónyi várkútnál az üde víz ilyenből folyik a négyszögű váluba; őriztetik továbbá, a Répáson — Dém mellett — talált, celt sarló; Csatárról egy kis bronce Istenség; a kardosréti erdőben felásott kétágu nyilcsúcsok; Jágerréten, az esztergári határban, lelt római pénzek, téglák és cserepek stb.; de ki bírná mindezeket és másféléket, melyek a természet országába valók, mint a szuhai — Sz.-László melletti — szorosban fölfedezett lófogakat, Megalodon triquetar találása által érdekesített számos gyűjteményt, egyhuzomban leírni. Éltetjük a fáradhatlan földesurat, ki vadászat- és gazdasági kirándulási közben reá ér ilyenekre is figyelni, a honismeretet tetteg is előmozdítani és sok, különben tán örökre eltűnő, ritkaságot a haza és utókor számára megmenteni!

Vannak helyek, melyek első pillanattól fogva különös és

maradandó benyomást tesznek az emberre. Midőn életemben először megpillantám az országutról Csesznek várát, ez még gyermekded elmémre is oly behatással volt, miszerént azt többé felejtetni nem tudtam. De mennyivel inkább felvillanyozott ugyanazon kép, mikor Füredről visszatérvén, a bükkös magaslatról a véghetetlen pannonthalmi rónával háttérben, Csesznek mint legfestőibb előtérképet, lábaink alatt elterülve, szemlélém! A hajdan e vidéket védő és féken tartó vár, melynek udvaraiba szabadon lehetett tekinteni, melynek bevételére a mai hadtudomány szerént, néhány óra is fölösleg lenne, akkor a Bakony kulcsának tartatott. — Később, Bécsből lejött két festő barátommal, még utóbb a fűvészet kedvéért rándultam le gyakrabban e kedves helyemre. Fölültem, a győri heti vásárra jött, cseszneki vagy dudari faárusok szekereire; a vasárnapot a vár környékén, az alatta elterülő törökfürdő hasadékában, a Szuha medre mentében, az Ördög-gát közelében töltém — és sokszor csak éjfél után térhettem vissza, hogy hétfőn megint tanszéki kötelmeimnek eleget tegyek. Ismerem tehát ezen regényes vár minden zegezugát. Sok, de még sem elég, adatom van, hogy róla terjedelmesben értekezhessem, s így mindenesetre a mint a Bakonyban kitűnő helyet foglal, úgy tervezett nagyobb munkámban is, mennyire lehet, kimerítő cikkel bemutatandom.

A romjaiban is méltóságos vár adnethi kőképleteken székel; s ámbár bástyáinak nagyobb része már lehullott, három oldalról még is igen terhes a feljuthatás. E vár, magasabb parancsra csak e század elején lett lakatlanná, s még él olyan ember, ki lakható állapotban ismeré. Hagyomány szerént emlékezetes azon szikladuc, melyet a nép manap is Gara székének nevez, és azon magányos sziklán álló, hajdan hid által a palotával összekötött torony, melyben az Eszterházy grófok családi levéltára tartatott.

Engem főleg az új templom régi harangja, az egész Bakony e nemben tán legrégibb creklyéje, csalt újlag Csesznekre, hogy Ipolyinál régi állításomat igazolhassam. Talán már husz éve annak, hogy e díszes, oly finom szabatos írással ellátott harangnak felírását először másoltam. Ehez hasonló szépségűt semmiféle új harangon nem találtam, pedig mondhatom miszerént száz meg száznak köriratait birom. Ipolyi barátom kételkedett másolatom pontosságában, s így nem kevés, sőt mondhatom az éveket, testem terjedelmét, és az ingatag lajtorjákonai mászást tekin-

telbe véve, tetemesen nőtt nehézségekkel felkúsztam a szűk toronyba, s ujra leíráim. Én megint csak azt találtam: *hlf. * gott * marta * brator*; tehát nem másolatomban, hanem az öntésben van a hiba, ha az utolsó szótag *brator* helyett *hibás*.

Azon szomorú emlékezetű korból, midőn a külön felekezetűek erőszakkal foglalák el és vissza a templomokat, midőn Isten házai laktanyákká, a temetők kerítései lőréses bástyákká idomítottak át, midőn az Isten tiszteletére és a hivek buzdítására öntött harangok, többször ostromra és védelemre, mint imára hívás- vagy egyházi szertartásokra használtattak, elfoglalt volt a cseszneki reformatus hivatól ezen érdekes harang is, melyet visszavéneke ugyan az első tulajdonosok törvény útján, de az újabb birtokosok nem akarák átengedni, s a megyei hatóság hatalomkarral jött ki, hogy a katolikusoknak harangjukat biztosítsa; nem használt semmi okoskodás, visszavetették a törvényes allegátát, a legújabb birtokjogra hivatkozván; ekkor a kath. pap, Krisztus urunk példáját követve, kérdező a főizgatókat olvasták-e a harang felírását? Minthogy Mária nevét reformatusok bizonyosan reá nem öntették — a betűk jellegét, mely minden esetre reformatio előtti, tekintetbe sem vevén — megnyugottak végre ezen elmés feloldáson az ellenfelek — és szent lett a béke, mely oly sok idő óta hiányzott a lakosok közt.

Egyik délután Lókutra rándultam, minden érdekes eredmény nélkül, leginkább magam megnyugtatóására; s így hosszú mulatás után bucsuzván lelki rokonimtól, főképen atyailag pártoló jóakarómtól, apát úr ő nagyságától, Ménes-Ákli felé Bakonybélbe indultam. Ezen pusztá előtt, az ujonnan felhánt árkokban, igen érdekes pénzige-képlethez tartozó kövületeket gyűjtöttem; a csinos apátsági nyaraló kápolnájában egy 1552-ből való francia feliratu csinos állatesoportozattól körített csengetyűt, mely eddig valószínűleg már a zirci muzeumot díszíti, a zirci jószágkormányzó úr figyelmeztetése után találtam, s utóbb le is rajzoltam.

Pénzeskuton rendesen megállok. Mint a mozdonyok szent és vizet, úgy itt mindig legérdekesb kövesült kosszarvakat és pogácsákat szoktam felrakni Tertsch Mihály urnál, b. Splényi kasznárjánál. Még soha sem tudtam ezen buzgó gyűjtőt meglepni, hogy egy két véka legszebb példányt ne találtam volna nála, melyeket a milyen gondnal összegyűjti, éppen oly szíves öröm-

mel át is szokta engedni. Mintegy két év előtt eleve megizentem, hogy Schwabenau cs. tanácsos ö mlságával keresztül utazván, a főlelhelyen, az Ákli felé vezető mélyutban, akarunk ásatni; s a mint háza előtt megálltunk, egy hosszú asztalra kiterített, leggyönyörűbb példányokkal, fogadott. Nincs amivel e ritka, ismételt szívességét meghálálnám, azért álljon itt köszönetem gyanánt ezen nyilvános elismerés!

Siettem Bakonybélbe, hol új utitársam sept. 8-kától fogva reám várakozott. Mentler Gyulának, a győri muzeum állatgyűjteménye ügyes szaporítójának — valamint a pápainak, e tekintetben legnagyobb részből való felállítójának — ígértém, hogy fáradoimainak némi jutalmazásaul a Bakony- és Balaton- némely vidékeivel megismertetem. Ő vala tehát e hó végeig minden kirándulásimban elválhatlan társam, és — lelkiismeretesen meg kell vallanom — igen sokszor nagyhasznu segédem is.

XXIII.

Bakonybél útjai. Podmaninok. Terményrajzi érdekessége. Gyönyörű kilátás. Kincsásás. Eprések és bűvárok találkozása a Körishegyen. Vig lakoma a Bakonyban. Som- és Feketehegy. Erős kirándulás. Tévedés az ugodi uton. Erőszakolt éjjeli szállás.

Azon körkörben, melyben bakonyi kirándulásim alkalmával mozgom, kettős a góc, mely ámbár közel esik egymáshoz, még is egyike csupa örömmel tölti szívemet, míg a másik némi szomorú órákra is emlékeztet. Ezen gyűpontok Zirc és Bél, ifjúkori első kirándulásim legidyllebb emlékei.

Bakonybél, akár a tekervényes Gerence legmeglepőbb változatokkal kecsegtető — de sokszor életveszéllyel járó — útján jő be az ember; akár a hegyvölgyön húzódó, semmivel sem jobb, zirci uton érjen azon utolsó felsíkra, honnan a világtól egészen elzárt völgybe letekinthetünk; a táj mindig vagy borzasztóan regényes, vagy kedvesen meglepő. Én akárhányszor teszem és tettem ezen utat, ugyanannyiszor új meg új meglepetésekkel kecsegtet. A kisdud apátságban pedig otthonos a vendég, bár százszor jöjjön; mert ily elzárt helyen örülnek ha rokonszenvű vendéget fogadhatnak.

Régiséget itt hijában keresünk, mert a hely nevén és történelmi emlékein kívül minden új. S ámbár nem valószínű, miszerént a Tatár vagy Török ide jött volna, hogy a Sz. István korából fennmaradt dúsgazdag apátság épületjeit lerontsa, mi az akkori időben bizonyosan még rosszabb utak miatt nagy merény lett volna; tudjuk mégis, mennyi bajuk volt az apátoknak nagy terjedelmű jószáguk szomszédival, a debrentei, pápai, ugodi, cseszneki, esegi várak uraival, s a szomszéd leweldi kolostorral. Azonban legnagyobb ellenei, és alkalmasint szétdulói is, lehettek a majdnem szíve tövében magukat befészkelte — a mily hatalmas oly kincssóvár és félelmes — Podmaniczkyak, kiknek erős és rejtett várából ma csak egy fal látható; a vár kulcsa pedig emlékül a pannonhalmi régiségtárban őriztetik.

A mily csekély azonban régészeti szempontból a haszonra való kilátás, minthogy a mindent romboló ember egészen e vadon mélyébe hatolt, annyival gazdagabb zsákmány várja a természetbúvárt; mert az örökké szép, örökké új, örökké változatlan természet még igen sok helyen eredeti szeplőtelen állapotában áll fenn. Több év óta ismételve meglátogattam e kedves magányt különféle tekintetből; de soha kielégítetlenül nem tértem haza; majd nagy halmozat növényt vittem, majd ládaszámra küldék utánam a kővületekből gyűjtött díszpéldányokat. — Merném állítani, miszerént az apátság eléggé kiterjedt erdejében nincsen jelentékenyebb pont, melyen meg nem fordultam, valamint azt is mondhatom mikép nincsen az egész tihanyi félszigeten talpalatnyi föld, melyen többször nem jártam volna. — Hosszabb itt mulatásom alatt kivettem érdekesebb pontjaimra a pörölyöket, és neki vetkőzve, ölnyi sziklákat daraboltam össze, hogy belőlök az érdekes kőmagokat kikeressem, — nem egyszer hoztam haza szekér számra a szikladarabokat, hogy a kert árnyékos helyein ülve és kalapálva, mogyorónyi nagyságúra összeaprítsam és a bennök rejlő különféle legcsisosb terebratulákat kiszedjem.

Vannak távolabb eső pontjaim is, ilyen például a kitünőleg Bakony- Kék- vagy Kőrishegynek nevezett legmagasabb csúcs, melyhez többféle kedves emlékeim csatolnak. Volt idő, midőn ide feljöttem, hogy a gyönyörű kilátást háborítlanul élvezhessem; nem merem leírni azon szép környékképet, mely a triangulationis gúla tetejéről látható, mert ahoz enyimmél köl-

tőiebb toll kívántatik. A Balatont kivéve, emlékeztetett az északi Horvátország legmagasabb pontjáról, az Ivancsica ormáról, nyert kilátásra.

Sokszor sajnáltam, mikép ezen eléggé nem ajánlható kéjt csak a pápaiak szellemdús választottjai, és pedig évenként rendszeren egyszer — eprészet alkalmával — keresik meg; pedig mind Bakonybélből, mind Pápáról jöven Szücsről, kocsin majd nem tetejeig föl lehet jutni. Egyszer őszkor találkoztam a kincásós társulattal, mely Bezerédy praefectus úr vezérlete alatt, némi irományok kétes adatait követvén, a Körishegy sziklái közt, hosszába széltebe mély árkokat és barázdákat huzatott. A sikertelen munka fölötti bút vig lakoma és kedélyes tréfák közt felejték. Én magam találtam az egész társulatból valódi kincset, miről talán senki sem álmodott — a vörös márványban fehérlő ritka szépségű terebratulákat és ammoniteket. A szép őszi időt felhasználva nem egyszer mentünk fel többen Bakonybélből, a midőn a legjobb kedély közt magam főztem a pörkölt hust, jó ízű esett a kulacsokban felhurcolt bor, és vigan is ment a kalapálás, melynek dús eredményével elég okom volt tökélesen megelégedni. — Két év előtt méltóságos Schwabenau udv. tanácsos úrral, a kövülettan legbuzgóbb ismerőjével és Dr. Laworyval volt szerencsém e hegy csúcsára, legmeredekebb oldaláról feljutni, minthogy bölcselkedő kocsisunk az igazi szekér utat eltéveszté; de a nem mindennapi kúszásért a kaland, mely ott fenn reánk várt, sem volt mindennapi.

A mint mind a hárman, kiki pörölyével és vésőjével fegyverkezve, a Körishegy tetejére feljutánk, tanácsos úr Lawory Dr.-ral előre menvén, egy kissé meghökkentek, midőn a gúla alatt három vörös gallérú, lecsapott kalapú egyént heverve láttak. Ezek sem tudták elképzelni, mit keresnek itt a blouse-os kalapácsosok. Intenek társaim s a mint felmásztam a legfelsőbb szikla tetejére, megszólítám azon urakat, s kérdezém, mit keresnek magánosan ezen elhagyatott helyen. Beszédjükből értettem, hogy Pápáról eprészni jöttek. Még alig kaptam kérdésemre feleletet, midőn megfordulva láttam a sok pamelás, helgolandos és napernyős hölgyvilágot, lovagias késérőiktől támogatva, a vágás minden oldalából kiindulni és a bérctető felé tartani. Nehány ismerős hang kiáltá nevemet, mert látván a pörölyös papot, hívék, hogy ez kívülem senki sem lehet. Nevezetes, misze-

rént ezen válogatott társaságban két év előtt is, ugyan e helyen mulattam. Nagyobb volt az öröm, midőn meghallák, kik legyeknek kísérőim. Mi dolgunk után néztünk, míg lent az erdő szélén süttöttek, főztek, puskáztak és danoltak.

Ő méltósága, bár vonakodva, mert a vörös márvány kövületei igen kezdék érdekelni, még is elfogadá a meghívást s mi szívesen követtük az eprészöket, az eperrel mintegy himzett tisztáson keresztül, az erdőben felütött zajos táborba. Megvoltunk mindnyájan lepetve, hogy az annyira elhírhedt Bakony legmagasabb pontján ily válogatott társaságtól fogadtattunk. Nem is eprész-társasághoz hasonlított az egész telepítvény, mint inkább valami rögtönzött vásárhoz, vagy bucsuhoz, annyi volt itt az ember, a szekér és a kirakott holmi körül a sürgő forgó szolgálati személyzet. Egy cserjéből szakavatottan felállított árnyékos fal mögött állt a rögtönzött hosszú tábla. A társaság tekintélyesb tagjai a 22 szekérkosárból átalakított karszékekben foglaltak helyet, míg a vitor és fésztelen fiatalság köpönyegekből, pakrócokból rögtönzött szőnyegekben földszint terüle el. Tréfák és kacagások közt elköltők a bö, izletes, magyaros ebédet. A somlyai is követelék végre jogait, kedvünk nöltön nött és a nélkülözhetlen talpraesett felköszöntések nem várták magukat sokáig. Természetes, miszerént legnagyobb részben a valóban gyönyörű nőkoszorút, és magas vendégünket illette, ki maga is örvendvén ezen váratlan kellemes meglepetésnek a kitűnő vendégszeretetet egy pár rögtönzött versben megköszönné. Benne lévén már a Bakony rendkívüli kellemének élvezetében a bakonybéli apát ő nságát kívánta az egész társaság meglepve megtisztelni; de minthogy soknak a társaságból okvetlenül otthon kellett másnapra lenni, megoszlni pedig nem akartak, feltettük magunkban miszerént hálás elismerésül inkább mi kísérjük a társaságot. Mindenki készült az induláshoz, és mikor a bucsuzás pillanata következett, egy harsány éljennel jutalmaztatánk, midőn ahelyett, hogy Bakonybél felé indultunk volna, a hosszú vonathoz csatlakoztunk. A meredek ereszkedőn többnyire gyalogolván, legkellemesb társalgás közt nem egy szép és ritkább kosborost gyűjtöttem, míg végtére Koppányt elértük. Hagyván az egész boldog eprész-társaságot a falu végén előttünk elrobogni, igen kellemes emlékeinkkel csendes magányunkba visszatértünk.

Utoljára mult nyáron látogattam Dr. Kornhuber barátommal e hegytetőt, és azon örömben részesültem, miszerént sulymérői mérésünk a trigonometricus eredménnyel, majd 3000 lábnál csak 2 lábnyi különbséget mutatott. Fűvészi tekintetben érdekes növényekkel találkoztunk, melyek közt csak a ritkább *Scrophularia vernalis*, *Cerastium silvaticum*, *Orobis albus*, *Atropa belladonna*, *Cephalanthera ensifolia*, *Pyrola minor*, *Majanthemum bifolium* stb. emlitem. Megnézők továbbá a Körishegy alatti vörös márványbányát, melynek köveiből a pápai kastély előtti oroslánok és azon márványtáblák is készültek, melyek az említett épületnél alkalmaztattak. Most ezen bánya egészen elhanyagolatik. Lementünk a Százhalom nevezetű különös dombocskákhoz, átszeltük a barátutnak nevezett s hajdan Sz.-Mártonba vezető nyaktörő ösvényt, és végre fölértünk, egy majdnem egészen kecskefűzből álló erdőn keresztül a korlátoltabb, de azért nem kevesebb érdekes, kilátásu somhegyi gúlához.

Nem nagyítom a dolgot, ha azt állítom, hogy ezen helyen már legalább huszszor megfordultam; a hová a fűvészt az itt először fellelt *Smyrnum perfoliatum*, oda a geologust ugyanannyiszor felcalták az ammonitek és goniatitek, a fürge kisapopot pedig a dúsan fizető eprész és a távol Balatonrai bájós kilátás. Ámbár annyira valának feltörve lábaink, mikép csak erősbet segítségével és nagyobbára lábujjhegyen vánszoroghattunk, még sem bírhattam társamat reá, miszerént e hegymászást máskorra halasztjuk; ő neki általános áttekintet kellett ezen hegyek idomzatáról és így csak fel is mentünk, a mint mehettünk.

Míg én másnap nyugodtam és lábaimat ápolva az apátságot illető jegyzetemből kivonatokat készítettem, addig Kornhuberom összejárta a Fehérkö és Fekete hegy minden oldalait; a hippuritek egy roppant zátonya, és a Somlyóra való sajátságos kilátás jutalmazák egész napi fáradságát; de evvel sem elégedett meg, mert reggeli hattól estvéli hatig minden pihenés vagy étkezés nélkül gyalogolván — és csak hazajövet falatozva valamicskét — még estvefelé felkapaszkodott a Gáthegyre, hogy onnan Pápa felé tájékozhasssa magát.

Kik a természetbarátok gyűlésein divatos közös ebédeket gúny- és élcs tárgyává teszik, s azt hiszik, miszerént a buvárlás csak az azokon szokott traktálásokból áll, tessék néhányszor ilyen kirándulásokban is részt venni. Velem csak egyszer jött el

valami műkedvelő buvár, de minthogy egy darab száraz kenyér, egy falat szalonna és a börpohárból nyújtott friss víz mellett egész napig hegyen völgyön hurcoltam, lemondott egész életére a természetbuvárlatról.

Mivel itt a Kertesköt, Öregkerülöt, Szömörkét, Fehérköt, Hármashatárt, Tönkölöst, Odvasköt stb. nem is említem, ne gondolja senki mikép Bakonybélnek nem volnának az elősoroltakon kívül több más érdekes pontjai is; de azokat inkább fölkeresni és szépségeiket a hely színén kell élvezni, mert azok kies változatosságait oly szépen és oly hiven sem az ecset, sem a toll vissza nem tükrözheti, mint azokat a mindenható legjobb kedélyében ezen rejtekre pazarlotta.

Egyik délután fogtuk magunkat új utitársommal s átgyalogoltunk Ugodra. A meredek Gáthegy gyalognyomain szaporán előhaladván el-elmentünk a kijelölt ösvényen; de egyszerre a völgyben, egy utunkat álló patakon túl, elágazik az út, és minthogy erre csak olyanok járnak, kiknek dolguk van, és utmutató nélkül is haza találnak s egy lelket sem látván, nem tudtuk melyik irányt kövessük. Megtettem ugyan ezen utat mintegy 16 év előtt de azóta mennyi az erdőben a változás! Mentünk jó darabig a vízfolyás szerint, de kihúzván jó térképemet és delejtümmel is tanácskozván, láttam, miszerént ezen úton a Gerence völgyébe, honnan jöttünk, térendünk vissza. Nem akarván Bakonybélben kinevettetni, s az egész utat hijában tenni, fölfelé tartottunk a hegynek, keresztül törtünk az eresztvényeken; visszatértünk több ízben az előbbi utra, megint más irányban kísértvén meg szerencsénket, míg, sok ide-oda való járkálás után, egyszerre legnagyobb örömünkre csak rábukkantunk a koptatott gyalogutra; de csak azért, hogy azt a sok ide-oda csavargó csapás közt megint elveszítsük. Senkit sem láttunk e vadonban, nem volt kitől tanácsot kérnünk, mint delejtümtől.

Beesteledett; követtük egy darabig a mészkőbányától levezető fehérleő szekérutat, majd erről is letértünk és sötét lévén, a sűrűen elszórt szikladarabokon minduntalan megbottlottunk. Akármennyit és akármerre jártunk, csak nem tudtuk az erdő végét elérni, és utoljára azon gyönyörrel vigasztalók egymást, mikép valami fatövében meghálunk. De míg az emberben erő van, addig nem nyughatik; sötétben is fölvettem itt ott egy darab követ, tájékozásul külön zsebre rakván; törtem sziklákról is da-

rabokat, de az egyiket oly szerencsétlenül idomítottam, hogy élével kezemet tetemesen megsértvén, a vért a többször körültekert kendővel sem birtam megállítani. Mindig egyenesen előre föl- és letartván, ezen lemenet már oly hosszasanak látszott, miszerént gondoltam, ha még így néhány negyedig haladunk, a föld középpontját is elérendjük.

Két óra folytáig bizonyosan botorkáltunk, midőn az egyiptomi sötétség lassanként félhomályra változott, sőt, kimondhatlan megnyugtatósunkra a mezőn tüzet is láttunk. Első gondolatunk volt egyenesen neki tartani, de oly hasadék torkolatjánál álltunk, melynek meredeksége és sziklás volta miatt négykézláb kellett lemásznunk. Akármily homály terült el körülöttünk, az előttünk sárgás szalagként kigyózdó utat mégis kivettük, sőt hallottuk, mikép egy sebesen hajtott szekér mindig közelebb jön. Örömről hallhatólag dobogott szívünk, és midőn a fogat közelebb jött, eleget kiáltottunk tele torokkal, hogy álljon meg, hogy vigyen el bennünket; de a boldogtalan mintha a menykő csapott volna lovai közé, ijedtében esze nélkül tovább robogtatott. Ott álltunk újra a faképnél; a tűz jó messze lehetett tőlünk, ámbár az éjjeli homályban elég közelnek látszott. Egyszerre csengetyű hangokat hallottunk, feljűk tartottunk, és egy pár száz lépésnyire nyomtatók tanyájához értünk, kik az ugodí utba igazítottak.

Még a falu jó távol esett tőlünk, s minthogy már kilenc óra elmúlt volt, midőn az utcákba beértünk, a kanonok urnál alkalmatlankodni nem mertünk. Nehány dühösen ugató kuvasztól követve a vadaskert felé — melyben a fürdőház fekszik — siettünk. De csak most kezdődött igazán bajunk. Először ajtóról ajtóra mentünk kocogatva és kopogtatva, de az egész házban egy lélek sem moccant; végre a szemközt álló cselédházban megszólamlott valaki — de vállomon tartott ernyőmet alkalmasint puskának nézvé, semmi áron nem mert kijöni, hanem a vendéglős ajtajához utasított. Visszatérvén az emeletes házhoz, a jelölt ajtón annyira türelmetlenül zörgettünk, hogy ha valaki téli álmát aludta volna is, fölébredt volna. Hallottunk ben neszezést, de mindjárt reá csend lett a szobában, s nekünk fáradtan, éhesen és álmosan künn kelle maradnunk. Mit volt mit tennünk, a cselédséggel kellett értekeznünk; letettem az esernyőt; megmagyaráztam kik vagyunk, mire a mindenes neje, ki Gyulám atyjá-

nál valaha szolgálatban volt, és őt meg is ismerte, kijövéen Hueber uramnál nyitlatott számunkra az emeletben szobát. Míg már egészen szétbontott ágyainkat elkészíték, elköltöttük szerény — darab kenyér és néhány barackból álló — vacsoránkat és fáradalmas kirándulásunknak legalább tiszta ágy vala keservesen megérdemlett jutalma.

XXIV.

Ugod uj és régi temploma. A vár története. Homok - Bödögei római maradványok. Harangokra való figyelmeztetés. Luther képe. Német-Teveli szép szentegyház. Régi oltárkép. Tréfás sírirat. Adász-Teveli harang. Tapolcafő. A forrás. Törökfürdő. Pápa hajdanta. A Várkastély. Ritkaságok tára. Magyar ujságok. A reform. gyülekezet kelyhe és harangjai. A Ferencieknél. Korvinház.

Kedves Barátom! Nem kell mondanom, hogy Ugod az Eszterházy grófok egyik uradalmának főhelye. Az uj plebánia templom a mintegy 80°-nyi körületű, szabálytalan hétszögű régi vár közepén áll. Ezen védőhely körül volt árkolva és vonó hiddal ellátva; s a fennálló terméskőből épült falak még manap is 2°-nyi magasságra emelkednek. — A régi fatemplom és temető Lisztner Mihály telkén az öreg utcában állt. A plebánia története 1726-ik évnél kezdődik és rendesen folytattatik. Az említett év előtt az imádság a haranglábnál végeztetett szabadalmazottak által, később a kisdud fatemplomban; míg végre gróf Eszterházy Ferenc az említett új, templomot építteté. 1774-től fogva ezen egyház toronyórával is bir. Van egy harangja, mely 1697-ben öntetett; ostyasütő vasa pedig 1726-ból való.

Hajdan a plebánia sokkal nagyobb kiterjedésű volt, mert Gyimót, Csót, Bödöge, Adász-Tevel, Teszér, Béb, Szücs mint fiókegyházak tartoztak hozzá. A kath. hivek száma az anyában 1600-ra megy; mostani templomuk, mint általában az Eszterházy család jószágain levők, igen csinos; a Maurer bécsi remek festőtől ideszánt Sz.-Péter és Pál képe a tatai városi templomba vitetett, helyébe pedig a szintén szép oltárképet Frank Kristóf festé.

Jegyzeteim közt, az ugodi várra nézve érdekes adatokat

találok. Legelőszőr 1332-ben mint Ugudwár említetik. 1348-ban Chenik de Ugud család birtoka volt; ezek 1357-ben elfoglalák a Kopánynyal határos Haraszthyt, mi miatt a perlekedés még 1375-ben is tartott. 1373-ban említetik valami ut, mely Csesznek és Ugod várak közt a közlekedést fenntartá. 1376. Zergew falu — ma zsörki pusztá — Ugodhoz tartozott. 1398-ban és később többször fellépnek Ugod urai, mint a bakonybéli apátság védői; mert az említett évben parancsolá Gara János, a nádor fia, hogy az ugodi várnagy Jánost, bakonybéli apátot, Pápa városa polgárai ellen védelmezze; azonban 1427-ből találjuk följegyezve, mikép Gara János tisztjei és meghitt emberei a bakonybéli apát kapolcsi, borsodi, kajári és noszlopi jobbágyait, a Dém melletti bornaldi erdőben, kirabolták. 1450-ben megint az apát védelme parancsoltatik Gara László által; 1502-ben pedig mint Zápolya János birtoka hozatik fel, kinek várnagya Holwpa Pál 1506-ban az apátságot több mint 2000 frtig megkárosította. Nevezetes azon parancs, melyben nemcsak Ugod, hanem a Debrente és Csesznek uraitól is oly sokszor sarcolt bakonybéli apátságnak, nevezetesen Jakab apátnak 1527-ben, javadalma elvesztése fenyegetésével, meghagyatik, hogy minden késedelem nélkül János királynak négy jó lovat küldjön. 1616-ban mint várnagy Árky Péter említetik; 1648 körül e vár még őrséggel volt ellátva, s ez nem annyira a népség védelmére, mint sarcolására használtatott. Nincsen kétség, hogy az uradalmi levéltár még sokkal érdekeseb adatokat tartalmaz ezen hirneves vár történetéből.

Homok-Bödögen a szerencsés véletlen Wallner István, szokottnál nagyobb műveltségű, köművessel hozott össze; ez legnagyobb készséggel vezete az Ugod felé eső földjére, s az ott talált, több párkányos és válús tégláit, valamint különféle cserepeit muzeumunknak ajándékozta; Dubovay ev lelkész úr pedig állítá, miszerént ugyanazon helyen mintegy 1824-ben római koporsó is találtatott volna, de hová lett, arról semmi bizonyosat nem tud mondani. — A kath. templomban létező egyik harang, mely 1752-ben öntetett, ezen a vidéken e legrégibb magyar felirattal bír: Bödögei pápisták harangja. A reformátusok haranglábán egy körülbelől 40 fontos harangocská lóg, mely 1656-ban Heroldt Boldizsártól öntetett.

Mily kevés gond fordítatott ezen sokszor érdekes felira-

tokkal diszített, valóságos történelmi tanukul szolgáló egyházi készletekre! Alig tudok egy-két helyet, hol a régi átöntött harangok feliratai jegyzőkönyvileg fenntartattak volna. Bár szűnnék meg legalább jövőre ezen egykedvűség olyan tárgy iránt, mely korunkban új tudományyá alakult, és egy nem megvetendő művészet — a harangöntés — történetéhez a legbecsesb adatokat szolgálhatná. Itt csak megint az egyházi főfelügyelők rendeletei, és a harangöntők saját művészetük iránti tiszteletök segíthetnének legtöbbször oly bajon, melynek könnyű elhárítása mellett az utókort legmélyebb hálára kötelezhetnék.

Dubovay lelkész urnál van két régi kép, melyekhez műbecsileg hasonlókat ily szerény paplakban alig találándunk. Minden esetre remek ecsettől származnak, de hogy azon személyeket azonosítsák, kiknek nevei reá írvák, kétségbe merem vonni, nem épen azért, mintha becsüket ez által kisebbíteni akarnám; hanem mivel műértő bírálótól szeretném megvizsgáltatni, hogy hitelességük minden kétségén fölül emeltessék. Az egyikén olvasható: *Doc. Mar. Lutheri e viva facie delin. 1522*; a másikon: *Dnae Cat. de Boor e viva facie delin. ao 1522*. Dr. Luther képe egészen elüt az azonkoru leghíresb mestertől festett képtől; itt böhüllámzatu barna hajjal, nyakfodorral, fekete bársony gombos zubbonyban fehér ingujjakkal ábrázoltatik; az egész kép láthatólag a háttérre reá van ragasztva, az írást pedig semmi esetre egykorunak nem ismerhetném el, ha mindjárt megengedném is azt, hogy itt a híres hitújítónak, mint Junker Jörgnek, ábráját akará adni a művész. Boor Katalin azon egyszerű, apácászerű öltözetel ellenkezőleg, — melyben rendesen látni szoktuk, — gazdagabb, ékszeres mezzel bír; — a képen látható lyukat valami túlbuzgó kath. katona karddöfésének tulajdonítja a családi hagyomány. A képek minden esetre mint mondám, díszes festmények, és a nagytiszteletű lelkész úrnak, valamint minden egyes magyar protestansnak érdekében fekszik, illetményes ismerőktől, — mi oly könnyen és hamar kivihető, ha például Bécsben a cs. akadémiai tanároktól — a képek megvizsgáltatásának, mi által értékük vagy véghetetlenül növekszik, vagy más oldalról egy balhiedelemtől szabadulunk meg, a mi magában megint nem csekély nyereség, mert: *magis amica veritas!* — Feltűnő volt a bődögei ref. egyháznak urasztalához való fehér terítőkendője, a keresztény symbolica egyik jelképével, t. i. mind

a négy szögletén arany himzésű pelikánok — a keresztény szeretetnek ábrái — láthatók.

Ki Veszprém megye térképét vizsgálja, lehetetlen, hogy azonnal észre ne vegye a Pápa, mint egy mag, körül csoportozó kisebb helységek sokaságát. Alig érünk ki egyik faluból, már a másik utcáiban találjuk magunkat. — Mint mindenütt, hol a zirci apátság kegyuri jogát gyakorolja, úgy Német-Tevelen is ujabb-szerű, öt oltárral ellátott, bár mily városba beillő templommal, körülötte levő szép kálváriával találkozunk. A mostani apát úr első gondja volt, kormányja kezdetével Isten házeit legjobb karba állítatni, kicsinosítatni. A Jove principium, mely, hogy az egyházi rendnél alapelvül tüzessék ki, azért is szükséges, nehogy a kisebb figyelműek, kezeikre bízott templomok fenntartásában hanyagsága a világi kegyurak hidegségének alkalmas kibuvó mentségeül szolgáljon. Bár ne történhetnének sehol is a papi jószágokon ily gyűlöletes hivatkozások; mert magam is azt mondom, addig nem építenék magamnak kényelmes palotát, és fényben nem pompáznám, míg Isten háza, melynek oltáráról élek, elhagyatott nyomorult gúnyhóhoz hasonlít; mivel így nyilvánosan gúnyolnám a jámbor alapítók rendelményeit, és vallási buzgalmamról a hiveknél rosz fogalmat ébresztenék.

A magas toronyhoz közel eső egyik kápolnában egy olajfestményű Sz. Mária képe tűnt fel; a ruha arannyal és ezüsttel habozott modoru. Minthogy a test részei oly csinosan festvék, a kép pedig, talán a hely nedves volta miatt, elmálló félben van, megérdemlené minden esetre, hogy új vászonra huzatva — okszerűleg a nedvesség ellen védelmezve, — mi legkönnyebben a hátul reá ragasztott ón- vagy cinlemezekkel történhetik — valami ügyes kéz által megújítassék.

A majorsági emeletes épület hajdan — tán mikor a zirci apátság jóságai Pápáról kormányoztattak — kolostor volt; a közel lévő pusztá templom falában, mely ma lakházul szolgál, ezen sírkő látható:

HIC P. LVD^o VICV^s

o. C.

LVD^o VICI^v V^s

I a Cet.

Ádász-Tevelen a reform. egyház készületei újabb korbeliek. Megemlítendő egyik 110 fontos Wesnitzer Dávidtól 1636-ban Bécsben öntetett harang, melynek egyik oldalán S. Chilianus, a másikon egy térdepelő csuklás barát látható. A hagyomány szerint ezen harang a pápai Tókertekben találatott, mi igen hihető; mert a harangjaikat mentő községek azokat mindenütt kutakba, kátyolokba, ginderekbe süllyesztették el. Bár találkozni arra is valaki, ki a népszáján forgó harangokról meséket összegyűjtené és közzétenné.

Tapolcafőhez közel megint kezdett esni. Egyenesen a tiszteletes úr vendégszeretetét vettük igénybe, és nem csak szívesen fogadtattunk, hanem minden kérdésemre kielégítő feleletet is kaptam. Valahányszor a mészsziklán álló reform. templomot látom, melynek talapzata alatt, főkép tavaszkor, a nem messze már malmot hajtó vízdús tónak erős forrásai bugyognak ki, mindig eszembe jön a husvéti antiphona, mely a hivek isteni szolgálat előtti szívtisztítására vonatkozik: „Vidi aquam egredientem de medio templi.“

Dacára a folytonos esőzésnek és a fölötte barátságos sárnak, kiindultunk tiszteletes úr fiaival a simaházi malomnál létező török fürdőhöz, mely mint vizsgálatomból kitűnik, nem más, mint erős faragott kövekből rakott zsilip, melynél meglehet, hogy valaha Törökök is fürödtek; de különben semmi jelentőséggel nem bír. Nevezetes azon népmonda is, miszerént a Törökök a kisebb harangot a toronyból lelőtték volna, úgy hogy a közel levő tóba hullott, honnan későbbben halásztatott ki s tétetett vissza régi helyére. Van ezen egyháznak régi kronikája, melyből kitűnik, miszerént a reformátusok itt már 1619-ben templomot építettek, hogy Környei István ref. lelkész korában a katolikusok is neki fizették a stolát; és hogy a mostani derék lelkész úr Mező Dániel tisztársai között huszonnegyedik a sorozatban. A szertartási edények többnyire újabbak és kevés műbecsűek.

Míg ezeket kutattuk, készen állt az előfogat. Az ég még folytonosan borús volt, és a falu népsége csak most mert a pápai héti vásárra indulni. Mi is oda hajtatánk.

Pápa Tapolcafőhez jó időben kellemes kis séta, de sárban kellemetlen volt még kocsin is bemenni. Ezen majd 17,000 lakost számláló városnak, mely a XV- és XVI-dik században a megye székhelye is volt, — három 16-dik századbeli képét bi-

rom, melyek eléggé mutatják, hogy a hatalmas vár, az akkor csekély kiterjedésű várossal együtt, a Tapolca vizétől táplált posványok által, igen erős védhelylyé alakítatott át. A kastélyszerű várépületet mély vizárok választá el a várostól, s erős magas falai tekintélyes erőddé tevék.

A mostani kath. plébánia mellett állott akkor a város magas tornyú temploma, melynek ma csak alapjait sejdíthetjük, mert az hazánk legpompásb, legizletesb egyházi építményei egyikeként engede helyét.

Bemenvén a nagyszerű, mult század izlésében emelt palotába, meglepő vala azon sürgés-forgás, mely az egész épületben uralkodott. Pápa előbbi ura igen visszavoná magát a magas tágas dísztermekből, melyek nagyszerű tölgyfa ajtaikkal és ablak béletekkel máz nélküli, egyszerűbb, de erőlyesb korra utalnak, a földszinti lakályosb, hanem kisebbszerű fénymázos bútorzatu szobákba vonult. Legujabban az egy kis fejedelemséggel felérő családi javak felosztásánál a pápai uradalom gróf Eszterházy Pálnak jutván osztályrészü, a lelkes honfi mindent elkövet, hogy a várnak minden része régi fénybe, és a dicső Eszterházy püspökre emlékeztető nagyszerűségébe visszahelyeztessék.

A képcsarnokban függő ősi képek, — melyek némelyike elhagyottságból, a többi uradalmi várakból hozatván ide, új fényre keltettek, hogy méltó társaik közt díszesen felállítassanak. Nevezeteseek ezen termekben az egész falat elfoglaló szőnyegfestmények: melyek tárgyai az uradalmi fő kastélyok: Pápa, Devecser, Cseklész és Tallós. A képek, mint látszik, idealizáltak, azonban az öltönyök minden esetre jellemzők. A sok gyümölcs- és vadfestménynek, a seversi és herendi porcellán remekműveknek és fémekkel kirakott szekrényeknek — a régi tálaknak és más edényeknek, a gobelin szövetek élénk színezetű maradványinak — a chinai kárpitoknak és azon teméntelen s nagyjainknál felhalmazott, nagybecsű vagy személyes érdekű csecsebecséknek, megvan saját történetük; mindenik vagy kedves ősemleék, vagy mint családi darab bir magyarázhatlan érdekekkel. Engem édes Barátom! leginkább meglepett a hosszú tábla, melyen egyedül magyar lapok halmozottak fel, jeléül annak, hogy a méltóságos gróf az anyagiakon kívül még szellemi magasztosb élvezetet is ismer, s hogy előmenetünk egyik fő rugóját, az

irodalom pártolását, kedves kötelmei közé számítja. Egy másik asztalon, több érdekes régi könyvek közt, feljegyzém egynek címét: *des Allermechtigsten Königreichs in Ungern warhafftige Chronik stb. zu Basel bei Ruprecht Winther in Jar MDLXV.* — Mily érdekes lenne ezen munkát átlapozgatni. — Megnéztem a diszes házi kápolnát, agancs- és fegyvergyűjteményt, melyek együtt véve majd egy óráig vették igénybe figyelmemet. Mint különcködést említem az alsó emeletben függő rajzot, mely: *Le Château de la Ville de Papa, dans le Comté de Vesprim en Basse Hongrie* cím alatt, Pápavárát egy hegyen, mely egyszerűsmind fejet ábrázol, elénkbe varázsolja; tán ez lenne a sokszor említett Pápavára, melynek a hegyek közt ma már romját sem találjuk? Mind ezeket egy házi tiszt legnagyobb előzékenységgel mutatá; hát ha maga a nyájasan leereszkedő, köztiszteletű gróf úr honn lett volna, hány érdekes adattal szaporíthattam volna tárcám foglalatját!

Betértem a szelidlelkű, tudományokért és minden nemesért hön lángoló, egész Bakonyban mélyen tisztelt reform. gyülekezeti papjához, nagytiszteletű Széky Béla urhoz. Leirtam egy ószerű kehely felírását: mely *J. M. A. J.*-on kívül az 1657. évet mutatja. A régi collegiumbeli harangokat nem láthattam ugyan, de Czibor úr szivességének köszönhetem emez érdekes felírásukat: *SCOLÆ REFORM. PAPENSIS. 1531.* mely nemcsak ezen hírnemes intézetnek régiségéről eléggé kezeskedik, hanem e vidéknek egyszersmind legrégiebb harangja is.

A ferenciek kolostora chorusán láttam a régi pápaivár hasonmását, folyosóján néhány — bár elhagyatott — nagyobb becsű festvényt; a sekrestyében egy réz mosdómedencét ezen írással: *Hans. Michel. Sacher. s végre a könyvtárban: Sermones pomerii fratris Pelbarti de Themeswar stb.,* melynek bevezetése után ezek olvashatók: *Item Anno dnj 1546 hispanoli Nitriam et willas pertinents ad eandem omnino depopularunt Bis post tps vindemie et tempor ascension dnj nr. —*

A Korvin házról csak azt jelölöm, miszerént az egész kö — mint *TH. AVE. OC. SA* szótöredékek mutatják — valami zárkő darabja; maga az Anno Salutis is azon korban ritkább kifejezés; átalán míg okmányilag hitelesen be nem bizonyítatik ezen házról, hogy Korvin Mátyás laka volt, szeretném, ha az ítélet függőben maradna.

Martonfalvai ügyvéd urral véletlenül találkozván, mondhatom, miszerént ezen avatott régészeti-kedvelőtől sok, igen érdekes adatot nyertem, melyek folytán ha máskor alkalmam lesz a tárgyakat e vidéken szemügyre venni, Veled bővebben fogom közleni.

XXV.

Ganna történeti vázlata. Az új templom. Debrenthe hajdani urai. Polányi numulitek. Díszes szentegyház és paplak. Okmányaink sorsa. Ajka-Rendek. Az előzékeny jegyző. Kis-Löd. Még egy Gulden. A csikók tűzpróbája. Eredeti leereszkedés.

Kedves Barátom! A gannai igen tisztelt lelkész barátommal találkozásnak szívből örvendettem, mert vele egyszerre szenteltetvén fel Kopácsy püspök által — ezen dicső megye papjai közt — legrégebb ismerősim közé számíthatom. Bö olvasottságát főképen a történelmiekben régóta ismervén, remélttem, hogy Gannára és Döbröntére nézve érdekes adatokkal fogom jegyzőkönyvemem gazdagíthatni. Azonban kútfők hiánya miatt az idézett helyekre nézve csak azt közölhetem, mit a pannonhalmi megbecsülhetlen, országhirű fekete könyvben találtam. — Először 1171-ben említetik, miszerént egyik Gannát Tuta aszszony, a másikat pedig annak fivére Peregrin lelkők üdvösségeért a bakonybéli apátságnak ajándékozá. 1370-ben megnyerte az apát azon pert, melyet Ziman Péter ellen Gannához tartozó és az alperes által erővel elfoglalt 20 holdnyi földért indított. 1398. a pápai polgárok elleni védelmével megbizatnak a somlyói és ugodi várnagyok. 1412-ben András spalatói érsek és az akkor dúsgazdag bakonybéli apátság kormányzója kérésére, minden szerdán tartható vásári kiváltsággal adományoztatott. — 1429-ben pedig felemlítetnek Segvári (Essegvári) Pál erőszakoskodásai a gannaiaik, mint a bakonybéli apátság jobbágysai, ellen.

Ezen, és a többi várak történetében említendő, egyes vonásokból kitünik, miszerént az akkori lovagok az apátságok birtokait folytonosan zaklatták és nyugtalanították.

Utitársam kedvéért fölmentem a remek izlésű, mesterkéztől származott faragványokkal díszített, de az újabb keresztény épí-

tészettől egészen eltérő, templomba, és az alatta levő költséges, földszinti világos sírboltba, melyben a drága faragványu ravatalok közt leginkább azok gerjeszték figyelmemet, melyek a fényesre csiszolt tatai márványból, az igen szép ammonit-példányokat tünteték élembe.

Az igen kapaszkodó utca tetejére érvén, láttuk az előttem már ismert döbrönteit várt, mely alatt a mintegy 450 német lakost számláló falucska terül el; az egésznek jelenlegi főéke, a Somogyi grófok családi sírboltja. — Mi ezen vár régi történetét némileg felvilágosíthatja, azt a többször nevezett fekete könyvből kijegyzém. Ugyanis legelőször említetik Benedek, debrenthei Heem Pál fia, kivel 1366-ban Pál bakonybéli apátnak pere volt Ethey, Tevel és Polány lefoglalt birtokai miatt. 1442-ben Katalin, debrenthei Hym Miklós özvegye, öt fiával, Takácsy Antallal, kovácsi Buken Györggyel, valamint Koltai György várnagyaikkal idéztetnek, egy-két Gannáról várukba erővel elhajtott ökörvégett. 1434-ben ugyanazon urihölgy megbízásából megtámadtatott Bencze Pál és a bakonybéli apát több jobbágya, kik az apátságot illető pénztől megfosztattak, és a döbrönteit várba záratlak be. Még 1441-ben ajándékozott Mihál bakonybéli apát a döbrönteit várkápolnának 2 szekrényben isteni szolgálathoz szükséges készleteket, a többi közt: két misemondó- s két zsoltáros könyvet, két egyházi öltönyt minden hozzá tartozandóval, három kelyhet és egy ezüst keresztet. Meglehet, hogy ezen ajándékok után a garázda várnép engedékenyebb lett; mert már 1444-ben olvassuk, miszerént debrenthei Hym fiai Balázs és László meghagyják várnagyaiknak, hogy a bakonybéli apátságnak jobbágyait borsodi, polányi, gannai és noszlopi jószágukon, valamint az agyaglikai malomban is veszteg hagyják.

De ezen fegyverszünet csak addig tartott, míg Debrenthei Tamás püspök egyszersmind a pannonhalmi apátság kormányzója is volt; mert a bakonybéli apáttól Kis-Gannát — 1452-től fogva 6 évre — bérbe vette; 1460-ban pedig László bakonybéli apátnak köszöni, hogy bizonyos Lörincz által eltulajdonított családi irományokat visszaadá.

Azonban már 1473-ban újra vizsgálatot kér László apát Bakolnok János, döbrönteit várnagy ellen, mivel valami vétség miatt Gannán letartóztatott Hymfy Lörinc jobbágyait erőszakkal

kiszabadítá, és embereivel némely jobbágyot és jobbágyuőt meg is vert.

Remélem idővel még többre akadhatok, mi az annyira híressé lett Himfy nevű családra vonatkozik.

Igen szép erdőn keresztül, mely hajdan Polánynyal és szomszéd faluival együtt a bakonybéli apátsághoz tartozott, manap azonban a zirci apátot uralja — mely miatt a szomszédokkal a makkolás és faizás végett számtalan per keletkezett s melyekben még a hatalmas leweldi kolostor is gyakran szerepel, kiértünk azon hegy tetejére, melynek közepét Német Polány övedzi. Leereszkedtünk a kényelmes urasági lakház- és plebániához. Azon meredek mély út, mely a paplakot a templomtól és iskolától elválasztja, áthidaltatott, és így a templomhoz egyenesen ellehet jutni.

Dacára a fejünk fölött lógó esőtéljes felhőknek, elindultunk a falu végén emelkedő hegyre. Az agyagpala rétegekben semmi kövületet nem találhattam; annál dúsabban képviseltetik itt a pénzige-mész, úgy, hogy a hegy teteje mintegy el van lepve az ugynevezett sz. László pénzeivel, krajcártól kezdve tallérnyi nagyságig.

Az eső rövid idő múlva haza kergetett; megnéztük hamarjában a templomot és tornyot, a szép faragványu gyóntató székeket; a díszes ebédlő festményeit és a pohárszékek ügyes famunkáit. Mind ezek a szílezták idejéből valók és tiszta jó ízlésükről kézzel fogható tanubizonyyságot tesznek. Nem is csoda, hogy ezen buzgó papok a Pápához közelebb fekvő plébániáikat, mint Tevelt, Polányt, Beréndet ily szép egyházakkal látták el, — mert az anya-apátság romban léte miatt Pápát választák székhelyüknek — míg keleti jószágukon csak az olaszfalusi templom mérközhetik ezen társival.

Polány majd 1300 lakót számláló magyar és német, egymástól el nem választott faluból áll. Történelme a bakonybéli apátságéval össze van szöve; de annál többet nem igen mondhatok róla; mert az igaz, miszerént a történelem terén szerföltti írói viszketeget nem lehet szemünkre vetni. Versben és regényben nincsen ugyan szükség, míg a tudományos munkák, nonum premanur in annum helyett ritkán, vagy soha napfényt nem látnak. Miért nem adjuk ki legalább okleveleinket, régi irományainkat, jegyzéseinket, melyekben annyi megbecsülhetlen

kincs rejlik; s melyeknek egy darabja sincs, hogy benne valami érdekest nem találhatnánk? Ha azok, kik régi irományokat fürkésznek és gyűjtenek, hozzá írnák mindenikhez történelmét is, akkor tudnók csak menyynyire csodálatos az, hogy még azt is birjuk, mink van, főkép midőn halljuk, hogy valami nem tudatlan embernél történhetett, miszerént a házhéja alatt heverő Pray-féle kézirat csak azért hozatott le, hogy a szakácsné rajta kalácsot süssön! — Majd furesán járunk még történelmünkkel; addig míg a latin nyelv divatban volt, s lett is volna elég ember, ki szívesen felhasználta volna a levéltárakban letett kincseket, azok féltékenyen őriztettek tulajdonosaiktól, annyira, hogy nagy bajjal, s mintegy lopva lehetett csak hozzájuk férni; — manap szívesen tárják uraságaink századok óta rejtekben penészlő kincseiket — nagy az aratás, de kevés az arató — és ha így haladunk tovább, husz-harminc év mulva majd tán Chinából kell jogtudósokat hozni, kik okmányinkat olvasni és magyarázni tudják, főleg ha a diplomatika, mint jelenleg, oly csekély figyelemre méltattatik azoktól, kiknek az országos egyetemenél, abban magukat kiművelni, elég alkalmuk volna. Szomorú kilátás a honi-történelemre nézve, midőn épen ez lenne azon szak, melyben a magyar — mint okleveles nemzet — minden más európai nemzet fölött tündökölhette.

Ha valamit hallottál édes Barátom! a valaha Polányynal együtt szintén a bakonybéli apátsághoz tartozott borsodi forrásról, mely gazdag mészülledeke miatt birnevéssé lett, s most azt olvasod, hogy azt meg sem néztem, sajnálkozni fogsz, pedig nem lett volna érdemes a rossz időben oda fáradni, miután nem régen mint hallottam a mésztömeg bedült; azért az igen nyirkos időben inkább Ajka-Rendekre indultunk. Gyepesen keresztül hajtattván megmutatá ft. polányi lelkész úr azon, gondolom, hat halmot, melyet a nép pogánylakásnak keresztelt. Ha később érkezősem leend, a nemes birtokos urak segedelmével egyikét vagy másikat szándékom felásatni, már csak azért is, hogy meggyőződjünk, egyez-e tartalmuk a csurgói- és bántai halmokéval. Megnéztem az ajka-redeki szegényes templomot, melynek fából épült kereszt-kútja ugyanazon kigyót ábrázolja, melyet gazdag Eszterházy-féle templomokban mindenütt vörös márványból láthatni.

Minthogy veszprémmegyei főnök úr ő nagysága utazásom

pártolására a nagy méltóságu helytartótanács sopronyi osztályától felszólítatott, ezen vállalatom, a főbiró urak által, a vidéki jegyzői hivatalokkal is közöltetett. Magasházi József ajkarendeki jegyző úr, még Bakonybélből régi ismerősöm, semmikép sem engedé másnak a forsponolást, hanem saját csinos csikain ajánlkozott utazásom legközelebbi pontjáig, Bakonybélig, elvinni. Megköszöntem a polányi szives kísérő lelkész urnak vendégszeretetét — s megindultunk; de az épen akkor Olaszhonból visszatérő s utunkat ellepő számos ágyutelepek miatt csak lassacskán vergődhattunk fel a Rendeken kívül fekvő kapaszkodóra, mely roppant kiterjedésű breccia tömegei által igénybe vevé figyelmet. Nem mulathattamsokáig ezen — e vidéken itt először láttott — képletek közt, mert igen kezdett az eső esni, azért egy kis hajtással betértünk a közelfekvő kis-lődi lelkész, Gulden István urhoz. Különben sem sokáig mulathatván, mert a bakonybéli borzasztó ut szemeink előtt lebegett, a rövid időt ruhánk szárítására, és a templom megtekintésére használtuk fel. Gyűjteményünk egy vas buzogánnyal, tárcám néhány érdekes adattal szaporodott, és így ide sem jöttem minden haszon nélkül.

Alig várhatám az ebéd végét, és Városlődön meg sem is állván, siettünk Csehbánya felé, hogy a legrövidebb, de egyszersmind legroszabb uton is Bélbe mehessünk. Mindjárt Városlődön kívül kitértem s a ragadós földeken keresztül azon a bokrok közül kiemelkedő sziklafalhoz futottam, melyen a népmonda szerint hajdanta egy nőkolostor virágzott. A szikla maga pénzige-mészhez tartozik. Az országuton oly vigan haladó csikaink megérvék e sáros hegyi utat, és az elhagyatott bánya felé már lassabban kezdenek mozogni. Csehbánya előtt fekszik valami regényes facsoport közt, egy diszes kápolna, mely a vidék lakóitól gyakran látogattatik. A kisded telepet, meredek mély utjaival, nem tudtuk minden baj nélkül átszelni; tovább az utat nem ismervén a biró fiát fogadtuk kalauzul, kinek vezérlete alatt haladtunk többet gyalogolva, mint kocsizva, mert szegény fiatal lovainkat sajnáltuk; a magaslaton fenn elveszett e komor, csepegős időben azon benyomás, melyet reánk szép tiszta időben ezen gyönyörű, a fekete hegy nyugoti oldalán fekvő, regényes erdő tehetett volna. — A tágas rétekkel folytonosan változó ligetek és ritkásabb őserdők óriásai, a beborult ég és a szüntelenül tartó permetezés által sokat vesztenék érde-

kükből; s hideglelés kocsisunk sápadt arca még inkább lehangolta, különben sem vidám kedélyünket. Személyemet illetőleg meg valék elégedve, mert roppant pénzige-telepek fehérlő krajcárkáival találkoztam mindenütt; végre jelenté vezetők, miszerint az utat többé el nem hibázhatjuk, s azért későbbi sajnálatunkra — visszatért, mert — mint mondá — már Bélhez közel, a Hármashatárnál vagyunk. Már fujtuk a diadal trombitáját és bámészkodtunk, mikép lehet ezen utat oly gonosznak mondani, melyen eddig oly szépen eljöttünk; de nem tudtuk, hogy csak most következik még a hadd-el-hadd, s eszembe jutott a gyermekkoromban nem egyszer hallott bölcs mondás: akkor mondj hoppot, mikor átugrottad az árkot.

A gyepi ut, mely eddig magányosan és biztosan vezetett, nem sokára sokfelé elágazott, bizonyos jeléül annak, hogy az itt utazók, az előbbiekkal meg nem elégedve, jobb és újabb utakat kerestek. A hegy lejtőssége nőtt minden lépéssel, a sudár nagy bükköket felválták a pagonyok ifjabb nemzedékei, — a vágások mindig csúszósabbak és mélyebbek levének, míg a köztük maradt nyereg mindig magasbra emelkedett s a lómancs hangja a kenyérdagasztók pattogatását utánzá; leakaránk a hajmeresztő meredeken szállni, midőn gyöngé fogatunk támaszt nem találván, a mély és keskeny vágásban bukott és a, szerencsére már üres, kocsival egy pár ölnyre lejjebb csúszott. Szép száraz időben is istenkisértés ezen nyaktörő úton leereszkedni, hát még annyi eső után!

A magasabb parton oldalról kísérvén kocsinkat, első gondunk volt megfeszített erővel további iramlását s a lovak fölé gurulását, mely bizonyos vesztlüket idézte volna elé, meggátolni. Ez sikerülvén, kifogtuk a reszkető csikókat s felállítottuk, s a kocsis által a zajgó Gella partjáig vezettettük le. Rajtunk volt most a sor, szekerünket ezen borzasztó lejtőn leereszteni. Nem sokat törődtünk a sárral, nem gondoltunk arra, hogy kicsuszván, a kiálló fagyókók ruháinkat, tagjainkat összeszaggathatják, törhetik; első gondunk volt elég erős durungot keresni, mit találván is azt a kötő láncon kívül, a két hátulsó kerék közé szorítottuk, mi az egészen elsüllyedt kocsinál nem kis fáradságba került. Végre elkészültünk az előmunkálatokkal. Parancsszóra vezeté jegyző uram a rudat, Gyulával ketten futottunk hol a vágásban, hol a parton a jobbról balra ingadozó, majd valamely

gödörben alábukó, majd tengelytörő kupacra felrángatott szekérel, míg izzadva és egészen besározva fogatunkhoz leértünk.

Ilyen ut aztán csak megérdemli, hogy megtekintése végett valaki Bakonybélből a Hármas-határig kigyalogoljon. Visszapillantva elborzadtunk, s csodáltuk a bakonyi embert, ki nem csak ilyenén, de még amolyabban is leereszkedik terhelt szekérével anélkül, hogy valami nagyobb szerencsétlenség történnék vele. De a lovak? azok bizony korán befogatván, az ilyen erőködéssel járó munka után igen hamar romlanak.

Hálát adtunk Istennek, hogy most az egyszer ezen páratlanul veszélyes uton szerencsésen engedett lejönnünk. Midőn már alkonyatkor az apátságba értünk és honnan jöttünket elmondók, mindenki csodálkozott merészletünkön; hogy pedig ezen fáradalmas tréfa után a tiszta ruha, jóizü estebéd és kényelmes ágy jól esett, azt, úgy gondolom, édes Barátom! eskü nélkül is elhiszed.

XXVI.

Kettős előfogat. Új baj. Városlőd. Hajdani tekintélyes zárdájának maradványai. Folytonos esőzés. Úrkut. Kelt fegyverek. Hippuritek. Vásonykő. Sz. Mihály romjai. Kinizsi vára. Góth plébánia templom. Ammonitek.

Kedves Ferim! Hat napig fogsz dolgozni, a hetediken pedig legalább délelőtt nyugodni, ezt gondoltam édes Barátom, midőn borzasztó robottal végződő levelemet utnak indítottam. Az időjárás nyugalmat parancsolt volna, mert a duzzadozó ég még vasárnap sem mutatott vidító ünnepi képet; de a szünnapok vége közeledvén, kényszerítve érzém magamat, hogy a becsületbe vágó munkát befejezzem. Indulnunk kellett, mert úri forspontosom sem maradhatott.

Ha egész napot nem akartunk veszteni, ugyanazon borzadalmas, de legrövidebb, uton kellett visszamennünk; azért előfogatul még két lovat rendeltettem. Nem is késtünk ebéd után; a két előfogatos suhanc előttünk nyargalván, némi tekintélyt szerzett a kocsiban ülő uraságnak. Nem sokára oda értünk a nyaktörös emlékezetű, s tegnap óta az éjjeli folytonos eső által még jobban elromlott uthoz. Próbáltuk négy öt helyen is, a legmeredekebbjét elkerülve, feljuthatni, azért az erősebb paraszt-

lovakat csikaink elébe fogva, magunk is töltük mindnyájan a visszaeséssel fenyegető szekérkét; de mind hiába, munkánk hasztalan volt, s úgy hittük kénytelenek leszünk Bakonybélbe visszatérni, hogy kettős előfogatot hozzunk magunkkal.

Küldött azonban Isten e válságos percben valami sz.-gáli emberben segítséget. A praktikus gazda kifogató a csak akadé- kul szolgáló csikókat, kikémlélé a legbiztosb — bár tuskókon és bütykökön keresztül vezető — nyilást, fölfegyverkeztünk durun- gokkal a tán visszacsúszó kocsit feltartandók; kezdődött a hűhó, ostopattogtatás és lármával való biztatás — öröködtek az ilyen uthoz hozzászokott gebék, mi is erélyesen segítettünk és ne- hány nehéz izzasztó perc múlva fenn voltunk a kapaszkodón, még néhány percnyi nógatás és már könnyebb szerrel ballagtatánk tovább.

Egy darabig vigan mentünk biztató fölajtárainkkal, de csak hamar kívánczoktak hazafelé, azért aztán nem sokára vissza is eresztettem. — Részeges németek által tévutra vezettetvén, egy jó félórát kerültünk, míg végre szép csendes esőben a vá- rosöldi esperes urhoz betérhettünk.

Ezen ma mintegy 2000 lakost számláló, jó módu német gazdáktól lakott falu, hajdan az ország egyik legnépeseb és tán leggazdagabb kolostorával birt. De a 300 szerzetest magába fo- gadó néma barátok itteni nevezetes zárdája, annyira eltűnt, mi- szerént ma már alig képesek helyét is mutatni. Tanuságos jel- képe minden emberi nagyságnak. Mind azt, a mit a 300 év előtt még annyira hatalmas kolostorból, — mely 300 fegyveres lovast tudott háboru idejében kiállítani — birunk, áll egy a mostani újabbszerű templom mellett fekvő és összetörött vízmedencéből; két a plébánia lépcsőjénél befalazott halképből; egy vörös már- ványmedencéből, melyen két szárnyas angyalfőt láthatni; és végre egy nyolcszögű oszlopdarabból, melynek váltogató lapjain négy paizon: 15Z1 évszámot; Magyarország hármás dombon álló kettős keresztjét; négy folyóju cimerét; és koronás fejű kiterjesztett szárnyu sast láttam. Kimentem a nagy halastó kö- gátjához is, mely a benne található faragott, többnyire tagozott, kövek után ítélve minden esetre újabb időben javítatott. A monda szerént e környéken mintegy kilenc ilyen nagy tó volt, ezek manap mind szép rétek gyanánt használtatnak. Találni még a faluban, itt-ott elszórva, többnyire lépcsőkül használt, faragott

köveket, de mi ez mind oly roppant kiterjedésű kolostor után! Tapasztaljuk a romba dülő építményeknél, miszerént első az urak használják a köveket haszonépületekre s mit azok fennhagynak, azt a köznép prédálja — először a sas és oroszlány, utánuk az apróbb állatkák viszik osztályrészüket.

Ezen egész kutatást a legnagyobb eső dacára, ernyőm alatt tettem; egy részét az érdekesebb daraboknak hamarjában le is rajzoltam; de hogy célunkhoz hamarabb juthassunk, az éji szállást ft. esperes urnál elnem fogadhattam, hanem a barátságos fogadtatást szívből megköszönvén, Kis-Lödre mentünk, hogy onnan másnap annál könnyebben Úrkutra érhessünk. Itt úri forspontosomtól a legmélyebb hálaérzettel bucsuztam el. A veszedelmes hárm-as-határi kaland, és jegyző urnak a tudománynak hozott ritka áldozata még sokáig, de mindig fognak — mint ezen érdekes szünnapjaim egyik legérdekeseb képe — szemeim előtt lebegni.

Kis-Lödön vig és tanulságos estélyt töltöttem; mert ki ne tanulhatna vagy nem tanulna szívesen a nagy Kopácsy nem csak ügyes, de kedvenc Guldenjéttől! Tanakodtunk holnapi teendőimről, s minthogy az eső egész éjjel csak úgy szakadt, kinevettek, hogy makacson tovább akarok állni, midőn itt oly jó helyen vagyok.

Senki sem hívé, hogy ilyen, mint mondák, kutyának sem való időben tovább mozduljak, a szekeres rázá fejét, de a Gulden junior ácseszéri emberének homlok felé irányzott kézjátékát még sem utánzá. Bár hogyan vonakodott előállni, látván, hogy nem tágitunk, mégis csak behajtott a plébániába. Tudván, hogy semmi sem tarthat örökké és hogy a negyvennap folytonos eső már manap nem is igen divatozik, sőt az erdők pusztítása folytatásával csak a sz. irás- és paraszt kalendáriumból fog még ismer tetni, induljt vezénylettem, és mint lehetett tovább haladtunk. Midőn az első magaslatra fölértünk, megszűnt ugyan az eső, de a bájos kilátás sokat veszített határozottságából, mivel az esőfelhő fátyola az egész képet homálylyal borítá. Fuvárosunk élénk kíváncsisággal veve részt, lovai kipihenése alatt, a távcső vizsgában, egyikét ki sem ereszté többé kezéből, s ügyesen magyarázgata, az előttünk kitárt érdekes földabroszon, minden egyes feltűnő pontot, úgy hogy akármely nagy német- vagy csehországi gazdának is becsületére vált volna előadása.

A szegény lovakon segitendők, a meredek kapaszkodóknál többször leszálltunk. Mintegy két órányi hegymászás után fölértünk a kis faluhoz, melyet egy jóvizű uri-kultól nevezetnek mondanak; azonban ezen név már hazánk legrégiebb okmányiban is olvasható. A kápolnaszerű templom előtt megálltunk. A toronyba rozoga lajtorján és oly szűk lyukon kell átmászni, miszerént legalább félévig kellett volna koplalnom, hogy rajta át-bújhassak, és utoljára még is a sanyargatásnak sem lett volna kellő eredménye. Szerencsémre velem volt Gyula urfi, de az is, midőn a kéményszerű fatoronyba mászott, minden pillanatban attól tartott, hogy az egész campanile vele együtt bukfencet vet. A hajdani üveghuta emlékeül az oltári készlet egyik része üvegből áll, és az ős lakosok eredeti hitbuzgalmát tanúsítja.

Az intéző laka előtt meg akartunk egy pillanatra állni, hogy az itt talált régiségeket szemügyre vehessem, de itt bizony az egyszer megakadtunk. Wessely úr kedves nejével és kis cselédjeivel oly őszinte örömmel és barátsággal fogadott, hogy a rögtöni távozással fel kellett hagynom. Fuvarosomat visszaküldém és tüstint a régiségek után néztem. Egy igen csinos paellstab, egy bronze lándzsatörredék, s egy lángkard vas töredéke, nem csekély örömenre mindjárt fel is ajánlottak tárunk számára. Lám, hogy hazánk legelhagyatottabb szögében is lehet valamit találni! csak nem kell sajnálni a kérdezősködést, kérést és utánjárást.

Még ebéd előtt kimentünk azon lucernásra, melyen az említett darabok találtattak; és nem sajnálván majd pacallá ázott lábbelimet, megkértem szives vezetőnket, hogy azon tájra is menjünk, hol két év előtt Dr. Kovács Gyula a Bakony ezen részén az első hippuriteket fölfedezé. Elmentünk egy barlangszerű repedéshez, melynek kövületei a bakonybéli fehér- és hegyeskőiekre emlékeztettek, — utóbb a falu felé visszatérve, reá akadtunk azon kiterjedt hippuritdöcökre, melyek láttára örömkialtásokra fakadtam volna, ha éppen három hét előtt a nánai és tési vad hippurit-sziklaszorosok közt nem mulattam volna.

Nem volt nyugtom, mert alig várá, hogy Nagy-Vásonyra dicső Kinizsinek székhelyére, juthassak. Fenntartám magamnak kellemes időben e boldog családot és e gyönyörű bakonyi szigetet meglátogatni. Száritott felöltönyeink nem sokára megint nyirkosokká lettek — és az erdőbe leérvén oly zápor mosott, hogy még érintkező könyökeink is átáztak ernyőnk és gubáink da-

cára. A kövecses, dögös uton végre leértünk a végetlen távolnak tetsző Vásonyba. Első tervem volt, régi jó ismerőshöz, a helybeli lelkész urhoz szállani — de Úrkuton másképp rendelkeztek, mit megbánni épen semmi okom nem volt. Wessely úr kedves sógorához, a vásonyi uradalmi inspector urhoz utasított, a liberiás kocsis pedig úgy se vitt volna máshová, mint az urasági házba, a vendégszeretet annyira kitünő hajlékába, miszerént ott az idegen annál kedvesebb, mennél tovább mulat. Itt tartózkodott hosszabb ideig Dr. Kovács barátom is, és így kettős volt örömem; mert az általa fölfedezett lelhelyeket legálább sok keresés nélkül a család tagjaival, kik őt kirándulásiban követék vala, látogathattam meg.

Ha a körkörnek három gyűpontja lehetne, bizonyosan Nagy-Vásonyba tenném át bakonyi forgásom harmadik pontját.

Első látogatást lelkész urnál tettünk, és a jó reggel valóban jó reggel volt; mert mind tőle, mind a nála tartózkodó öreg nyugalmazott lelkész urtól igen szép érmeikkel ajándékoztattam meg. Betekintettünk egy pillanatra a városházba is, hol a város régiebb pecsétjét, mely Kinizsi kardos karu címerével egészen megegyez, lenyomtam. — Kimentünk a pálosok oly közel fekvő zárdájához, hová az olvasni nem tudó nagy hős, mikor irástudóra szüksége volt, a népmonda szerint vártornyából csak átkiáltott. Ezen pompás kolostor romjai az újabb idei vandalizmus egyik legundokabb szennyfoltja. A díszes egyházból csak az északi fal, a szentély egy fél ablakával látható. A csúcsívek helyei, valamint a tető alatti, kifelé fordított tölcser alaku, lőrészek a szentély fölött megmaradtak, és azon véleményt gerjeszték, miszerént ezen egészen magán álló építmény, mint Erdélyben többel találkozunk, védelmi templom volt; ezt pedig annál inkább bátorkodom hinni, mert jól tudjuk, mikép főleg a török betörések idejében e vidék folytonos zaklatásoknak és saroknak volt kitéve. Az elég terjedelmes klastrom alaprajzát némileg elkészítém a még fennmaradt falak alapjaiból. Már 1651-ben kiadatott a parancs, nehogy az emberek a romladozó kolostor köveit elhordják, azonban legnagyobb része mégis legújabb időben a bérnök engedelmével is elhordatott. Bár lehetne az ily rombolókat a közvélemény előtt örökre bélyegezni, kik őseink mindinkább ritkuló emlékeit szentségtörő kézzel illetik. Birom a jelenlegi főtekintély szavát, miszerént ezen utolsó maradványok

megőriztetnek, hogy az utókor legalább tudhassa, hol állott a hires pálosok — vagy mint a Vásonyt leíró egyik újabb munkában olvastuk — vörös-barátok (?) Kinizsi alapította klastroma.

Épebb állapotban van a régi vár. A kasamáták és a mellék-épületek lerombolvák; de áll az igen érdekes őrtorony egész eredeti formájában. Ezen négy emeletes négyszögű épület, földalatti üreivel, a beffroi valódi mintája. Az úri emeletben az ajtó és ablak-ragasztékok fehér márványból készültek és koruk jellegét tökéletesen igazolják; a keskeny csigalépcső lőrész-idomu ablakokkal, melyek lefelé is kivájottak, hogy mi a torony lábánál történik látható legyen, egészen a felső emeletig viszen, hol a védelemre való őrség tanyája vala.

A városon kívül áll, a még egészen ép, góthizlésű hajdani plébánia templom, melyben azonban manap ritkán tartatik isteni szolgálat. A szentély két, a hajó három mezőre osztatott. A kar szabályszerűen a nyolcszög három szögével végződik és egyik boltozata a nyolcsugaru csillag két harmadából átmegy a hajón keresztül folytatott hálószerű boltívekre. A kéttagozatu támfalak a templomot veszik körül, melynek egész szerkezete igen egyszerű és ivgerincezete vállkövekben végződik; azért mégis kár volna, ha ezen egyház, mely eredeti idomába kevés költséggel visszahelyeztethető, mint hallám hogy terveztetik, magtárul változtatnék át. Kiméljük a napról napra úgy is mind inkább gyérülő egyházi műemlékeinket!

A bemenetnél 1281 évet láthatni — és feltűnő egyszerűsmind az oltárszerű piscina, mosdó medence, melyhez — tán a pálosok templomából áthozott — hasonló van a belvárosi egyházban is.

Sz.-Helena képe Pucher veszprémi festő dicséretes műve.

Megnéztem az uradalmi magtárban fenntartatott Kinizsi és fegyvertársa Myslenic 1849-ben vandálok által erővel összezüzött sirköveinek töredékeit. Ezeket összerakni bajjal sikerülend, mert igen sok darab hiányzik és majdnem csak egyedül címeik sértetlenek.

Egyik délutáni kirándulásomat a Cserjes-hegy görgetegeinek szántam, hol számtalan, főleg kisebb, ép ammoniteket találtunk.

XXVII.

Mencsel. A harang-adó. Csicsó. Antalfa. Egyházi készletek. Felső-Dörgicse. Templomrom és római emlékek. Alsó-Dörgicse. Egy román egyház falai. Külföldi kutatók. Örvényes. Tihany. A református egyházközség edényei. Balaton-Füred. Savanyú-víz.

Végre kiderült mindnyájunk nem csekély örömére, mert borus időben nem is akartam hazánk ezen bűbajos vidékét utitársamnak mutatni. Mencselen, mely Vásony főkegyháza, megállván, a harangokat irtuk le, az összes lakosság nem kis remülésére; mert az összefutott jó emberek nem gyanítanak egyebet, mint, hogy működésünk célja a harangok megadóztatása, és midőn nyaktörő multságunk valódi okát megmagyarázó, hitetlenül rázák fejeiket és elballagának. A csinos kath. templomot a Balassa család ivadékai építék. Az evangélikus parochia lelkészei közt említetnek 1660-ban Zedenyi István, és 1684-ben Horvát András, miből ezen gyülekezet elég régi volta kiviláglik.

A csicsói templomban — szíves régi barátomtól, a helybeli lelkész úrtól vezetettve, két szép festvényt találtam, melyeknek egyike Nep. sz. Jánost, s másika sz. Annát ábrázolja. A híres egyházi szónok és író Horvát János fehervári püspök születése házáat — valamint a falun kívül egy dombon fekvő pusztá egyházat is megtekintettük, és a már Jakabfalván kezdődő agyaggála-rétegek hatalmas folytatását itt is fölleltük.

Innen átmentünk a közelfekvő Antalfára, hol a reform. egyház sz. edényei közt följegyeztem egy aranyozott ón-kelyhet és tányért, melyeken 1653-iki év látható; továbbá egy fehér virágokkal ékeskedő kék cserép-korsót 1687-dik évről. Az evangélikus templom készletei állanak egy cserép-korsóból, melynek cin-fedelén: 16 J. L. 57-évet olvashatni, és egy igen csinos alaku szintén cinfedelű sörkancsóforma agyag-korsóból, valamint némely régiebb himzett oltárterítőkből.

Sz.-Balázs hegyén, a szőlők közt, fennmaradt egy templomladék; de minthogy minden műbecs hiányában szenved, itt csak, mint talán valami elpusztult falu egyedüli maradványát, említem.

A Csicsóhoz tartozó, antalfai katolikus egyház sekrestyéjében emlékezetes a régi tabernaculum — egy igen nagy, mellét tépő aranyozott pelikán, Krisztus urunk hozzánk való szeretetének, jelképe.

A dörgicsei szőlőkből Balaton egyik részére legszebb kilátásunk volt, mely minden pillanatban változott és festőiebbé és elragadóbbá lett. Közeledtünk — szemünket mindig e szép tájképen legeltetve — Felső-Dörgicséhez, mely az Alsótól alig egy pár közhajításnyira esik, s megvizsgáltuk a vidéken emlegetett evang. harangláb kisebb harangját. Minthogy felírással nem bír, korát bizonyosan nem határozhatám meg, szíve alsó része, mivel egészen golyó alakú, még is igen feltűnt. Sokkal szembeötlőbb a nem messze álló kisdud egyház romja; ez 8ⁿ hosszú és 3ⁿ széles. Nyugoti falán kereszt-idomu lőrész ablakkal — a déli oldal közepe táján a lapos szeletű, két oszloptól támasztott ajtó van, melynek bejárása egy keresztbe állított római emlékkő által van bezárva. Az ábrázolt nőszemély baljában lándzsát tart, jobbával pedig a kigyózdó lábu oltárra tán tömjént vet. A templom ezen legépebb oldalán fölül négy, alól két keskeny — mint pajtáinkon mindenfelé divatos — ablakocska van, az ajtón túl pedig, a felső és alsó ablaksornak mintegy közepén, egy szélesebb ablak látszik. Figyelmet ébresztenek ezen egyházban a karfalán látható kettős diadalív nyomai, mit e vidék régészeitől, mint a görög egyházok sajátosságát, hallottam említeni. Egyik gazda udvarában őriztetik egy vörös homokkőből faragott római emlék. Ennek fenntartására felszólítottam ugyan a bírót; de jobb lenne minden esetre ha a nagyobb tekintélyű megyei hatóság, a régi emlékekre vonatkozó magas kormány üdvös rendeleteire, minél többször figyelmeztetné a falusi előljárókat.

Igen sajnáltam, hogy Alsó-Dörgicsén az evangélikus lelkész urat, kinek igen érdekes éremgyűjteménye van, honn nem találtam, kántor-szerda levén, azonnapi gyónás végett az egész vidék az esperességben gyülekezett össze. Ebbeli veszteségemet pótlá azonban némileg ama kifejezhetlen öröm, melyet az Alsó-Dörgicse fölötti dombon álló s hajdan a fehérvári Custodiatushoz tartozott román időszaki egyház romjai szerzének. Eitelberger Rudolf, nagyhirű bécsi tanár, mondja ugyan, miszerént a tihanyi katakomba és a felső-örsi templom, a Balaton vidékén, egyedüliek a mindeddig ismert román izlésű építmények közt.

De mindazáltal nem kételkedik, hogy e tájon, az igen érdekes várakon kívül, még szintén érdekes egyházi építmények is létezhetnek ezen építészeti modorban.

Természetes, mikép a nagyobb tekintélyű fővárosi urak, kik császári bőkezűséggel segítve, a nagy birodalom minden forrásait ismerve, főleg csak a legkitünőbb, egészen fennálló, ritka műbecsű ékitményekkel ellátott, építményeket veszik szemügyre, s kiknek nincs is idejük, vagy nagy tudományukhoz képest, nem is lehet kutatásuk tárgya, holmi elrejtett dűledék, melyen csak mi szegény gyalogosok rágódunk; de mivel ez is édes mienk, ha mindjárt nem is csodálatosan nagyszerű, mi azt szépnek, figyelemre méltónak találjuk, ha mások megtekintésével vagy leírásával vesződni nem is akarnak.

Ha tehát mindjárt nagy zajt nem üthetünk is, a Bakonyban elszórt s eldugott maradványinkkal, még is némi megnyugtatóunkra szolgál, a régészet-kedvelő világot a vértés-kereszturi pompás romokra; a bakony-sz.-lászlói, rátóti, dörgicsei román maradványokra figyelmeztetni; — nem is említvén azon majd fel nem számítható góth dűledékeket, melyeknek nehányáról tán legelső szölok az olvasó közönséghez.

Emlékszem a Balaton partján álló, fülöpi pusztának határi közt fekvő romra, melynek külfalán midőn azt mintegy husz év előtt meglátogattam, a festett óriás sz. Kristóf még látható volt; ugyan-e még manap is, nem tudom, — hanem megírom Barátom, mihelyt e vidéket közelebből újra megvizsgálhatom.

Visszatérvén az alsó-dörgicsei román templomhoz; mondhatom, miszerént ezen díszes és nagyszerű egyházból épen csak annyi áll, hogy időszakát, melyben épült, faragványiból mintegy hozzávetőleg meghatározhatjuk. A hajó hossza lehetett 7ⁿ széle 6ⁿ — a szentély hossza 10ⁿ, széle tán 4ⁿ — magasságát mintegy tíz ölnyre becsültem. A torony nyugoton állt, és két — alul 2 ölnyire elényuló — támmal erősített; az egyenesen elvágott szentélynek két szöglete is harántos támfalakkal birt. A nyugoti fal fölül három kettős ablakot tüntet elő, mint ezeket a jáki, lébenyi, zsámbéki és más ezen koru templomokon is láthatjuk, a harmadik már le van tördelve. A középső ablak alatt egy körivű kisebb bir. Nem mindennapi látvány azon több négyszög ölnyi területű roppant faldarab, mely a torony oldala mellett fekszik s mely egy egészen ép ablakot foglal magában.

Itt ott faragott kődarabok hevernek, s én nem is kételkedem, miszerént, ha az urasági majorban körülnézhettünk volna, vagy más nagyobb épületek léteznének, akadunk volna bizonyosan némi érdekes faragványokra, ha t. i. ezeket is, mint sok más helyen, az alapok tán örökre el nem nyelték.

Önkénytelenül eszembe jut itt Hering, a híres földalatti Flóra és Fauna írója, ki, midőn a világhírű radoboji kénbányában az újabb alagutak elég anyagot nem nyújtának kutatásira, az első gyarmatosok és bányászok házai közül — melyek a kövületek és levélnyomatok leggyönyörűebb példányait tartalmazó anyagból készültek — nehányat megvett, hogy azokat szétbonthatván, gyűjteményét annál biztosabban szaporíthassa. De hogy ezt megértsük, azt is kell tudnunk, miszerént ezen hirneves tudósok — kiknek míg egyike például a tengerpart egy keskeny szalagján három-négy évig folytonosan kutatgat, addig a másik Europa minden, hajdanta romaiak alatt állott tartományaiban egyedül feliratokat másol, vagy helyesben olvasgat; — a harmadik pedig a tűzokádók kiterjedését vagy a földrengések gyűpontjait keresi — mesés summákkal láttatnak el kormányaitól, mely költséggel aztán nem visszaszármányban áll-e az eredmény — annak a jó Isten a megmondhatója. Ha egyszer nálunk is annyira menend a tudományok iránti előszeretet, és a nagyok és tehetősök áldozatkészsége, majd nem fognak csontjaink fájni, midőn most ex propriis véres veritékkel szerzett filléreinkkel szolgáltathatunk csak szeretett hazánknak.

Leértünk végre a Balaton partjára s örömmel néztük a „Kisfaludy“ gőzöst, mely kőhordó hajókat vontatva épen a tihanyi Csúcshegy alá ért, hogy kövekkel terhelten Somogyba visszatérhessen. A jó karban levő uton — mely a zöld gyep közt — csinos fehér szalagképen — a szőlős dombokat övedzi, nem kerülheté el figyelmünket a sok szép csiga- és kagylókövület, melyekkel itt az utakat kövezik. Míg az örvényesi határban a réten álló egyház romját nézegetém — a fiúk — mert társaságunk a nagy-vásónyi uradalmi inspector úr fiával — ki Dr. Kovács Gyula urat kirándulási közt kísérvén — a kövülettant kedvvel és értelmességgel üzé — szaporodott; a fiúk mondom addig kalapáltak és gyűjtöttek, míg a kocsí alja annyira tele lett gyűjteményünkkel, hogy már nem volt hely, hová lábainkat tethettük volna. — Már békétlenkedni is kezdtem; mert — mint

nálam többnyire történik — a munka heve közt az evésről is megfeledkezvén, dél helyett már sötétben álltunk meg a regényes fekvésű tihanyi zárda előtt.

Nincsen itt szándékom az annyszor leirt Tihanyt bővebben ismertetni, s azt mit váráról, két elpusztult falujáról — melynek templomromjai s házhelyei manap is láthatók; — ugy szintén azt, mit a félszigetet védő s tornyokkal ellátott csatornáról, még husz év előtt, midőn minden talpalatnyi földjét összevissza fürkésztem, tudok, Neked édes Ferim, jelenleg fölfedezni; mindezt majd más alkalommal bővebben közlendem s most csak arról értesítlek, hogy leginkább csodálám a Galsáról ide került római nagy cserépbriket, és a reform. egyház régi edényeit és érdekes magyar okmányait.

Emlékezem, hogy hajdanta valami aranyozott kehely az ő sajátságos toronyidomu fődőjével nagyon érdekelt. Előlkértem lerajzolás végett a régi edényt; de fájdalom azt kellett hallanom, miszerént egyik pap e diszes edénynek födelét egy cintányérért néhány év előtt becsérélte. Ha a cintányér vagy tányérok értékét, a kehely ezen csonkítása által történt becsvesztésével összevetjük, kérjük, nem szolgálna-e minden egyháznak nagyobb díszére, ha ilyen ereklyékkel és emlékekkel, — főleg ha azt édes nyelvünkön régiebb felírás díszíti — dicsekedhetnének, mint hogy a nevető ötvösnek — ki, ha okos, az ilyeneken jó áron túl ad — egy pár garasért — mert többet ritkán ad érte — átengedtetnek.

A borhoz való cinkannán olvassuk: „Tihan Reformata Ecclesia számára csináltatta Kisfalusi Mihál akkori prédikátor 1696.“

Hátra lévő szabad időmet a meredek partokon mászkálásra és kövületek gyűjtésére használtam.

Tudván azt, miszerént Füreden nem csak e vidéken a legszébb reformatus templom létezik, de hogy maga a plébánia is igen régi, iparkodtam, mikép a sz. edényeket itt is megláthat-sam. A kehely valóban régi, és a gomb hat kiálló dülényén I. H. E. S. V. S. betűk olvashatók. A poháron ezen felírást olvastam: Kenesei Péter Tyhani fő kapitán az füredi templomhoz attá Isten tisztességére anno M.D.C.XXII. Cimere: egy koronából kiálló páncélos, sisakos vitéz; jobbában kardot, baljában buzogányt tartva, a sisakdísz koronáján egy nyíllal állott madárral. — A kehely talapzatán látni váltogatva:

Isten bárányát — Krisztus képét (sz. Veronicát) — egy lándzsát tartó királyt — két részre osztott szív-idomot — sisakos fejet. — Ezen kehely minden esetre a reformatio előtti. — Másik kelyhen angyalfejekkel váltogatva ezen vers olvasható:

Der Trank ist guet — sein theures Bluet — sterkt dich zum Leben; — poharát disztmények ékítik. A többi egyházi készletek és a Komáromi Évától csinosan himzett terítője az urasztalának, ujjabb koruak. Fennmaradt ezen ős egyházban a lelki pásztorok sorozata 1590-től fogva szakadatlanul manapig — a tanítóké pedig 1698-ig felvihető.

Siettünk Savanyú-vizre, de minthogy még némely római régiséggel kívánt az igen szives lelkész úr kedveskedni, meg kellett ígérnem, hogy még visszajövet egy pár percre hozzá betekintünk.

Körülbelül 15 éve, hogy Savanyú-vizen nem valék; régi jó barátim — a régi őszinte szivességgel fogadtak. Megnéztem a díszes kápolnát, Bresztyenszky apát úr, egykori pártfogóm — emlékét. Kisfaludy Sándor szobrát csak a terjedelmes faköpenyben láthattam — arcát jól talátnak mondhatom, minthogy a dicsőült költővel épen ezen helyen, hol most óriási szobra feküdt, nem egyszer volt szerencsém találkozhatni. Ezen műről majd csak akkor lehet itélni, ha talapzatján álland, fel fog pedig jövő tavaszkor állítatni, a mikor hiszem, hogy meg lesznek cáfolva mind azok, kik kaján mardosó észrevételeikkel mindenkibe belekötvén, a jó ügynek többet ártanak, mint Don Quixotteféle hadonázásaikkal használhatnak.

A vendéglős udvarában láttam egy, a hegyek közt általa szárnyalt, eleven barna keselyűt; persze hogy muzeumunk számára nem kellett — nem azért, hogy igazán nem kellett volna — mert a példány igen szép és hazánkban ritka; de 30 forint volt az ára s honnan teremtek ennyi pénzt egy állatért?! . . .

Écsy László barátomnak — ki nélkül Savanyú-vizet nem is képzelhetem magamnak, — a muzeumunk számára nagylelkűen ajándékozott értékes ezüst pénzeket megköszönvén, a csendes eső által pedig emlékeztetvén, hogy már a jó időből elég jutott egyszerre — a félszigetre visszatértünk.

XXVIII.

Utazás a papíron. Római fűtőkészlet B. Füreden. Palaznak. Római kövek. Alsó-Örs. Történelmi adatok. A római ház. Felső-Örsi román templom és egyéb régiségek. Sz.-Király-Szabadja. Régi torony. A négy oszlop. Kehely. Egy régi Bence. Veszprém. Miseruha. Görög apácák zárdája. Még egy zárda romjai. Várfal és őstorony. Vámos. Tálod.

Tudom, mennyire resteled édes Ferim! hogy ezen bájos vidéken csak a papíron és gondolatidban követhetsz; de miért is vagy Te oly szegény, káplán nélküli lelkész, hogy alig maradhatsz el félnapra javadalmadtól; és épen Te, ki a tudományokért annyira lángolsz, hogy azokat nem fényes állapotodban is oly melegen ápolod és pártolod? Majd ha a jó Isten, valahára csak elismerendő érdemeidért, jobban segít, helyrehozhatod, mit most megkötött helyzetekben elmulasztani vagy kénytelen; csak hogy ez áldás ne jöjjön igen későn, mert mit használna már akkor az idő és költség, ha nincsen kedv és egészség. Azért jelenleg is csak kövess gondolatidban s ha már eddig béketűréssel kíséred soraimat, olvasd végig még ezután igénytelen leveleimet is, hogy meggyőződjél, miszerént buzgóságomban el nem lankadván, pillanatig sem nyugodtam, s reád visszajöttömig folyvást szívélyesen emlékeztem.

Sept. 23-kán indultunk jó kedvvel és türelemmel kedvező idővel másodszor Füred felé. Az igen nyájas lelkész úr már a tornácban várt reánk és nem csak egy marék különféle éremmel, hanem néhány melegvezető római cserépcsővel — és egy pár csinos olyanféle köoszloppal ajándékozott meg, milyenekre hajdan a fűtőhely 2 egész 4 lábnyi vastag téglái alkalmaztattak. Ezen érdekes darabok az új iskolaház alapjának ásása alkalmával fedeztetek föl, s bizonyítják, hogy a Balaton partján a Rómaiak épen úgy kedvelék szöleiket, mint mi, s hogy e vidéken — mint már első királyink okleveleiből, melyekben az örsi és vidéki szőlők, melyek bizonyosan Pannonia ősi lakóitól maradtak fenn, a leggyakrabban említetnek, kitűnik — több helyen mulató házakkal is bírtak. Megigére a derék lelkész úr, miszerént jövőre is nem csak figyelni, de a tudománynak meg is fogja őrizni az ily kincseket.

Palaznakon meg kellett állnom, mert már Savanyú-vízen halottam, hogy az urasági majorban egy római emlékkő hever. A templom, mint máshol is sok helyen erős fallal van kerítve; a lelkész úr színtelen örömmel fogadott, s fáradalmimat, igyekezetemet méltányolván, legőszintébb szavakkal buzdított a kitartásra. — Hiheted Barátom! hogy ezen ritka szivességű honfinak, ezen egyszerű falusi lelkésznek csekély törekvéseim fölött nyilvánított gyermekded öröme, nagyobb jutalmul s ösztönül szolgált, mint valami nagy úr kegyes fejbiccentése, vagy valamely tudós-egyletnek, pénzen is kapható, oklevele.

Feltűnt a templomban a keresztelő kut oszlopa, melynek mind talapzata, mind fejezete legegyszerűbben, minden ékeség nélkül, a köbből faragtatván, ha nem régi, legalább igen réginek szerencsés utánzata. Hallám a kísérő lelkész urtól, miszerént a káptalan malma körül gyakran találtak római maradványok. Megkértem a lelkes papot, hogy jövőre ezeket némi figyelemmel kísérje. — A veszprémi nagyprépost úr ő mltósága és a nemes káptalan bőkezűségéből a majorban létező köemlékkel megajándékozttatván, elvárom, ki fogja e köveket hozzánk szállítani? — Hitem ugyan oly nagy, hogy hegyeket is tudnék helyükből mozdítani — és mindeddig semmiben sem csalatkozván, mit ezen erős hitemben kezdtem, remélem, hogy egyszerre csak megáll gymnasiumunk előtt valami szekér s én az említett köveket majd a többihez sorozhatom.

Az alsó-örsi reform. egyháznak van 1652-ből való cinkannája F. I. — Fabián István — névvel, és ezüst talapú aranyozott tartóju kelyhe. A templom maga kevés ódonszerűséget mutat Belül 4 nyolcszegű talpon álló dóriai oszloppal bir, melyek valószínűleg ujabbkoriak; nyugoti homlokzata egyszer tagozott igen erős rézsutos támfalakkal van ellátva, egymásfölött álló ablakai lőrész idomuak s a fő- valamint oldalajtó is csúcsivű. Ennek tagozata ismételt élcsonkításból áll.

A katolikusok számára itt létezett, Bold. Szűz tiszteletére alapított fiókegyházat — mint a győri káptalan levéltárában őrzött okmányból kitűnik — 1478-ban Endre felső-örsi prépost és plebános beleegyezésével — az anyától elszakítá és plebániává tevő András veszprémi püspök; jele, miszerént már akkor itt templomnak kellett lennie, — ma azonban a katolikusok min-

den egyházi készlete egyedül a rozoga haranglábban összpontosul.

Sokat beszélnek e vidéken az alsó-örsi régi római lakról, melyhez a lelkész úr elkísért. Azonban tulajdonosnéja özv. Csepreghi Sámuelné a kulcsokat magával szőlőjébe vivén, csak külsejéből, főleg ajtaja- és ablakaiból vehettem ki azt, hogy a laposan átszelt háromlevelű ív és az élcsontkötött, szintén faragott ablakfélkői, a templom régiebb részeivel egykorúak, és valószínűleg, az egyháztól nem messze esvén, a lelkész, vagy valami nemes úr lakja lehetett.

Felső-Örsön hijában keresém e vidék hirneves régiségkutatóját Mórocza Dániel urat, mert a jó időt használván a vetőgépnél volt elfoglalva. Megnéztem a saját szerű homlokzatu — kora román időszakba eső templomot. Ennek — a prépostság első hiteles említése 1258-ból való — faragványait Eitelberger úr ugyan durváknak nevezi, azonban mi mégis, minthogy e durvább emlékből is kevés maradt fenn, igen tiszteletre méltó maradványnak tekintjük, és szívből sajnáljuk, hogy üszökös tetejű tornya a külső, valamint az oltárfülkék közé fészkek gyanánt rakott karzatok, e templom belső méltóságát és egyszerűségét zavarják. Hallhatlanná tehetné magát valamelyik prépost úr, ha ezen, Örs dicső nemzetségének ájtatos buzgalmát örökítő, Veszprém megye egyik legdiszesb régiségét eredeti alakjába visszahelyezné! Felső-Örs olyan pontja hazánknak, melyen évenként ezersen vonulnak keresztül a balatoni édenbe zárandoklók; az anyag a határban található, a részvét pedig ily mű iránt az egész megyében könnyen ébreszthető!

Mórocza János felső-örsi lakos szölejében egy pár év előtt nagyobb számmal találtattak vastag, két lábnyi hosszú római téglák, sőt a legnagyobbik, melyet eddig láttam, a 4□ lábnyi is, melyet a megyei főnök ő nagysága, egy római köoszloppal együtt, muzeumunknak ajándékozni kegyeskedett, ugyan azon szőlőben ásatott ki. Hallottam Bezerédy főbíró urtól, miszerént még — legalább a rajz szerint azt kelle itélnem — egy egész hypocaustum lappang azon helyen, mely, minthogy a minden utasítás nélküli ásatás felsőbb rendelet következtében folytatni megtiltatott, még érdekes kutatás tárgyaul szolgál.

Folytattam Szabadiba utamat, azon Sz.-Király-Szabadja felé, melyet már első királyunk oklevelei nyomán némelyek a

a Corteu civitas név alatt rejleni vélnek. Hallván, miszerént tavaszkor a templomon némi változtatások, vagy ujítások történend-nek, azt még elébb mostani állapotában akartam vizsgálni. Az egész épületen csak a torony régi, azonban az első királyok korszakáig ez sem vihető fel. Az anyag nagyobbára vörös homokkő, támfalai 4' 7" hosszúak, és 2½'-nyi szélesek. A tornác hossza 3', széle pedig 2° 1' 8" — a külső ajtó 1° 2' 5" magasságu, 5½' lábnyi szélességű — igen nyomott ivű; a belső ajtó egyenközény alaku, 7½' magas 3' 9" szélességű, kettős horonnyal diszített, a munka a vásonyi Kinizsi-torony díszemelete ajtajáéval egészen egyenlő, csak a szegletes 3'-nyi magasságu talapzaton áll — és a porhanyó homokkő miatt tökéletesen ki nem vehető, tán kecskefej, diszítvény által különbözik. A szegletein elvágott paizsu cimer egy hosszában fekvő leveles ágat mutat. A tornyon lévő keleti és nyugoti nagyobb ablakok csúcsivűek, négykörlevelű diszítménnyel; az északi körivű, lóheridomu faragvánnyal s az alsóbb ablakok, főleg a déliek lőrészformájukak. A templom karzarádéka gömbölyű ugyan; de mint hiszem, egészen újabb korból való. Az egyház melletti régi temetőben létezett sirboltnak ma már alapjait sem lehet ki-venni, s így nem merem állítani, hogy carnarium lett volna.

Fölkerestem Véghelyi János asztalos mestert, kinek földjein — Szobahelynek nevezik e dűlőt — a fűrediekhez hasonló négy vörös kőoszlop találtatott. Megváltám muzeumunk számára, de nagyon fájlaltam, hogy az ugyanott talált vastag téglákat — melyeken, mint a találó mondá — irás is volt — és azon nagyobb szerű hamvvedret, mely nem régen töretett össze, meg nem kaphattam. Véghelyi vallomása szerint létezik valami 3□°-nyi boltozat is e tájon, melyet felbontaniok nem sikerült, minthogy a kökeménységű ragasz minden kapának ellenállt — ha költséget sikerülend e célra gyűjtenem, róla tán idővel többet is fogok közölhetni.

Fa István reformatus lelkész úr nem csak a birtokában lévő római érmeket ajánlá fel szívesen, de egyszersmind az egyház minden készülleteit is megmutatá. Legelől áll egy meg-aranyozott rézkehely, melynek kupája alatt lévő egyik hatszögű hasábon ezek láthatók: t. n. ☩ r. t. ☩; az alatta levő hatszögű gomb élein apró lófejek alkalmazvák, még alább pedig hat keskeny mezőn köröskörül általam és barátim által meg nem

fejthető betűk állnak: q, n, a, g, t, t. A talapzat gömbölyített és díszesen metszett egyik oldalán látni az üdvözítő ily alakú nevét: ı̄ ̄ ̄. E kelyhet lelkész urnak különös figyelmébe ajánlottam; bár soha se jőne a nemes ekkleziának eszébe, azt valami újabb, műbecsnélküliért kicserélni. — Egy ezüst tányérkán olvasható: N. sz. Szabadi H. C. lévő: sz. Eccl. 1758. — Az úrvacsorájához tartozó cinkannán pedig: Nemes Szent Királyé szabados. Sz. Ecclesiájé. Anno 1768.

Somogyból utasítva, Szabadiban lakó ts. Tallián Ignác urnál, kérdezősködtem a Perneszi családot illető okmányok után; de itt is hijában kocogattam, mert mint hallok, az illető okmányok Trsztyánszky püspök úr hagyománya közt keresendők. Nem hinné senki, mennyi fáradságba és irkálásba kerül némely család történelméhez hiteles adatokat gyűjteni. Azonban az ezüst szakállú, tisztos öreg urnál tett látogatásom annál érdekesebb volt, mert meghallván, miszerént a Sz.-Bene rendjéhez tartozom, magát mint szerzetes társamat mutatá be; nyolc éves korában t. i. szüleivel Tihanyban lévén, az akkor ott élő Somogyi Dániel, később sz. mártoni főapát által felavatatott, s mint meg is mutatá, bejöttemkor is épen az atyjától öröklött Flores precum nevű imakönyvből végzé ájtatosságát. Legszívélyesb kívánsággal és azon kéréssel, zárnók be mindennapi imáinkba, elbocsátott a tiszteleltre méltó aggastyán, én pedig megvallom, benső megilletődéssel hagyám el a buzgó öregot, hogy ezen ritka jelenetről még többször megemlékezzem.

Veszprém igen sok érdekest nyujthatna, ha a lóvesztébeni utazás nem akadályozná, hogy mindent nyugodtan és kényelemmel megvizsgálhassak. Mellőzvé mind azt, mit már mások leírtak, egyszerűen lemásolám a seminarium melletti bástyán létező s felfordítva befalazott Albert püspök emlékéről a felírást: In Deo faciemus virtutem, Albertus Eps W. me fieri iussit 1868 (1467.) Gisela kápolnáját nem láthattam, azonban nem csekély örömemre szolgált a főegyház sekrestyéjében őrzött vörös bársony miseruha. Ezen gyönyörű műven dombormodoru himzésekkel az említett püspök cimere látható, ez jobbra néző kiterjedt szárnyu, nagy karmu madarat (sas?) ábrázol, melyhez hasonlót a városlődi oszlopon is vettem észre, bár maga az oszlop az 1521-diki évet mutatja.

Innen indultam a Séd völgyében fekvő hajdani görög apá-

cák zárdája felé. A réteges mészkő sziklái borzasztó vegyületben egy roppant erőnek tanui, mely ezen változásokat eléidézé; sőt maga, a papnövelde alatti magányosan álló sziklatömeg is függélyesen emelkedik a majorokkal és kertekkel díszlő völgyből. Az apácakolostor helyén két rommal találkozunk, a régiből, mely egészen termésköböl épült, alig maradt két vagy három faldarab — az alaprajzot kivenni lehetetlen, mert a gyp már mindenütt befedi a murva tömegeket. Az egyik fal hossza 11°, és ezen mintegy 3°-nyi nyílás látszik, mely talán a szentély bejárása lehetett. Nehány ölnyre ezen faltól látni egy újabb romot, melynek talapzata faragott — tán az apáca zárdából vett — kövekből építetett. Ezen 12° hosszú és 4°-nyi széles — még ép falakkal bíró templom, jezsuita izlésű ablakokkal bír; tető nélkül lévén, a hajó óloknak és sarakhelynek, a tetőzött sekrestye pedig a közel fekvő vendéglő-bérmőktől istállóul használtatik.

Figyelmeztetvén még egy más, a szerzetes utcában létező dűledékre, oda is elszettem. A nép a hajdan sokkal kiterjedtebb falakat vörös-barátokénak hiszi, tán azért, mivel a falak vörösre festvék? de ezt az apáca- sőt más ugyanazon koru zárdamaradványoknál is tapasztalhatjuk. Fekszik ezen érdekes rom Mihalecz György kertjében; egyik fennálló fala 6°, a nyolcszögből alakult és támfalakkal ellátott szentélynek egy-egy oldala 1° 5°-nyi, a vállkövekből csúcsívek emelkednek, melyeknek anyaga sötét veresre égetett téglákból áll. A majd közepén álló ajtó utcára vezet, hol az építmény belsejét látni lehet; tudnillik három csúcsívet és ezektől középfallal elválasztott félcsúcsívet, melyek mind egyszerű tagozatú vállköveken nyugszanak, ezek fölött a gerendázat kettős sorozata. A szentélyhez kívülről épített ház kamarájában még láthatni a faragott kövekből emelt, köröskörül futó talapzatot. Esős időben az utcán keresztül és a szomszéd házak udvaraiban minden irányban fölfedezhető e kiterjedt épület alapja.

Természetes, hogy ezen kérdés ötlött fel először is, kiké lehetett légyen ezen zárdá? Főtiszt. Beke Kristóf úr, kinek latin nyelven irt, és a veszprémi egyház-megye történelmét tárgyzó munkáját évek óta várjuk; kinek az itteni levéltárak legbiztosabb anyagokat nyújthatának, úgy véli, miszerént ezen falak közt nevelkedett Sz. Margit, Béla király leánya, és hogy ez a Domonkos rendű apácáké lehetett, mert ugymond a másik haj-

dani görög apácázárda akkor cisterci rendüeké volt, és így a királyi hölgy ezen rendü zárdában neveltetvén, bizonyosan a domonkosiak szerzetébe nem lépett volna.

Figyelemre méltó, hogy mint az 1240- és 1241-ki okmányokból kiviláglik, a sz. Katalinról címzett — sz. Bene, vagy sz. Ágoston szabályait követő — Z á r t-apáca kolostor csakugyan a domonkosiak gondjára vala bízva — Fejér. Cod. dipl. IV. I. 192. 232. Továbbá 1365-ben Moniales Claustri b. Catharinae Virginis de suburbio Castri Veszprimensis hozattak fel, u. o. IX. 3. 521. és végre 1507-dik évből talállok Ráth Károl barátom oklevelei közt egyet, mely szerint a vámosi Nagy-Réth nevezetű föld, mely a sz. Katalinról címzett kolostor rétje mellett feküdt, 25 forinton a domonkosi barátoknak eladatott. — Azonban addig míg bizonyosabb adatokkal fel nem léphetek, csak az építmény jellegéből állíthatom, miszerént ezen zárdá, mint romjai ma mutatkoznak, sokkal későbbi, mintsem hogy ebben Béla király leánya nevelkedhetett volna.

A régi vár falaiból csak egy darab maradt meg közel az őrtoronyhoz, de ezen darab is eléggé mutatja, mily erős lehetett a már vezéreink alatt és első királyunk történetében említett fellegvár. Nem hagyhatom említés nélkül a Weszpremi munkájának II. kötetében felhozott római felírást, mely ezen torony teteje alatt léteznék. Mivel homályos volt a nap, igen jó csömmel csak ezt tudtam kivenni: RENOVATA 1817, mely szavak fellett állna Beke Kristóf úr bizonyítása szerint: DEUS EST FORTITUDO; tehát nem mint az idézett író gyanítá:

SEPT. SEVERI IMP.

Vámoson a reform. egyház aranyozott tányérjén véssett ke-
ret közt ezek láthatók: G. D. RETE (Gregorius de Rete) FECIT
ÆDIFICARE C. A. F.S. M. T.T. köröskörül pedig:

Accipite hoc est corpus meum, quod pro vobis frangitur
Anno 1652.

A kelyhen: POCVLVM HOC EST NOVVM ILLVD PACTVM
PER MEVM SANGVINEM, az alján N. D. V.

Az egyházi jegyzetekből kitünik, miszerént a veszprémi

reformatus hívek hajdan itt sereglettek össze isteni tiszteleltre, és itt kereszteltették gyermekeiket. Az anyakönyv 1723-tól vezetetik.

A Likas nevű régiséget jelenleg nem kutathattam; mint hallám erről már a Tud. Gyűjteményben Oláh János pécsölyi lelkész bővebben értekezett.

A szabad időt még az nap N.-Vásonytól mintegy félóra-nyira fekvő Tálodi rom szemlélésére használtam. Bizonyos, miszerént a praedium Tálod már 1233-ban említetik, de mely szerzeté lett légyen ezen, valóban regényes helyen fekvő kolostor, ki nem puhatolhattam. Az ut a három, most már kiszáradt, halastó mellett kövér réteken vezet át. Az első, mindjárt N.-Vásony alatt fekvő nagy tó kögátjáról, melyet Kinizsi roppant költséggel készítete, már a régi okmányok emlékeznek. Egy, két cseres erdő közt elterülő, vig csermely hullámitól folytonosan öntötetett rétségről, a pulai szőlőkre legszebb kilátás nyílik. A fák közt egészen elrejtve néz elé a végső enyészetnek a már csak két falból álló tálodi omladék. Egyikén még a körivű ajtót és fölötte a szinte kerekded ablakot látjuk. Hossza a templomnak 12°, széle 4° — a kar egyenes fallal, melyet három támla tart, záratik. A kolostor széle mintegy 12 ölnyi lehetett, de minthogy környéke egészen be van növe, bizonyosat róla nem mondhatni. A köröskörül heverő téglák, mint a sz. Mihály kolostoré is, hosszant két három válu-forma mélyedéssel birnak és egészen sötét vörösek. A kolostortól délnyugotra fekszik a harminc négyszögölnyi vizeztartó, melyet mintegy nyolc — egyik combnyi vastagságu — forrás táplál. Ennek irányában, északnyugotnak fakad a másik, szinte bővizű forrás, melynek patakcsája az előbbiével a kolostor alatt egyesülvén, azt mintegy félszigetbe helyezi. Az egész tér hajdanta 563 lépésnyi fallal volt körülvéve. Manap a vásonyiak ide jönnek majálist tartani, és valóban nem hiszem, hogy egész környéken ennél alkalmasb helyet találhatnának.

XXIX.

Vöröstó. Komoly szó a templomi festésekről. Magyar-Barnagi korsó. Pécsölyi várrom. Régi templom és érdekes feszítő-mű. Tarisznyám. Fenyegetések. Halimbai pénzigék. Devecser. Ujrom és a régi vár. Nözséri mező. Szent-Gál. A kath. templom. Egy kis szóvita. Milyen iskolákat kívánnék. Herend. Még egy rossz ut.

A pécsölyi régi templom volt legközelebbi kirándulásunk főtárgya. Első helység, melyen keresztül utunk vezetett, e vidék tán leggazdagabb német faluja Vöröstó, mely már az 1233-iki irományokban mint Felperestó említetik. A kath. templomról inkább hallgatnék. Annyi pénzen ily ügyetlen, izléstelen, botránkoztató mázolásért hála Isten csak egyszer találtam Moor közelében; itt a szentek ruhái, valamint az ajtófelek schweinfurti zölddel vannak bemázolva, ott hazánk dicső védszentjei — az ő magyar vitézek német kártyákon látható alsók és felsők rossz utánzásiból állanak. Engedelmet ezen világias- vagy aljasnak tetsző hasonlításért; de ily botrány irányában nem tudom magamat illedelmesben kifejezni! Lelkész urak, tisztelt paptársak, egyházi főméltóságok! inkább izletes egyszerűséget kövessünk, minthogy a sok pénzért szent vallásunkat gúnylánggyá teendő aljas kontárkodást tűrjünk!

Egészen elkedvetlenítve átmentem Magyar-Barnagra. Itt a reform. egyház sárgaréz, igen egyszerű alaku kelyhe meglepett; — de még nagyobb volt meglepetésem, midőn ezen egyház gondnokai által, használaton kívül lévő régi, de igen díszes korsóval megajándékoztattam. Sok ilyen cserépedény hátrátelebb az üvegszekerénybe — még onnan töredékei kidobhatnak; pedig valami tárban valódi ékességeknek tartatnának, és apáink izléséről tanuskodnának.

Egyik régi harangnak — mely 1669-ben latin felirással Pozsonyban Herold Boldizsártól öntetett — és 1840-ben átöntetett, nyoma fennmaradt az egyházi jegyzőkönyvben; — bár a többi lelkész urak is követték volna mindeddig ezen utánzásra méltó példát, hány történelmi adattal lennének ez által is gazdagabbak.

A gyönyörű, változatos csoportokkal kecsegtető, magas-

laton közeledtünk a pécsölyi — Kinizsi várnak is hallottam nevezetni — nagy kiterjedésű romhoz, melynek manap csak néhány fennálló fala emlékeztet régi nagyságára.

A vár alatt elterülő borzasztóan rossz mély utban, egy döcögő szekér által a haladásban gátoltatván, leszálltam, kalapáccsommal a sziklatömegeket kissé vizsgálándó; de mindjárt tovább indulva, egy darabig várakoztam azon gyönyörű réten, mely a fák közt rejlő, csak ketyegése által elárult malomtól — szőlőktől és ezek csinos házaitól környeztetvén, már husz év előtt is egészen elbájolt. Gyönyörű itt a Balatonra való kilátás, a tihanyi félsziget mint egy változatos térkép fekszik előttünk. Sok kiabálásra végre levánszorogtak utitársaim is; de mikor gyűjtött köveimet el akarám rakni — észrevettük, hogy a szünnapok elején kölcsönvett szép vadásztarisznya a nyeregkocsiról lecsúszott. Volt lótás-futás az ifjak részéről, de senki sem akart tudni a tarisznyáról, bár csak néhány száz lépésnyire csúszhatott le a kocsiról.

Lementem hát magam Pécsölyre, még társaim kutatásait folytatták. A nemes-pécsölyi templom alapjában a felső-dörgicsei romnak rokona, szinte két diadal ivezetű — egyenesen elvágott karral, támfalakkal és átmetszett háromlevelű ajtókkal, melyek egyike t. i. a toronyba vezető, csúcsivtól övedzett. A torony a kar északi oldalán emelkedik, alól kőből épült, felül pedig fából áll sátortetővel. Az egész tetőt egy sajátságos szerkezetű feszítő-mű tartja. Nevezetes, hogy ezen — tán már jövő évben ujjal felcserélendő s azért hatóságilag is a lerajzolásra ajánlandó — régiség két határon áll, melyek közepét épen a szószék képi.

Van ezen ószerű egyháznak egy alacsony széles talapzatú és igen öblös áldozó pohara, melynek tányérján olvashatni: Nagy + Peczely + Ecclesiae. 1677. Per. Pas. Jo. Kom. (per Pastorem Joannem Komáromy). A lelkészek sorozata 1622-től vezetetik.

A nemcsak igen nyájas, de a történelmet is különösen kedvelő lelkész úr véleménye szerint, mint Pécsöly, mint Vászoly (Vazul, Basilius, az apácák is mai nap Basilitáknak nevezetnek Veszprémben) hajdan a veszprémvölgyi apácák tulajdona volt. Megigérvén, hogy más nap tarisznymat kihirdeti, nagyon

sajnálám, miszerént a sokat ígérő Vászolyt jelenleg nem nézhettem meg, visszafelé indultunk.

Mintegy bámulva hallottam, mikép a pécsölyi nép bizalmatlanságában hívén, hogy templomukat azon okból vizsgálám, mintha lefoglalni akarnám, némi ellenszenves szándékkal valának irányomban, sőt, hogy erőszakos támadásról is gondolkodtak. Ily nyájas lelkésznek, hogy lehet ily nyers, és ferde nézetű népe! Isten látja lelkemet szeretett atyámfiai, miszerént mit kívántam, azt mind itt olvastátok, az mind ezen sorokban foglaltatik. Beh furcsa fogalma lehet még köznépünknek a kaputosról, kiben csak csalót, fortélykodót, nyügözőt, vagy foglalót lát! Egyébiránt másutt is így áll a dolog, ha nem rosszabbul. Járkáltam a magyarovi szőlőkben zöld pléhdobozommal fűvészvén. Szerencsétlenségemre még az nap rettenetes zivatar és jégeső lett. Felizenték a horvátok a grófi kastélyba, hogy agyonütik a zivataridéző garanboncást, ha még valahol mutatkozik. Én mosolylyal feleltem a hirhozónak, és köszöném a figyelmeztetést; mert most legalább mondám, ha legkisebb bajom lesz, tudja a csendőrség, kiket kell nyakon ragadnia.

Csodálkoztam azon biztosságon, melylyel Inspector úr tarisznyám előkerítését ígéré; és valóban fiát Györbe felhozva, meg is lett a tarisznya mindenestől; mert szétküldvén a kerülöket, egyikök mint az első pécsölyi présházba bement, épen ott lelé a gazdát, ki kalapácsom különös alakja fölött tünődött, és a talált dolgot érintetlenül vissza is adta.

Még hátra volt e vidéken Devecser, hol bővebb zsákmányt remélettem, minthogy tudtam, miszerént régi várral bir, és Somló szomszédsága is érdekessé teszi ezen mezővárost. Igen rossz utakon mentünk Pulán és Öcscsen át, mely két hely már 1233. évben egy sz.-gáli határleírásban említetik. Itt semmi feljegyezni valót nem találván, előbbre siettem. Halimba előtt meglepett a hegylejtő vizmosásiban azon tömérdek nagyobb osztriga, kuponc és tuskonc maradék, melyek legszebb és kitünő nagyságu példányokban néhány perc alatt összeszedhetők. De még nagyobb volt báméskodásom, midőn a hegy alatti földeket a szó teljes értelmében apró lencsés-kövekkel borítva találtam; erre csak egyszer emlékezem, hogy életemben egy erdélyi hegymagaslaton előfordult, midőn Kolozsvárról N.-Váradra utaztam.

Itt a nyiresek igen kiterjedtek, a cserek pedig csak alá-

rendelt szerepet visznek, valamint általán a déli laposokban a cser, az északi magaslatokon a bükk uralkodik. Feltűnt, miszerént a devecseri erdőben a cserfáknak legnagyobb része rendkívül sok bunkóféle vastagodásokban végződő ágakkal bír.

A negyedfél ezer lakóval bíró Devecser városa piacán áll a kath. templom mellett egy nagyobbszerűre tervezett egyház romba dülő építménye, tanujeleül a mostani kor vallási hidegülésének; mely a mult századbéli hitbuzgó nagyaink csodált vállalatival éles ellentétben áll. Élt volna tovább is a Dnus Papae et mundi — bizonyosan e templom is befejezve hirdetné Isten dicsőségét.

A régi várnak manap csak néhány eredeti erős fala áll fenn. A hajdani palotaszerű épület magtárul használtatik, mert nagy uraink — kiknek ősei husz — egész negyven díszkastélylyal is bírtak a honban — visszas arányban most ugyanannyi házban lakhatnak a hazán kívül, míg benn a honban többiek elhanyagolásával alig tartanak egyet lakható állapotban. Ez szomorú, de igaz; — ebben több keserűség rejlik, mint első pillanatra gondolnánk; de bizunk a jó Istenben s hazánk üdvöztető nemtőjében — és az elhagyatott várak épen úgy fognak fénybe öltözni, valamint az ősök elhanyagolt képei a porból a kamarákból és padlásokról a díszes csarnokokba vándorolnak. A mellék épületekben a járásbeli hivatalok székelnek, az árkok behuzvák, a vonóhid kapujának csak felei látszanak, és a kerítő fal egyedül lőrészsei által mutatja még, hogy védhető — és Torna-vize által hatalmas erőddé változtatható volt, minthogy Orteliusból rajzolt régi képből láthatni, miszerént hajdan az egész város fallal volt védelmezve. Regélik, hogy egy titkos alagut a várból a közellévő széki erdőbe vezetett ki, melyen Choronj Lucza a hadjárattól visszatérő Bakacs Elekkel találkozott volna. Bizonyosabb az, miszerént Devecser legrégibb időkben Szala-Apátihoz tartozott; — Buda és Devecher főurak Péter király alatt honárulókká lettek; — miszerént Benedek bakonybéli apát devecseri Choron András és János fiának 1543-ban Gannát 200 arany forintért elzálogosítá, és hogy még Ugoddal együtt 1648-ban védhető állapotban lévén, őrséggel birt.

Stolz járásbeli tollvivő kedves tanítványommal és vezetőmmel, mint ritkaságot, szemlélttem valami dámvad kettős agancsából készült régiebb puskaportokat, s általa mind a széki erdő-

ben talált csinos levélnyomat, mind a somlyói vár körül valószínűleg az épületanyagban talált gyönyörű kúponc kömagokkal ajándékozgatván meg, örömteljesen tértem vissza.

Sept. 25-kén Bakonybélben tarták a bucsút. Megigértém, hogy e napot az apátságban töltendém és így végkép kelle bucsúznom nagy-vásónyi barátimtól, kik körében oly sok kedves napot töltöttem. A Törökökkeli összeütközésekről hirneves nőzséri mező egyik részén áll a csepelyi kisdud egyház roma. Az épület durva keskeny ablakai után ítélve igen régi lehet, dülőfélben lévő falai, a mindent romboló idő vasfogának alig fognak már sokáig ellentállani, s így Billege falúval együtt, melylyel már 1233-ki évben említetik, csak mint pusztá név maradand fel térképeinken. Gyönyörű cseresen, később bükkösön keresztül emelkedtünk lassan a hires Sz.-Gálon uralkodó hegytetőre, melynek utja, a rajta elszórt szikladöcök miatt méltó társa a többi bakonyi utaknak.

Megnéztem először a kath. templomot, melyben a csinos fresco festésű szentély, és a fő és mellék oltárképek megleptek. Ezeknél remekebbek aranyhállapra festett Sz.-Mihály és sz. Gabriel főangyal — sajnos, hogy üveg nélküli — képei, melyek a pozsonyi klarisszák kolostorából kerültek ide. Nem emlékszem, hogy a Bakonyban ezen két képecskénél szebbekkel találkoztam volna; — azért is az illetők figyelmébe ajánlám.

A hires királyi vadászok régi reform. egyháza ódonszerű sz. edényekkel nem bir. A szives, tudós lelkész úr azon kedves ígérettel bocsátott el, miszerént ha hosszabb időre lejövök, érdekes levéltárunk kincseivel megismertet. Heves, de mint művelt emberek közt illik, minden harag nélküli vita keletkezett a fölött, hogy kinyilatkoztatám, miszerént utazásom alatt több helyen vettem benső örömmel észre, hogy a reformatus egyházakban is az úrasztalát, vagy a szószéket virágokkal díszítik, és mily sajnos, hogy a vallási villongások szomorú korszakában a tulbuzgó tisztítók sok diszes és remekművekkel tündöklő imaházat minden ékétől megfosztának; hogy különös, midőn saját lakházainkat s annak némely részeit kitelhető csinnal felruházzuk, nyilvános helyeinket, melyek egyedül az élvezetnek, a mulatságnak szánvák, ugymint: színházakat, tánctermeinket, vendéglőinket minden pompával butorozzuk, ékesítjük, egyedül az Isten házában a pusztá csupasz falakkal elégszünk meg. Az Isten tisztá

lélek felele tisztelt öregem, és tölünk tiszta lélekből akar imádatni — nem szorul külfényünkre, mely hatalnához, dicsőítéséhez egy hajszálnyit sem adhat. Ezt én is tartom és egész kiterjedésében helyeselném, ha templomainkban Istenek magukhoz hasonlóval találkoznának; de emberileg felfogva a dolgot, azon helyen, hol az ember Istenét imádja, hol a teremtés teremtőjéhez folyamodik, hol a porszem a világ ura előtt leborul — ott azt külsőleg is bebizonyítani lehet, a nélkül hogy a tiszta lélek a legtisztább lelket szem elől tévesztené.

Ha tőlem függne, édes Ferim! még a műzsák templomát is, az iskolákat oly díszesen szeretném felállítani, mikép a tanuló érezze, hogy a tudományok szentélyébe lép, és hogy mindig némi kegyelettel tegye, és mindig ismerje, miszerént lakháza és a műzsák palotája közt különbség legyen. Hasonlítsuk csak össze a fővárosok teremszerű, világos, díszes iskoláit azon lyukakkal, melyekben serdülő nemzetünk sötétben, tisztátalan légben egymás hátán ülve kénytelen napjainak egy kinos részét tölteni. Ha ezen nézetem félszeg, hibás, ha ez nincsen úgy, mint mondom, szívből örövendek.

Herenden, — a Fischer európai hírű gyára által oly nevezetessé lett Herenden, hogy a dresdai termekben a világ porcellánjai közt, a magyar oly kitűnő helyet foglal — épen bucsú volt, s így bajjal lehetett Bakonybél felé vezetőt kapni. Végre felkapaszkodott kocsisunk mellé a levélhordó és a Feketehegy nyugoti oldalán lévő fűrészmalomig kalauzolt, azon utasítással, hogy a hegy mellett haladván, sehol el nem tévedhetünk. Mentünk egy darabig, én a sziklából kiálló hippuriteken legeltetvén szemeimet, a fiúk futkosva és a kis csikóval ingerkedve; egyszerre elágazott az út, lefelé tartánk, de egy szemközt jövő borzavári taplószedő által más utra vezetettvén, ugyancsak rászédettünk. Haladtunk tudniillik megint egy darabig, míg egy sz.-gáli sihederrel találkozván, megtudtuk, hogy borzavári barátunk által nem ugyan jégre, de mindenesetre tévutra vezetettünk. Fel és vissza kerültünk jó messzire, és sajnáltuk, miszerént vezetőt nem kaphattunk, ki egészen a határig vezetett volna, mert a sok mindenfelé csavargó utnál csak a benszülött ismerheti ki magát biztonsággal. Dél már régen elmúlt volt, és mi lépést vánszorogtunk, majd a süppedő ingoványok, majd a hajmeresztő sziklás partok szélein. Örültünk, miszerént már az erdő ritkul,

és az ég szürkülő boltozatát véltük a távolban látni, azonban közeledvén, csak valami elhagyott szénmile füstje hozott tétovába; már azt véltük, miszerént a völgybe többé le sem érünk, végre mégis átfénylett a rétek fris zöld pázsitja, s lovainknak egy veszélyes hegycsúszása után — mert mi már óvatosságból leszállánk — a páratlan kecsü Szömörke közepén valánk. A duzzadozó Gerencén egy-kétszer átuszván vigan siettek lovaink Bél felé — és a Borostyánkútnál ájtatoskodó, és a zászlóikkal minden irányban festői csoportokban távozó s sz. énekek szívemelő hangjaival bucsúzó hivek kíséretében beértünk a hosszú ebéd legvégére.

XXX.

Keserves gyalogolás. Bánd. Essegvár. A bámész uzsonnázók. Zsuppon viznek. Gyertyánkut. Neheztelés az erdőben. Sziktelenek világa. Hetyke biró. Baj az előfogattal. Szücsi régiségek. Lovászpata. Római kő. Erődített templom. Kajár. Felpéc. Visszapillantás és hálászó.

Még két szabad napommal rendelkezhettem kedves Barátom! s azt minden haszon nélkül nem akartam tölteni. Mentler haza sietett, én tehát másik utitársamat kocsin Eplényig kísérttem. Kérdezvén a künnálló vendéglőstől, lehet-e innen a jutasi pusztára átmenni, ő azt lehetetlennek állítá, mert ugymond, vagy Lókutra kell visszamennem, honnan az ut egyenesen Jutasra vezet le — vagy Rátóttról átsapni. Én gyalog erdei utat kérdeztem, ő kocsitútról beszélt. Elővettem térképemet s a csárdánál felkanyarodván a hegyoldalra, mindig délnyugotnak tartottam. Keserves egy ut volt — torony iránt nem mondhatom, mert a markói torony, hová tulajdonkép szándékoztam, még igen sokáig nem látszott. Sűrűségekben, száraz patakok medreiben, meredek csúszós partokon, ujonnan felszántott földeken, s ezeknek hegyes kövekkel töltt barázdáikon keresztül gyalogoltam. Mintegy két óráig egy lelket sem láttam, sem füvet sem valami érdekesb kőnemet nem találtam. Ez unalmas egy mulatság volt; de ez egyszer át kellett rajta esnem, hogy többé meg ne tegyem. Kiertem végre egy tisztásra, és most nyílt előttem a valódi kő-

tenger. Balra Rátót, szemközt a hegygerincen terült el a megye és a Bakony fővárosa s jobbra messze a napban tündöklött a markói torony keresztje. Szívesen megtettem volna ezen változat nélküli utat egy ruganyos kocsi alattó hintázási közt, mert ilyen utazás valóban lélekölővé válnék, ha a távolba való kilátás, az elmélkedés, és a kecsegtető remény rajtunk nem segítene.

Már két óra volt, midőn régi ismerősömhez, épen Bándra szándékozó lelkész úrhoz betértem. Ebédemhez alig kellett néhány perc, és lelkész barátommal gyalog Bándra indultam. Megnéztem Essegvár roppant mésztegeken álló dűledékeit, s eszembe jutának Essegvári Pálnak a bakonybéli apát jobbjai ellen a XV-dik század elején elkövetett hatalmaskodásai. Egy félig meddig álló torony és a falak omladványai egyedüli tanui ezen, a hazai költeményekben élő, nemes család ősi fészkeinek.

A vár romjait felületesen rajzolva, siettem Bándra, azon dombon fekvő kuthoz, melyben néhány év előtt ama gyönyörű kövületek találtattak, melyeket Csurgón Pados barátomnál, mint Majer tanár úr ajándékát, láttam. A háziasszony számtalan nőcselédjével és vidám arcu leányival épen uzsonnázott s az aludt-tejes kenyérfalatok szájukban majd megkövültek midőn hallották, hogy oly bolondságokért annyit gyalogoltam. Az utolsó darabot, ugymondá az asszony vicsorítva, nem régen dobtuk ki az udvarra. Utána menvén, láttam hogy az egy pompás voluta volt, melynek töredékeit fölszedtem és egyet sopánkodtam. Összevissza turkáltam a kert töltését, mely a kék agyagban elég ködarabot foglalt ugyan, de egészet, kivéven az apróbb kagylókat, nem találtam. Remélem, ha máskor e vidéken kutat ásnak, csak fog róla a szíves lelkész úr tudósítani.

Bajos volt itt Gyertyánkutra előfogatot kapni. A bíró markói tisztársát mindennek — csak tens urnak nem — nevezé, mivel azon veszett utalvánnyal küldött hozzá. Restelvén a két bíró fondorkodását, sürgetém az alkalmat, mely csak szürkületkor s így elég késedelmesen érkezett, mert a rendeletet a kisbírónak még három órákor kézbesítém. Elrobogtunk az ország legjobb útján. — Veszprém mind inkább közeledett, de csodálkoztam, hogy az országuatról még a gyertyánkutira le nem térünk. Végre a város határában kérdezém kocsisomat, hova viszen? felelé, hogy Veszprémbe, mert a bíró neki azt parancsolá, de, még ő az utat Gyertyánkutra — nb. szomszéd határ-

juk — nem is tudja; Veszprémből aztán — folytatá a furfangos sógor, — akárhová könnyebben elvisznek. Így levék a becsületes bándi bíró szomszédja elleni bosszujának áldozata; mert akaratom ellen nem ugyan Aprilisbe — hanem zsuppon Veszprémbe, hol jelenleg semmi dolgom sem volt — vitettem.

Reggel veszprémi előfogattal a jutasi pusztán keresztül Gyertyánkutra indulánk. Csak most értém, miért nem tudta a bándi német tegnap az utat; könnyebb volt tudniillik a deszka simaságu országuton a forspontot leszolgálni, mint a zökögös szikladöcökön és fatuskókon át a világ háta mögötti falucskáig, melyben egy ital jó bort sem kapni, felkészni. Egyrészt örültem, hogy éjszakára ide nem értünk, mert ámbár finnyás nem vagyok, mégis, ha lehet inkább hálók tiszta fogadóban, mint valami ritkán szellőztetett superlátos ágy fullasztó párnái között.

Kevés változattal egész a helységig azon tömör mészkövet találtam, mely a Bakony déli léjtőjét jellemzi; azon túl megint, minden út nélkül, kiterjedt pénzigetelepeken át tán százszor is haladtunk a csecsemő Gerence meredek partjain, míg Pénzeskútnál valamivel jobb utra értünk ki.

Bakonybélben összeszedtem az itt letett gyűjteményeimet, és másnap reggelre előfogatot rendelék. Délután még fölmentem a Gáthegyre és a hibásan Katona — még hibásabban Francia — vágásnak keresztelt erdőréssz felé tartottam. Találkoztam többnyire ugodiakkal, kik meszet vagy szenet égettek, vagy csak az ahhoz szükségelt gallyakat szedték össze. Nézték, mit kereshet olyan uniformisos ember gyalog, tarisznyával vállán s kalapáccsal kezében e vadonban; — de én csak mentem, mintha bámmeszkodásukat észre sem venném. Végre az egyik, ki épen fát hasított, mintegy neheztelvén hallgatagságomon, felszólalt: Hát még csak szóba sem áll az úr az emberrel? így akarván velem észrevétetni, hogy az illem ellen vétettem az által, hogy neki, mint ezen erdőben valami gazdafélének, még csak jó napot sem mondtam, vagy tőle utbaigazítást sem kértem.

Visszatérőleg kényelmesen ballagtam Fidelis dombja felé, hol valaha az első hippuriteket találtam. A növényzetben különben igen szegény rengeteg erdőben, hol csak itt-ott teng egy árva bokor s hol a gyönyörű, egyforma növésű, bükkök közt minden akadály nélkül jó tova láthatni, észrevevém az esős időszak varázs hatását a sziktelének, eddigelé nem eléggé méltányolt ér-

dekes országára. Azon téren, melyen talán még egy hó előtt a növényzet kihaltnak látszott, milliói tüntek fel a görcsöves lényeknek, melyek a nagy hőség miatt legmélyebb álmukat aluvák. A földön heverő ágacsok és levelek, a sziklák lapjai és hasadécai megtelének porszemnyi penészekkel, üszögökkel, erdőkét képző mohokkal és gyönyörű kinézésű harasztokkal. A dühöngő vihar által kidöntött fák, bástyáknak tetsző, törzsei és gyökei s a hatalmas bükkök embrenyi vastagságú rothadó ágai, melyekért a városiak szívesen fizetnének egy pár forintot, míg itt egyedül erdei trágyául használnak, néhány hét előtt még taplószarazak valának, most pedig mind a mohok, mind pedig a gombák és harasztok tarka vegyületű ruháikba öltözködtek.

Mindezek közt legszembeötlőbbek a gombák, melyek majd tenyérnyi nagyságban forrván ki a kéregből, az annyira keresett gyujtótaplót adják, — vagy ernyő formában, lefelé álló tömkelegeikben, számtalan kisebb nagyobb rovaroknak nyújtanak szállást és ételt, vagy mint a különféle színezetű harangcsák, hosszú tönkjeikkel mint a pálmák, az alacsonyabb növényzet fölé emelkednek. Nincsen szín, nincsen alak, mely itt valami díszes mintára ne találna. És mily kevés figyelemre méltanak mindezek az embertől, ki legnagyobb részüket mindeddig nem is ismeri s le sem írta! Egy ember élete nem elégséges csak egyedül ezen ág kiismerésére, ámbár gyakran eledelt adnak, sokszor halált hoznak a tudatlannak.

Ily gondolatokba merülve haza érvén, csodálkozva hallottam, hogy e kis falú nagy előjárója, az előfogatra nézve, nehézségeket tesz. Bakonybélben a bucsú három napig tart, ezt rendszeren a korcsmában tölti örege ifja, akkor a teremtés urával itt gyalog nem beszélhetünk, mert felfogása szerint akkor még istene sem parancsol neki. Valóban rendes dolog! a fő tisztviselő urak szemrehányólag kérdék tőlem, mért nem veszem igénybe szivességüket, minekutána utazásom célja mindenféle elnököleg jelentetett, és a kis pünkösdi király bucsúi gögijében első előjárója aláírását sem méltatja figyelmére! Megbotránkozván a tapasztalt rendetlenségen, bíró uram rovására rendelttem meg a Koppányig köteles lovakat, melyek másnap reggel aztán csakugyan a kapu előtt állottak.

Sept. 28-kán korán Isten-hozzádot mondván kedves Bakomnak s a Gerence völgyében, némely helyen tengelyig érő

sárban dőcögve, elértem az erdő északi kulcsát, Koppányt. Kosimból leszállván mindjárt küldtem előfogatért, de az egész faluban csak egy csikó sem volt kapható. Az emberek felhasználván a gyönyörű időt, mind a mezőn dolgoztak. Nem azért bosszonkodtam, hogy Isten a szegény földmivelőnek már egyszer jó időt adott, de hogy e helyben — hol reám nézve semmi fölfedezni való nem létezett, egy egész napot kellene töltenem. Föltettem magamban, hogy minden podgyászsomat hátrahagyván, gyalog indulok Kajár felé, azonban emlékezvén, hogy a falun kívül néhány fásszekeket hagytam el, arra gondoltam, nem a felsőbb vidékről valók-e ezek? — Meglestem a fuvarosokat, kik csakugyan Vanyolára valók voltak. Holmimat zsupp fölé a fa tetéjére kötvén, legrövidebb uton Vanyola felé mentem. Szűcsön megállapodtam, fürkészhvén az itt néhány év előtt felásott sírok maradványai után. Alig penditettem meg e tárgyat, midőn a plébánián 10 darab filcsont gyöngygyel — melyek valami holt-nak ékei lehettek — ajándékoztattam meg tárunk számára. A talált csákányok egyike a nemzeti muzeumé lett, a másik mint hallám Lőrintén őriztetik. Még embereim fájukkal haza értek, én is gyalog ott termettem s szerződtem egyikével, hogy etetés után Kajárra vigyen, és azután elsétáltam Szalmavárra Mentlerékhez. Mintha a szivélyes házi asszony sejdítette volna, hogy a napnál igen sovány ebédem lehetett, varázsolt hamarjában falatozni való, — és minthogy nyugtalankodtam, rövid mulatozás után átrepültünk a szalmavári tátosokkal Lovászipatonára. Ezen hely már történelmünk első századaiban említetik, és dézmáját a győri káptalan éneklő kanonokjának fizeté. Megnéztem a csinos kastély körül elterjedő angolkertet, és sajnáltam, mikép a fehér márványra faragott sirirás az ég változatának kitéve, még ma ugyan tiszteletben tartatik, de majd egy évtized múlva, talán mint ezer társai ez is valami épület alapjába vándoroland. A mint olvashatám a feliratot itt közlöm :

C. L. CALONIO AN . . . V SCRIB.

MVRSEL HIC SITVS EST

ET CLAVDIO NIGRINO ANN.

LXXXV ET VLP FINITAE

ANN LX CLAVD CALONIA OB

M. MOR FRATRIS ET PAREN

TIBVS VIVIS F. C.

Ezen márványon kívül még sok római maradvány találtott e helyen, melyek egy része a sz.-mártoni gyűjteményben látható. Itt csak a többféle mozaik darabot, üvegtöréseket, mecseket, egy asszonyfejet fehér márványból — és sokféle melegvezető cseréptéglát említem, melyeken még a LEG. X. G. P. F. és LEG. X. G. tisztán olvasható. Nagyobb gond és figyelem mellett, mint nálunk ilyenekre fordítani szokás, s főképp ha a köztisztelő álló mélt. gróf úr ügyünket kegyes pártfogására méltatni sziveskednék, mit nem lehetne még itt az enyészettől megmenteni, midőn a véletlen is már annyit kezünkre játszott.

Vizsgáltam a fallal kerített ev. templomot is, melyhez a vallási villongások nyersebb korából némi szomorító emlékek még manap is csatolva . . . Az épület bár nem fényes, mint-hogy semmi faragott ékkel nem bír, még is igen régi lehet. — A gyülekezet kelyhén, melynek alakját le nem írhatom — mert a feliratot is csak utólagosan nt. lelkész úr szívesességéből közölhetem — ez áll: LOVAS PATONA GANZE DARF LAS MACHEN. 1696. miből kitűnik, miszerént azon korban, itt a német nyelv is divatban volt.

Átrobogtunk Kajarra, hol a harangokat leírtam; kutatásimat bevégezém a felpéci ev. lelkész úrnál, — s bár nála régészetre nézve kevés érdekest találtam — még is örömmel fogok vissza emlékezni a kellemes, sok oldalról tanulságos beszélgetésre, mely közt az est oly hamar elmúlt.

Sz. Mihál napján — ezen a szegény zsellérekre oly szomorú napon — melyen annyian kénytelenítetnek lakjaikból kiköltözni, két havi kalandozás után haza költöztem, s a jövő tíz hónapot hivatalos foglalkozásim közt közeledben töltendém.

Visszapillantván szünnapi utazásomra, nem mondhatom, miszerént mindazt, mit remélttem tökéletesen el is értem volna; sokban hátra maradtam attól, mit magam elé tűztem, de azért az idő viszontagságához képest be kell evvel is érnem; — a hiányok, melyek nélkül egy emberi mű sincsen, főleg ha valami egészen ujba kapunk, kipótolhatók, még kiegészíthetők. A Bakonynak tudományos és több oldalu vizsgálatára két hó kevés, sőt még hosszabb tartózkodás után is maradand mindig valami böngészni való. Azonban megvan a kezdet; semmit sem ohajtok inkább, minthogy szerény példám után indulva mások is hasonló vállalatra buzdítassanak.

Örömmel emlékszem vissza minden egyes családra, melynek körében kellemes órákat, sokszor napokat is töltöttem — vegyék még egyszer őszinte köszönetemet. Hálát mondhatok itt Neked is Méltóságos jótévőm, ki oly nagylelkűleg elősegítéd igyekezetemet! Lekötötted nyelvemet, de tollamat le nem bilincselhetéd, hogy hálás szívem sugallatit elfojtsam; midőn ezen sorokon végig futnak szemeid nagy férfiú és dicső honfi! ohajtom, hogy lássad, mikép parancsod szerint hallgatni igen is, de hálátlan lenni semmi áron nem tudok.

Köszönet még egyszer mindenkinek, ki nehéz feladatomban megoldásához tanácsos, segédkézzel járult, főleg pedig Schwaubenau Antal lovag cs. k. tanácsos úr ő méltóságának, legkegyesb pártolómnak, jóakarómnak. A kövülettan e ritka avatottja pártfogásának köszönhetem az egész Bakonyra kiterjedt előfogati utalványt s pedig nemcsak magam, hanem vélt utitársam Kornhuber tanár úr számára is, ki midőn e különös kegyességről értesítetett, e nagylelkűség által annyira meg volt lepelve, miszerént ha ezt előre tudja, inkább itt, mint felső Magyarországbán töltötte volna szünnapjait.

Most pedig Isten veled jó Ferim! Ha tapasztalásim elbeszélése — az ismeretlen, elhírhedett Bakonyunkra némi világot vetett, ha elmélkedéseim nem estek terméketlen homokba, hanem kegyesen elnéző olvasóimnál itt-ott, mint kedves nefelejtsek, emlényekké növekszenek, meg vagyok bőségesen jutalmazva és a további, erélyesb munkálkodásra ösztönözve. Isten velünk!

Sajtóhibák javítása.

10. 1. 3. sor. élvezhetők helyett élvezhető.
111. 1. 5. sor alulról: Oly emberek helyett Oly embernek.
„ „ 3. sor. u. o. gondoskodnod és tervezgetned helyett
gondoskodnia és tervezgetnie.

AZON T. C. ELŐFIZETŐK

NÉVSORA,

KIK JULIUS KÖZEPEIG JELENTKEZTEK.

Ács-Teszér.

Gulden Endre ivén: Báró Fiáth Ferenc. (Aka). Seidel János (Veleg). Gulden Endre. Hainrikfy Vince. 4 péld.

Bécs.

Steinmeyer János ivén: Csiki Mihál. Pór. Vanke József. Steinmeyer János. gr. Zichy Józsi. gr. Zichy Tivadar. 6 péld.

Buda.

Kautz Gyula ivén: Kautz Gyula. Sporson Pál. Conlegner. Dr. Kerner. Nendtwich Károl. Engerth Vilmos. Bernáth József. Sztoczek. Czifra Károl. Dávid Vilmos. Steindl Imre. 11 péld.

Bükk (Felső).

Nagy Pál ivén: Markovics Gyula. Nagy Pál. Kempf. N. János. Jánosa Lajos. Csontos Mihál. 5 péld.

Csicsó.

Csáktornyai Antal ivén: Csáktornyai Antal. Lindenthaler Józsi. Ziegler Albert (Komárom). Salamon József (Ekel). Komáromi Károl (Nagy-Megyer). 5 péld.

Csongrád.

Somogyi Ferenc ivén: Kertész László. Ujhelyi Nándor. Somogyi Ferenc. Szalay Ignác. 4 péld.

Csorna.

Laky Döme ivén: 12 péld.

Darnó.

Prix Ferenc ivén: Prix Ferenc. Kerner János (Magy. Kimle). Grainer János (Horv. Kimle). Cseh János (M.-Óvár). Fehéry János (M.-Óvár). Hegyi Mihál (M.-Óvár). Varju András (Hedervár). Varga Mihál (Hedervár). 8 péld.

Devecser.

Herbszt János ivén: Herbszt János. Rosenberg Norbert (L. Istvánd). Hanauer Jenő (Pápa). Balog Ignác. Sparg Pál. Löszlein Keresztély. Günther Endre. Schwarzer József. Kövessy György. 10 péld.

Enese.

Hetvényi István ivén: Enessey Kálmán. Kozma Bálint. Kovács György. Nagy Mihál. Enessey Sándor. 5 péld.

Enying.

Streibig Károl ivén: Horváth Ignác. Vangel Mihál. Horváth Lajos. Zsoldos Sándor. Gloker Károl. Morocz Ferenc. Simon István. Farkas Imre. Streibig Károl. Nagy Géza (Lepsény). Fodor Mihál (Mezőkomárom). gr. Niczki Kristóf (Bogárd). 12 péld.

Esztergom.

Ferenczy Zs. J. ivén: Ferenczy Jákó. Vincze Victorin. Kühn Rajmund. Rónay Béla. Dr. Stern Pál. Marczell Ákos. Dr. Feichtinger Sándor. Knauz Ferdinand. Salgó János. B. Bakonyi György. Schwarczel József. Ebner Kamill. A VIII. osztály tanulói. Felgymn. ifj. könyvtára. 15 péld.

Fehérvár.

Tóth Vilma ivén: Farkas Imre megyés püspök 5 péld. Brunkala. Királyhegyi Farkas Ferenc. Kiss Sándornő. Limbek János. Sigrai Fülöp. Matkovics D. Landesmann D. Dornis. Gradwohl. Ráth. Venosz Imre. Pauer János. Schwanfelder József. Vajda Ödön. Drucker Jozsefnő. Aigner 2 péld. Majer József. Zlinszky István. Zsömböry Ede. Tóth József. 26 péld.

Győr.

Balits Antal ivén: Mohl Antal. Balits Antal. Kisfaludy Kassics Gyula. Braun József. Kutrovácz Ernő. Illés Ferenc. Kreskay Antal. Holényi János. Szeidl János. Szalay József. Nagy Antal. Machan Antal. Frank József. Tichy János. Köly Antal. Mayer Lajos. Liptsey Alajos. Lőrincz Ferenc. Radnasich Márton. Kiss József. Rainprecht Antal. Horák Károl. Mohl Pál. Szalay Pál. 24 péld.

Bauernhintz Lenke ivén: Schrikker Sándornő. Egry Józsefnő. Bodroghy Józsefnő. Bauernhintz Lenke. 4 péld.

Deáky Zsig. cím. püspök ivén: Tarcsai Ferenc. Deáky Zsigmond. Sterne Ferdinánd. Kokas József. Kozmár Pál. Putz Vince. Téglás János. Solár Sándor. Préts Mihál. Mladonitzky Ignác. Lacza Gyula. Holdházy János. 12 péld.

Fischer József ivén: Fischer Jolán. Nádosy György (Pest). Csetke Jozéfa (Komárom). Fischer Róza (Hugod). Mészáros Sándor (Szabadhegy). Purgly György (Sövényháza). Falk László (Kökut). Fischer Károl. Falk Sándor. Horváth Irma. 10 péld.

Horváth Emilia ivén: Vörös Imre. Weiser Antal. Kovács Sándor. Tüskés János. Feszler. Schlosser Ignác. Wurda János. Schmid Anna. Itzés Ferenc. Szélessy Kálmán. Morocz Samu. Bauer Rezső. Horváth Emilia. Angyal János. Fekete Kálmán (Nyúl). Tóth János (Sz.-Márton). Mészáros Imre (Csécsény). 17 péld.

Mersics Miklós ivén: Hencz Ferenc. Mile Ferenc. Kégl Imre. Békeffy Ferenc. Boros. Kuppis Károl 2 péld. Molnár Elek.

Pintér Miklós. Horváth József (M.-Szecsöd). Dr. Sikor. Mersics Ignác. Bernitter József 5 péld. Fischer György. Krisztinkovich Ede 5 péld. Szabó Kálmán. Zámory Adolf. Dorner Ede. Kiss József. Kossovics. Mihalitz. Földes Józsi. Nemes János. Mersics Miklós. Takács Sándor. Buziássy Károl. Gulden György. Nedeczky Sándor. Ruff Gyula. Prágay Károl. Beke August. Turner Gáspár. 40 péld.

Peer Mátyás ivén: Neuherz János. Toscano Károl. Peer Mátyás 3. pld.

Ráth Károl ivén: Nagy Endre. Hets János. Gáspár Lajos. Örómy József 2 péld. Szalmáry. Vörös Miklós. Perlaky István. Entner Vince. 9 péld.

Rosos Miklós ivéu: Vághy Antal. Argay János. Dr. Argay István. Steffanics Dénes. Torkos Móric. Szabó Antal. Rosos Miklós. 7 péld.

Szerdahelyi Antal kanonok ivén: Mogyorósy Pál. Novák Ferenc. Tatay János. Szerdahelyi Antal 3 péld. 6 péld.

A szerzőnél: Gr. Esterházy Amália (Rédén). gr. Eszterházy Géza 2 péld. (Bakony-Szombathely). gr. Zay Károl (Bucsan). gr. Zay Albert. gr. Zay György. Balog Lajos (Zay-Ugrócz). Hideghéty Antal (Vukovár). Mayrhofer József. Zombat Antal (Sz.-Márton). Neissl Antal. Tavasy Móric (Bársonyos). Szalka Candid (Sz.-Iván). Waxmann (Ácsen). Krötzl Kálmán. Császár Constantin. Schmidthauer Damascen. Tomek Neszte. Ollinger Alcuin. Pokorny Frigyes. Rummel Arnulf. Novák Ede. Szabó Otmár. Skutyil Kelemen. Fojtényi Káson. Fenix Farkas. Orsonics Iván. Prux Xaver. Mikus Kilén (Tárkány). Maghetti Géza. Fieba József (Szárköld). Milkovits Zsigmond (Sz.-Mihály). Kovács Vilebald. Csontos Venant (Csanak). Ruzsicska Nepomuk (Pest). Majer Móric (Pécs) Sággy Vendel (Érseklél). Balogh Károl (Téth). Nogáll Károl. Abelesz Károl. Spáth György. Spiró Mária. Ásztl Lajos (Császár). Dr. Hamary (Tata). Stiberth Lóthár (Ercsi). Spáth Fulgent (Kis-Czell). Vincze Paulin (Pápa). Náray Imre (Arad). Nagy Péter 3 péld. (Arad). Ifj. Spisits (Vönöczke). Kopeczky Vidor (Kis-Czell). Rosos Mihál (Sz. kir. Szabadgya) Márkus Lajos (Veszprém). Dr. Szabó János (Pest). b. Mednyánszky Dénes (Rakowitz) 2 péld. Pintér Endre 5 péld. (Keszthely). Bronts Nándor (Kis-Jenő). Sárkány Miklós 20 péld. (Bakonybél). Körmendi Kamill (u. o.) b. Splényi Béla (Pénzeskut). Boldini János. gr. Zichy-Ferraris Lajos (Óroszvár). Heinzel Márk. Hannibal Antonia. Abday József. Nagy György. Steiner Fülöp (Bécs). Niertit Ferenc (Tata). Toldy Ferenc (Pest). Hunkár Antal (Szolga-Györ). Dr. Soltész Miksa. Wekerle Sándor. B. Miske. Begna Adolf. 101 péld.

Ifj. Windisch Antal ivén: Stern Lipót. Scopáll József. Ifj. Windisch Antal. Marchard József. Hatzinger Sánd. 5 péld.

Xantus Gyula ivén: Xantus Gyula. Schober Ernő. Magassy Antal. Szilvász Márton. Müller Rezső. Pingitzer Ágost. Kovács Sándor. Holczer Ilka. Zombat István (Pápa). Holczer Antal (Téth). 10 péld.

Zetykó Gyula ivén: Horváth Endre. Némethy Pál. Milanesz Traján. Papp Imre. Ifj. Magvasy Mihál. Hartl József. Kollár István. Látos József. 8 péld.

Zmeskál József ivén: Rozsy Bálint. Szücs Lajos. Király Lajos. Matkovics János. Ziska József. Kisfaludy Sándor. 6 péld.

Gúta.

Rendek József ivén: Rendek József. Rendek Mária. Fehér János. Müller György (Komárom). 4 péld.

Hedervár.

Henyei Alajos ivén: Talabér János. Pauer Gyula. Imely Szilárd. Henyey Alajos. Vermes Dénes. 5 péld.

Jánoshida.

Sebessy Kálmán ivén: 3 péld.

Komárom.

Pázmány Zsigmond ivén: Hamar Pál (Érsek-Ujvár). Barna Lajos (u. o.) Dobák János. Bobics Károl. Schneider Károl. Nagyváthy Vendel. Petykó István. Galambos Elek. Emanuel József. Ambrozy. Vörös Benő. Perlaky József. Sárkány Ferenc. Kovácsy János. Nagy Antal. Konkoly Balázs. 16 péld.

Saly Ákos ivén: Klein Mihál. Brecska Aurel. Nyulassy Antal. Vadász Lambert. Matkovits Adolf. Saly Ákos. Apa Benedek. Mester István. Schnirer Ignác. Rezsni Bruno. Ifjusági Könyvtár. Kalabusz István. 12 péld.

Koroncó.

Ebenhöch Ferenc ivén: Grósz Antal. Nyilasy Ferenc. Lőrinc Károl. Ebenhöch Ferenc. Milkovics János. Pintér József. Rozsos József. 7 péld.

Korpád (p. Kaposvár).

Tallián Emanuelnő ivén: Tallián Emanuel. Tallián Miklós. Hochraiter László. Kissovics József. Csorba Ede. Gál Alajos. Grünhut Jakab. Hány Mihál. Mezey Pál. Vasdinnye Béla. Hertelendy Miklósnő. Hochreiter Ambrus. 12 péld.

Kőszeg.

Beély Fidel ivén: Beély Fidel. Eitner Sándor. Witzmann Gyula. Horváth István. Strommer Gál. Holler Engelbert. Rozmannith Richard. Freh Alfonz. Raffenczeder Ágoston. Németh Antal. Hrabovszky János. Chernelházi Kálmán. N.-bányai Józsa Rudolf. Zeichmann Márton. Góczán József. Ferenczy János. Kisfaludy János. Salamon Zsigmond. Béry Ferdinánd. Molnárffy Géza. Kremszner Zsigmond. 21 péld.

M.-Óvár.

Steiner Márton ivén: Döbrentey (Mosony). Kopfmann Károl (M.-Óvár). Horvatovits Nándor (Mosony). Vayan (M.-Óvár). Simon Gyula. Major Pál. Steiner Márton. Braun. Zitterbarth István. Chernel Olivér. Szabó István. Kazinczy olvasó-egylet 11 p.

Ménfő.

Matusek Antal ivén: Matusek Antal. Horvát Bálint. Csapó Ignác. Veness György (Koroncó). Virághalmi Ferenc (N. Dém.) Folkert József (Tényő). Bezerey Kálmán (Ménfő). 7 péld.

Miskolc.

Chvala Cherub ivén: Potocky Imre. Nagy Ferenc. Chvala Cherub. 3 péld.

Moor.

Seidel Ignác ivén: Seidel Ignác. Körmendy Sándor. Werner György. Seidel Pál. 4 péld.

Mosony.

Nedeczky Izabella ivén: Troján József. Nedeczky Izabella. Podhraczký Feri. Fischer Károl. Horvatovich Nándor. Nagy Rezső. Dr. Beck Gyula. Neumann Eulalia. Riedler Vince. Stockinger Ágoston. Lőrinc János. Unger Miksa. Neumann Henrik. Rábl József. Micheller Fr. Bock Lajos. 16 péld.

Nagy-Kanizsa.

Balogh Sándor ivén: Hegedüs József. Siskovits Jenő. Heszy Lajos. Deáky Sándor. Vince László. Horvát Károl. Dr. Pfeiffer. Balog Sándor. 8 péld.

Nagy-Károl.

Házai Eleknő ivén: 20 péld.

Nagy-Szombat.

Lassú Lajos ivén: 6 péld.

Nagy-Vászony.

Hees Pál ivén: 20 péld.

Nyitra.

Kaproneczay Ede ivén: Chorény János. Kaproneczay Ede. Kozma Robert. Mednyánszky Márton. Mihály Pál. Nyitrai Gynasium. Rehák Vince. Ziskai Pál. Frank Lajos. Raskó Antal. Sándor Géza. 11 péld.

Oroszvár.

Gróf Zichy-Ferraris Lajos ivén: Gr. Zichy-Ferraris Melanie. gr. Zichy-Ferraris Emilia. Csenár József (Csún). Predl István. Czillinger János. 5 péld.

Pannonhalmán.

Kamiss Hugó ivén: Kamiss Hugó. Filperger Rudolf. Körmendy Kamill. Simon Zsigmond. Petheő Demjén. Jagicza Lajos. Intay Bazil. Hyross Bernát. Alsóky Gellért. Kruesz Chrysostom. Sebők Árkád. Kollár Ámánd. Pendl Alajos. Tury Osváld. Jeney Ernő. Pfeffel Calasancs. Fekete Tivadar. Dr. Kramolin István. Szondy Sándor. Paumonn Károl. Bertalanffy Theodos. Kovátsits Marcel. Rezsni Bruno. Bielohradzsky Gotthard. 24 péld.

Palota.

Weiser Béla ivén: Gr. Waldstein János 10 péld. Stein-
maszler Alajos. Weiser Béla. Würfl József. Kurcz László. Kurcz
Ignác. Hruschka János. Adamovits Izidor (Isztimér). Göbel Ján-
nos (u. o.). Hanitz János (Dülfás). Orbán György. Amon Antal.
Mantz János (Pusztá-Csösz). Werhás Károl (Csernye). Lakatos
Ferenc (Vilonya). Kotzkás János. 25 péld.

Pápa.

Woita Elise ivén: Woita Elise. Zimmermann Antal. Biró
Vince. Neumann Luiza. Neumann Antal. Gróf Márton. Stieder
Lajos. Fischer János. Szabó Sándor. Reguly Nándor. Bánovics
Sulpic. Penner Román. Jalsovics Aladár. Fuchs Tamás. Méry
Etel. 15 péld.

Pest.

Deáky Gellérd ivén: Gr. Wenckheim Károl 10 péld. gr.
Wenckheim Frigyes 2 péld. gr. Csáky Gábor. gr. Csáky László.
Deáky Gellérd. gr. Wenckheim József (Gyula). 5 péld. gr. Wenck-
heim Antal (Ischl) 5 péld. Lobmayer Mária. Lobmayer Gizella.
Mike Franciska. Ráth József. Simon Ferenc. 30 péld.

Pados János ivén: Gr. Károlyi Gábor. gr. Károlyi Gyula.
gr. Károlyi György. Gerlóczy György. If. Károlyi Tibor. Haus-
mann Fer. Waltherr Géza. Matolay Gyula. Pados János. gr. Ká-
rolyi Victor. Pintér Károl (Csurgó). 11 péld.

Peck Ágoston ivén: Nicolini Alajos. Polák János. Hindy.
Jancsik Ede. Ribianszky Adolf. Polák Ede. Trautwein János.
Peck Ágoston. Szepessy Imre. Lutter Ferdinánd. Mészáros Ká-
rol. Erkövy Ete. Burg Lajos. Kund Béla. Tibolt János. Grosz
Ferenc. Ott Ádám. Paulayék. Korbay Ferenc. Panek Ödön. 20 p.

Ráth Mór ivén: Ráth Mór 30 pld. Helvey Adolf 2 péld.
b. Orczy Elek 2 péld. Butzk Dániel. Gaal József. Barsy Józ. 37 p.

Reményi Károl ivén: Reményi Ede 2 péld. Veber Ottó.
Ács Flóris. 4 péld.

Pozsony.

Gr. Desewffy Aurél ivén: Gr. Zichy Irma. gr. Zichy
Béla. b. Wenckheim Victor. gr. Pálffy József. König Mór. Si-
mon Endre. Dr. Szontagh. 7 péld.

Fuchs Albert ivén: Fuchs Albert. Jeszenszky József.
Nehrer A. E. Osztroluczky Miklós. 4 péld.

Graczl József ivén: Kampfmüller Ferencz. Graczl József.
Fradinger Károl. 3 péld.

Dr. Kanka Károl ivén: André Lajos. Dr. Heim Ede.
Dr. Kanka Károl. 3 péld.

Sár-Pentele.

Blaumann József ivén: Blaumann József. Tengödy. Ud-
vardy Ferenc. Reesch Keresztély. Széll Lajos. Kelényi József.

Bella Imre. Marton Lukács. Venosz Imre. Dr. Matuska János. Aigner Károl. Juraszek Károl. Pellet Sándor. Boda Imre. Áts József. 15 péld.

Selyemtelek.

Jankó Elek ivén: Jankó Elek. Orosz Lajos. Jankó Kálmán. 3 péld.

Sopron.

Ramóczy Valerian ivén: Ramóczy Valerian. Ruth Jeremias. Sztachovics Remig. Matuskovich Polykarp. Taxner Veremund. Vagács Caesar. Lóskay Jeromos. Schiebinger Emil. Holósy Justinian. Simonics Gábor. Spáth Döme. Fabián Ambrus. Mendel Izidor. Gaar Frigyes. Simon Bálint. Töltösy Béla. Leitgeb János. Fiedler Pál. 18 péld.

Sövényház.

Purgly Sándor ivén: Zmeskál József. Özv. Purgly Samuelné. Enesey Sándor (Enese). Szabó Kálmán (Péterháza). Dőry Ádám (Jobbaháza). Gyapay Dénes (Téth). Ferenczy Sándor (Mátyusháza). Krisztinkovics Ignác (Kis-Nyilas). gr. Batthyány Géza (Egyed). gr. Viczay Heder (Hedervár). Német Péter (Köny). gr. Batthyány László (Polgárdy). Simon Vince (Csorna). Kovács József (Bödöge). Szárföldi könyvtár. Bakos János (Nyul). Silberdsdorf H. (Győr). Schreiber D. Fleischmann R. Itzeles Fülöp (Győr). Nagy József (B. F. Kajár). Nagy Géza (Lepsény). 23 p.

Sümeg.

Barcza Kristóf ivén: Bezerédy Elek (Ujfalú). Barcza Sándor (Rendek). Barcza Ferencz (Uk). Háczyk Kálmán (Ujfalú). Háczyk Dániel (Högyész). Cseh László (Sümeg). Hertelendy György. Szelestey Teréz. Barcza Kristóf (Sümeg). Gaal Endre (Galsa). 10 péld.

Szala-Egerszeg.

Isóó Ferenc ivén: Szent-Györgyi. Isóó Ferenc. Barbarics Antal. Szabó Samu. Hetényi Ferenc. Csértán László. Laki Rafi. Gráner Mihál. 8 péld.

Szeged.

Horváth Cyrill ivén: A szegedi nagy Gymnasium. Horváth Cyrill 2 péld. Cserkúti Czech József. Horváth Ferenc. Csap-lár Benedek. Berzay Elek. Baranyai Zsiga. Schröck Ferenc. Kriskai József. Való József. 11 péld.

Szent-Miklós.

Farkas Imre ivén: Tekus Károl. Mihályi József. Gruber Lajos. Beszédes Ede. Vargha Márton. Luszti István. Redl Károl. Kendler József. 8 péld.

Szombathely.

Pozsgay Dózsa ivén: Szenczy Ferenc megy. püsp. Fe-

kete János. Krancz István. Lipovics István. Eggenberger Károl. Kulcsár Fábán. Főgymnasium. Gotthard István. Hettyei Benedek. Ihász Gilbert. Illés Márton. Köberl Ferenc. Mayer Péter. Nagy Bálint. Prémontrei tanárkar. Sailer Hermann. Soos Mihál. Stegmüller Károl. Szabadffy János. Szombathelyi Seminarium. 20 p.

Tata.

Deáky Gabriella ivén: Panka Károl. Hangay László. Horvát. Bakos Sándor. Pettenkoffer Sándor. Hell György. Szkálka Antal. Pendl Károl. Beke Gyula 2 péld. 10 péld.

Tömörd.

Kun János ivén : 8 péld.

Téth.

Gyapay Dénes ivén: Baditz Imre (Szili-Sárkány). Noszlopy Antal (Csorna). Szabó Dávid. Thirring Károl (Mosony). Csapó Sándor (Farád). 5 péld.

Vác.

Schirkhuber Móric ivén: Schirkhuber Móric. Poleszni Imre. Stech Alajos. Szabó Mátyás. Csákós Elek. 5 péld.

Veszprém.

Cserny László ivén: Lendvay József. Kenessey Móric. Beke János. Cserny László. 4 péld.

Talabér János ivén: 10 péld.

Zirc.

Minikus Vince ivén: Rezucsek Antal 2 péld. Bula Theofil. Horvát Ágost. Kaszt Konstantin. Pákozdi Román. Zsoldos János. Glatz Ignác. Keszler József. 9 péld.

Összesen 929.

